

7173921

~~K5817~~

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1930

Поезії: В. Маяковський, М. Доленго, В. Поліщук, В. Мисик, Т. Бутович.

Проза: Я. Мамонтів — *Його власність*. Д. Гордієнко — *На шахті тривога*. М. Мінько — *Виселок у пилу*. Ю. Косовський — *Зелена кадра*.

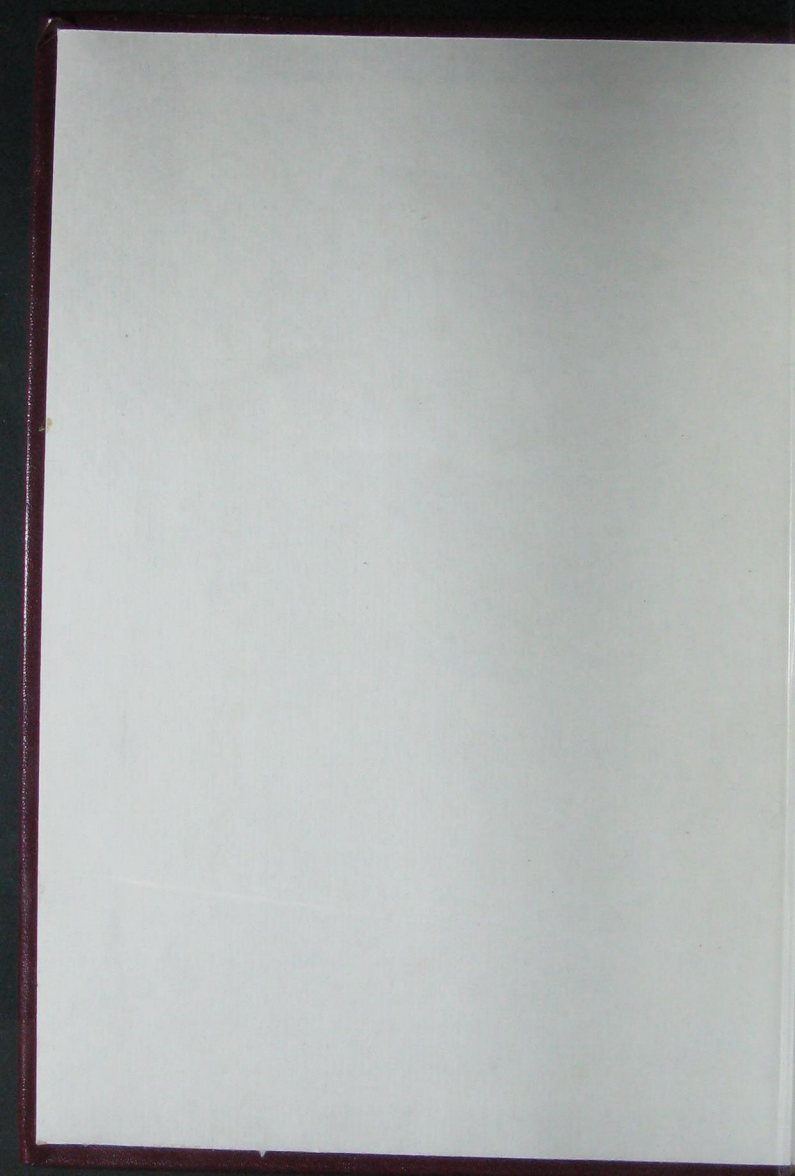
Нариси: М. Лисиченко — *По верхній Сванетії*. Д. Бузько — *На фронті чорного металю*.

Статті: М. Степняк — *До проблеми поетики П. Тичини*. Ш. Епштейн. — *Зустріч з В. Маяковським*. Ю. Костюк — *Трибуна селекційної станції СВУ*. П. Ф. — *Всесоюзний з'їзд вивчення людської поведінки*. М. Лозинський — *З французької політичної літератури про Україну й Польщу*. О. Полоцький — *Новий побут — нова людина*. М. Лозинський — *З міжнародньої політики*. О. Величко — *Олекса Новаківський*. І. Караїд — *Реформа мови та пролетарська література у греків СРСР*.

БІБЛІОТЕКА
1930. 20113170101
ЛЮБІМЦЬКА

№ 5-6

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

XRX

8

~~LIBRARY OF THE
MUSEUM OF MODERN ART
111 FIFTH AVENUE
NEW YORK~~

1930

~~БАНКА
№ 5817~~

25817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 5-6

228

(86)

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА К.Д.У.
Inv. № 17392/

~~Handwritten scribble~~

~~БІБЛІОТЕКА
ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
К.Д.У.~~

ЧЕРВЕНЬ

~~ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА~~

1930

59

Технографічне зображення цього
видаку виконав в "Літерній
Уч. Друку", Київському ре-
пертуарі та інших повсякчасних
Українській Книжковій Палаті

888

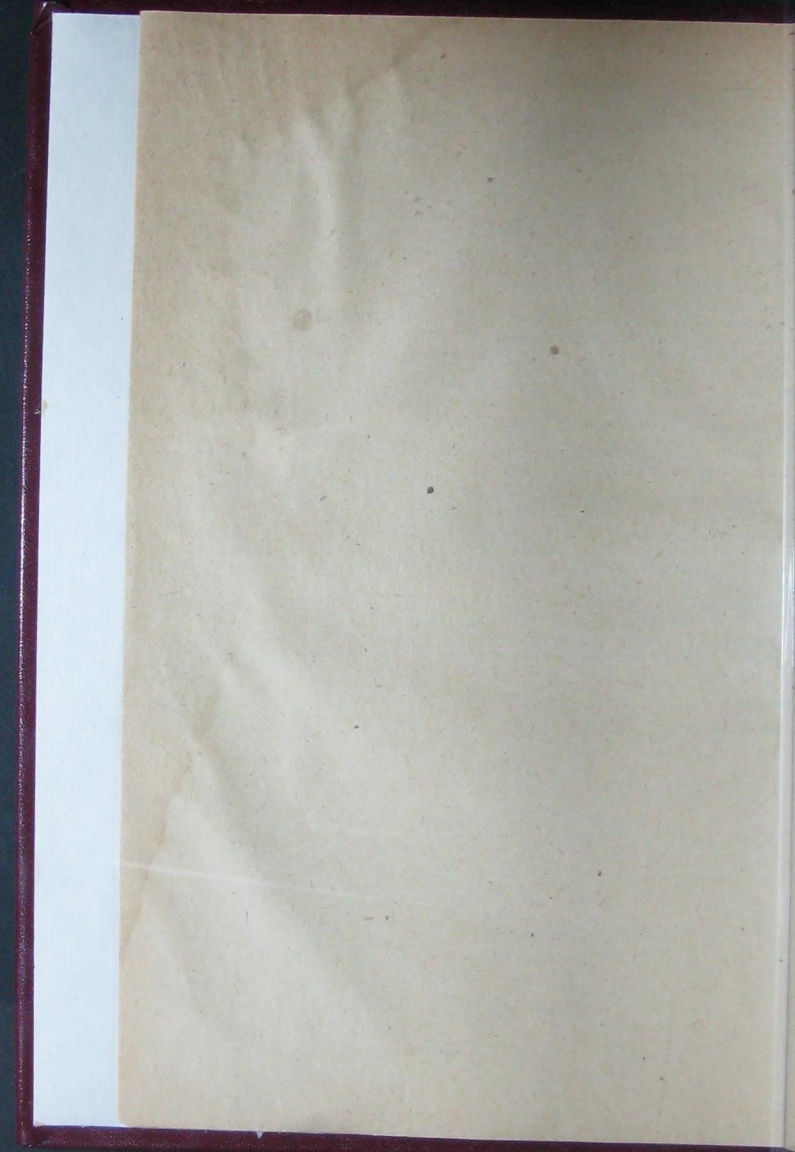

24

1811437111
1119

ЗМІСТ

	СТОР.
В. Маяковський. На весь голос. Поезія	5
М. Доленго. Поезії	7
Я. Мамонтов. Його власність. Драма	12
В. Полішук. Прометей. Уривок з поеми	51
Дм. Гордієнко. На шахті тривога. Уривок з роману	54
В. Мисик. Ніч у Ленінграді. Поезія	60
М. Мінько. Виселок у пилу. Роман	63
Т. Бутівич. Мати. Поезія	84
Ю. Косовський. Зелена кадрa. Повість	87
М. Лисиченко. По верхній Сванетії	108
Д. Бузько. На фронті чорного металу	119
М. Степняк. До проблеми поетики П. Тичини	129
Ш. Епштейн. Зустріч з В. Маяковським	147
Ю. Костюк. Трибуна редакційної станції СВУ	158
П. М. Ф. Всесоюзний з'їзд вивчення людської поведінки	165
Проф. М. Лозинський. З французької політичної літератури про Україну й Польщу	175
О. Полоцький. Новий побут—нова людина	186
Проф. М. Лозинський. З міжнародньої політики	196
О. Величко. Художник О. Новаківський	205
І. Караїді. Реформа мови та пролетарська література у греків СРСР	211
Хроніка	214
Бібліографія	229

НА ВЕСЬ ГОЛОС

Слухайте,
товариші - нащадки,
Агітатора,
трибуни горлая!
Приглушивши про поетів згадки,
Їхні всі дрібні ліричні вкладки,
о живих —
живий —
промовлю я.

Мій вірш, проривши часу величїнь,
Вагомо,
грубо
встане, як махия,
Як в наші дні ввійшов той водогін,
Що Рим створив
з рабів труда й терпіння.

.....
.....
Тяжкі, мов криця,
стали вірші в ряд,
І смерть,
і славу
приймуть, як заслугу.

І назви творів — горла то гармат, —
Націлені,
вістять мою потугу.

І найлюбіша зброя завсїгди
Готова в бій, — гукнуть і понестися,
Кіннота дотепів застигла, —
для біди

Напасникам,
здійнявши рими - списи.

І всю цю рать,
всю силу збройних лав,
Що двадцять літ
в звитязтві пролітали,
До аркуша останнього віддав
Тобі я в дар,
планети пролетарю!

Хто ворог робітничих диво - мас,
Теж і мені віддавна ворог лютий.
Прикликали під стяг червоний нас
І труд,

і піт,
і злиднів гніт,
і пута.

Хоч томи Маркса розкривали ми,
Немов вікониці шодня у хаті,
Та й не читавши знали те сами,
В чий стан ставать,

де стяг наш,
наші браття!

Плюю на бронзи я багатопуддя,
Плюю на марну
мармурову слизь!

Сквитаємось.—

На те свої ми люди.—

Хай монумент один нам, спільний буде:
Збудований

в боях
соціалізм!

Карбованця від віршів не нажито,
З магоню меблів не набув для себе,
Й мені в житті

нічого цілковито,—

Окрім білизни чистої,— не треба.

На явці в ЦКК майбутнім,

в слушний строк,

Понад писак - рвачів набридлі хори,
Я підніму,

як більшовицький партквиток,

Всі сто книжок —

мої партійні твори.

Переклав Б. Чигринець

М. ДОЛЕНГО

ТА Ж ТАКИ ТЕМА
ПАМ'ЯТАЄШ

Очі юрби на тебе,
Коли ти ловиш її панівний настрій.

Очі довірливі й теплі,
селянські:

— Немає панів, влада
робітникові й вам.

Очі бандитської зграї
лячні й лякливі. До зброї!
В отаманову піку простий
постріл.

Робітничі очі, коли
твої поміж ними рівні,
Тільки знають більше, були
бо по інших краях та на
вищому рівні.

Ворога очі. Дивись
І напружуй пружинистий спокій,
що над усесвітом завис.
Ще крок і...

РОЗДІЛ ІЗ ПОВІСТИ

Він убив. Півгодини тому.
Він, християнин, толстовець.
Прийшов і наблизив очі
до моїх і дивився просто:
— Що ти скажеш?
Подивився я в очі вбивці.
— Що ти вбив, може й добре,
Мо' й ні. Ма'ть було завіщо.
— За грабунок!— Ну, поняття
це дуже відносне — взагалі,
а в наш час особливо.
— Я убив, а Христос і Толстой...
— На революціях не розумілись.
— Н - да, він вигнав торгівців із храму.
— Ну, а ви їх назад загнали.

— Я в атаку ходив із стеком.
 — Маш чин і відзнаку за мужність.
 — От тепер воюю за білих,
 а хіба вони кращі за красних.
 — Та для тебе вже, мабуть, кращі,
 або, в кожному разі, рідніші.
 — Я пішов кров проляяти за землю,
 що її поливав я потом.
 — За такої спеки впріти легко
 На півсотні пухких десятинок.
 — Ні до чого ця бійка клята.
 — Ні, вже буде, мабуть, до чогось.
 Над розмовою висла задуха.
 Зависала на стінці мапа.
 Просувалась мапою біла
 нитка все далі на північ.

ПРОЛОГ ДО ПОЕМИ

Шостого року січень.
 Відбудовна доба, а з запілля
 висувають рильце рештки
 торговельно - промислового капіталізму.
 Горожанських воєн напружену лірику
 заступив епічний жанр.
 Розгорнув над країною крила
 спокій.
 Розгорнув пролетар сторінки
 (тією рукою, що перегортала
 історію)
 підручника.
 Дієслівними римами заторохтіла
 кліть у копальні.
 Приїхав до Юзовки Жан — імпресаріо
 співачки циганських романсів під Паніної.
 І не кров розлилась на стіну, гарячіша
 рідина — чавун.
 Започаткувалися перші новопобутові
 романи.
 Коло брами рельсопрокатного цеху
 інженера обстали, і він
 розв'язав руками, як веслами човен,
 на буйноголових хвилях.
 Було, взагалі, весело,
 але разом і трохи нудкувато. Майбутні хвильовісти
 надхнено ляляли неп.
 А революція посувалась далі
 від кінних атак — до нових безбзпек,
 до нових перемог цілим і цілющим
 фронтом.
 Під землею пішов лушпак,
 обгортаючи поклади сонця міцною п'янкою.
 З п'янкою здобували силу,
 витрачаючи власні сили. Не було ще

відповідної механізації.
Дівчина з нашої екскурсії дуже зраділа,
побачивши тут поміж них юнака,
що з ним зустрічалась у Харкові,
коли той приїздив делегатом.

ЩАБЛІ

Глитаєва родина, сівши кружком на подвір'ї, плакала гірко та й як не заплакати: стільки пудів.

Попутник, на дачі побувши, схвильований дуже до міста приїхав:— тут черги, а там, коли б бачили Ви.

Місто кружляло, уважне й безпечне. Сперечався техінтелігент:

П'ятирічка. Виконую. Тільки де ж наздогнати нам?

Промисловість ще сяк-так. Та сам я стою при сільським господарстві.

Інтелігент із партійців ковтнув схолоднілої кави.

Промайнули в уяві багнети і цифри, військові й дискусійні бої.

Він ще не похитнувся. Та, бачите, радости замало в нашім житті.

Відповідальний товариш, одверто сказавши про впливи, зідхнув, усміхнувся і рукав засукав.

Спец, колеґ переляканий долею, знитився і перетворився на гвинтик.

Подорожанин одвідав колгосп і засів до роману (на двадцять п'ять аркушів!) „Історія дачі“.

Од куркуля залишився, тимчасом, його іманентний дух.

МАНДРІВНІ НОТАТКИ

В. Корякові

Містечко. Дрібниці. Крамнички.

Це тло: це спростована теза.

Зважили на терезах

і вирішили: не порушуючи змички...

1

Так приблизно: коні, пішки...

Жайвороння на степу.

Дивлюсь, повітря п'ю.

Дійшли до річки.

Влітку тут лоза білопустельна

І, взагалі, краєвид нагадує Туркестан.

Країна гранітяна, скельна,
кукурудзяно-бавовняна. Став.

— Бачите, наша гідроелектровня,

Перша, споруджена в УСРР.

Коло неї в робітніх хвилях

І в ній над машинами — Ленін.

Підойми хиляться і хилять.

Керують вогніки червоні та зелені.

Працює вода. Роблять люди.

— Коли б так — усюди?

— Треба краще. Тут дефектів сила...

Гребля занизька, тощо. Початковий стан.

Наша „Радянська Суспільність“ робила,

Але з нас учився Дніпрельстан.

2

Зовнішній вигляд непоказний:
зруйнований панський маєток.
— Так було хіба за ним,
за тим паном Альфредом?
Сум бере старих заробітчан:
вмів із ними гречно повестися пан.
Не такий був, як інші, хитріший:
не саму здирав шкуру, купував і душу.
Але також відзначити мушу:
радгоспові так не личить.
— Добре, добре, засміявся завідувач, жміть.
Маєте факти (лічить):
Жито, овес, пшениця, ячмінь,
вівці, корови, свинарня.
Механічна майстерня, слюсарня.
Машинерія ціла. Паровий млин.
Ще й сою розводимо. Наш почин.
Ходімо, подивитесь. Не було цього в пана.
Ну, а де з чим, звичайно, погано.
Зокрема, тракторів маємо вісім,
а треба їх двадцять вісім.

3

Був у цьому селі позаторік.
Збирав матеріял для „Зросло на камені“.
На кам'яному камені
Прапорцями, вогниками, крильцями
перебігали гвоздики.
А з розколин виглядала мережана папороть.
Нотував: „Пороги взяли на роги Буг,
а пороги — Бугес. Ленін мовчки примружив очі,
білі та кам'яні. Ленінова лямпка серед ночі
низкою нужденною вогнів... Так! Цій мрії
бракує коштів, а коштам, почасти, голів, головам теж
бракує світла — з РКІ“.
Переїздили паромом. Віддали п'ятака.
— Це державі сума така?
— Ні, приватникові. Є в нас такий... сукин спец:
перевізникові — копійки, сільраді — п'ятаки,
а сам на карбованцях сопе.
— Хата чия?— Звичайно ж, не моя.
Хліба до чорта в цього... Живе й не тужить, небога.
— А ви самі як?— Середняк.
... про фактики було вміщено своєчасного дописа
з відповідними описами.

4

І тисяча дрібниць, і ще одна
дрібниця. Одне до одного — становлять ціле
так...

І тільки так, і так лише
вперед —
Як Стефенсонів паротяг, Фултонів пароплав
та Леніна Радянська влада,
робити рада.
Оточують і наступають. Посуваються і
маневрують. Вирують, коли вибухає мить.
Перешиковуються після перемоги:
виявилось, можна
з меншими втратами
дійти до мети.
Цифри. Люди. Гроші та години.
Тонни зерна й вугілля. Ідеї.

Я. МАМОНТОВ

ЙОГО ВЛАСНІСТЬ

П'ЕСА НА 5 РОЗД., 10 ОДМІН

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ

1. *Вадим Петрович Дорош* — професор - геолог.
  2. *Віра Михайлівна* — його дружина.
  3. *Славик* — їхній син, років п'яти.
  4. *Лариса Валер'янівна* — родичка Дорошева.
  5. *Антон Ружний* — інженер на кар'єрах.
  6. *Жека* — його сестра, студентка - медичка.
  7. *Борис Куць*
  8. *Методій Маруда* } студенти - практиканти.
  9. *Харитишка* — двірник, поштар і інш. на кар'єрах.
  10. *Мар'яна Іванівна* — економка на кар'єрах.
  11. *Федот Карпович Жужелиця* — старий педагог - автор „Розмов про українські страви“
  12. *Захар* — сторож на кар'єрах.
  13. *Кузьмич* — інвалід — служник при геологічному кабінеті.
- Каменярі на кар'єрах, студентська молодь.
Час — наш.

Місце — лядрадоритові кар'єри, під Житомиром, та Київ.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1. ДУХ НЕСПОКОЮ

На передньому пляні — урвище, завалене брилами необробленого лядрадориту. Кипить робота: каменярі (переважно з місцевих селян) одбивають (клин, молот), формують, обточують лядрадорит. В бальйорний трудовий шум часом заплітається пісня і тоді здається, що то весняний день дзвенить од сонячного напруження й перегукується од кар'єра до кар'єра. Дід Захар, з люлькою в зубах, сидить на камені, біля бочки з водою: чи то задумався, чи задрімав. Харитишка, з поштовою сумкою, йде на станцію по кореспонденцію.

Х а р и т о ш к а (зупиняється коло діда) Добридень, діду Захаре!

Захар не рухається.

Х а р и т о ш к а. Снить контр - революція. Ущухла під совєцьким сонечком. А зачепи її за живе — зараз зуби вищирить .. (*Висмикує в діда люльку з рота*).

З а х а р (прокидається) Га? (*Оглядається навколо*).

Х а р и т о ш к а регочеться.

З а х а р. Це ти, шеня руде?

Х а р и т о ш к а. Я, я, Захаре Демидовичу!

З а х а р. Аж налякав мене! Поганець.

Х а р и т о ш к а (подає люльку). А ось і люлечка ваша. Попихкуйте, дідусю! Аж доки культурна революція до вас не докотиться.

З а х а р (викресує огонь). А тоді — що буде?

Х а р и т о ш к а. Е, діду Захаре! Тоді — правильная жизнь наша буде. (*Підсмикується*). Тоді — кожна людина буде, як ахтанобіль, а совєцькая власть — за шофера. Дайош на гору? Єсть! Дайош з гори! Летить к чертям з гори! Ясно!

З а х а р. Дурень ти, Харитишко.

Харитошка. Ех, Захаре Демидовичу! Багато єсть таких, що дурнем величають мене. Ну, що ж сирота я, без образования... А правильную жизнь я все - таки розумію. Серцем одгадую...

Двоє каменярів (молодий і старий) підходять до бочки по воду (з боклагами).

Молодий каменяр. Здоров, Харитоне!

Харитошка. Драстуй, Федоре!

Старий каменяр. А чого ти тут гави ловиш? Ішов би на станцію. Може якусь новину принесеш.

Харитошка йду, йду! (Показує сумку). Ось бачите? Тільки з дідом Захаром словом перекинувся.

Старий каменяр. Молодий ше ти з дідом балакати. Адже так, Захаре? Захар. Авжеж.

Молодий каменяр (до Харитошки). А ти бачив— Високий Шпиль почали довбать. Ну й камінь — аж дзвенить!

Харитошка. Чуєте, діду Захаре? Берьоть наша!

Захар. Мало вам землі — давай і камінь! Нікому й нічому нема спокою.

Молодий каменяр. Так, діду: все під робочий удар! Земля, вода, небо — все наше!

Захар (аж підвіся). Ні, брешеш! Землю забереш, воду забереш, а неба не візьмеш! Бо на небі — бог! Да!

Молодий каменяр. Дурниця!

Харитошка. Бросьте, Захаре Демидовичу! Наука говорить (підсмикується) на всьому світі — одна матерія: що небо, що земля, що ми з вами — один чорт! Ясно.

Захар. Заціп, щеня! Покійний пан, Петро Валер'янович, де тільки не вчився... За кордоном з професорами компанію водив. Да! А й то бувало перед сном щоразу богу молитися.

Старий каменяр. Ну, серед панів теж не мало дурнів.

Харитошка. Правильно! От і ви, діду Захаре: цілий вік коло панства терлися, за льокая, бач, були... а культурную революцію вам хоч не показуй. Виходить — Харитошка хоч такий - сякий, а стоїть на передових позиціях. А ви з вашим паном — контр - революція і більш нічого.

Захар. Що з тобою говорити! Папуга ти більшовицька! (Одвертається).

Харитошка. А ви — пугач! (Під Захара) Пугу - пугу! На журбу та тугу. А нам — хоч би що! (Сміється).

Од кар'єрів — голос Ружного: „Заходь од Кам'яного Броду“

Молодий каменяр. Інженер! Де його тільки не носить?

Старий каменяр. Од його штирів уже всі гори в дірках.

Харитошка. Ех, душа - чоловік!

Голос Ружного: „Рушай! Рушай“!

Харитошка. (Рупором в далеч) Го - го - го - о - о...

Голос Ружного: Го - го - го - о - о...

Харитошка (в захваті). Чули? Озивається! От що значить свій чоловік! Ми — тут, на низу, а він — там, на горі. Ми — до нього: сю - ди! Сю - ди! А він — до нас: я йду! Я йду! І покотилося луною по кар'єрах: Го - го - го - о - о! Наука й труд — в один союз!

Ружний. Харитошка! То ти голоса пробував?

Ружний з уламком каменю.

Харитошка. Я, Антоне Федоровичу! Душа заговорила.

Ружний. Душа? А що наука говорить?

Харитошка (*підмикується*). То єсть — душі нема, сама матерія, а так щось — прьоть із організми.

Ружний. Ясно! Ха - ха - ха... Ну, товариші, сьогодні нам пощастило- (*показує уламок*): гляньте, який чудовий камінь!

Старий каменярь. Хороший камінь! Я ще такого й не бачив.

Харитошка. Мать моя, комуна! Горить! Переливається!

Молодий каменярь. А де ви його добули?

Ружний. За Кам'яним Бродом, на урвищах, укритих лісом.

Старий каменярь. І великий поклад?

Ружний. На кілька гін!

Старий каменярь. Хе! Ну, хто б міг подумати, що під лісом такий скарб заховано

Ружний. Ех, товариші! Гляньте ви (*широкий жест до кар'єрів*) в цю далеч! Дикі урвища... Неродючий ґрунт... голий, голодний камінь... Віки минали й ніхто не думав, що по цих урвищах заховано гордіші нашого краю: наш прекрасний лябрадорит!

Молодий каменярь. Не наше це було: панам належала земля й кар'єри.

Ружний. А ми за десять років хіба використали хоч соту долю того, що заховано по цих кар'єрах? Ні, товариші, нема чого ховатися: багато ще на раменах наших предківського ледарства, нецтва, нехлюйства...

Харитошка. Ні чорта: культурная революція почистить!

Ружний. Ви ж подумайте: ось лябрадорит — будівельно - декоративний матеріал всесвітнього значення! А ми гатили ним греблі, брукували дороги... Ми ще й досі не спромоглися на путню фабрику лябрадориту! Ми аж тепер почали заводити машини на кар'єрах.

Захар (*раптом підводиться*). А на що? На що? Не буде добра од ваших машин! Побачите! Камінь любить спокій. Великий гріх той спокій порушати. Да!

Ружний. Спокій? Ні, дїду! В нашу добу спокій — лише для мертвих. А-для живих — рух, рух і ще раз рух! (*З великою силою*). Та чорт нас бери, коли ми з нашим вугіллям, нашою рудою, камінем — та будемо думати про спокій!

Харитошка. Дайш індустріяцію!

Ружний. Ех, товариші! Якби я був релігійний, я б молився духові неспокою. Зійди на нас! Удар по наших черепах індустріялізацією, раціоналізацією, колективізацією! Та ще раз і ще раз удар, щоб од нашого хохляцького та чумацького спокою й пам'яті не лишилося!

Харитошка. Антоне Федоровичу! Не гарячіться: совєцькая власть і без духу до всього доб'ється.

Ружний. Ти ручишся?

Харитошка. Ручуся!

Ружний. Ха - ха - ха! Молодець парнишка!

Захар, незадоволено махнувши рукою, одходить на бік. Жека й Мар'яна на перегони біжать до бочки і з реготом зупиняються.

Жека. Ой, серце вискочить!

Мар'яна. А цур вам, Жеко!

Жека (*до всіх*). Галло! Дозвольте рекомендувати (*показує на себе*). Жека!

Рижка — 20 - тилітка! Заводу Ружних! Перший приз на весняних перегонах.

Харитошка. Ех, мать моя комуна!

Жека (*цупить наперед Мар'яну*) Галло! Галло! Мар'яна! 25 - літка з гаком!

Походження невідомого! Другий приз на весняних перегонах!

Мар'яна (*вириивається*) Та гетьте бо, Жеко!

Ружний. Дорогі товаришки! Ви не туди попали: це лябрадоритовий кар'єр, а не кінський завод. (*Сміх*). Отже — бувайте здорові! (*Хоче йти.*)

Жека. Стривай, Антоне! Хай Харитон одвезе мене на станцію: я мушу сьогодні ж бути в Києві.

Харитошка. Єсть, товаришко Жеко! До речі й пошту заберу.

Ружний. Сьогодні — до Києва?

Жека. Неодмінно! Купа негайних справ: фізіологія, рефлексологія, профком, студком, домком...

Ружний. Гарзд! Але до всіх твоїх ком-ком-комів я додаю ще от цей камінь.

Жека. Навіщо?

Ружний. Одвезеш його на експертизу.

Жека. А що це за камінь?

Ружний. Це, сестро, якщо я не помилюся, велика будучина наших кар'єрів.

Жека (роздивляється на камінь). Який чудовий блиск! Це те, Антоне, чого ти шукав?

Ружний. Можливо. На перший погляд — камінь надзвичайний. Я ще не бачив таких лясрадоритів. Але я можу помилитися. Потрібен науковий дослід.

Мар'яна. Антоне Федоровичу! Ставте могогорича за щасливу нахідку.

Ружний. Тільки не думайте, друзі, що це — щасливий випадок.

О, ні! Це — результат довгих зусиль, методи. Це — робота багатьох рук.

Жека. Так чи інакше — хай живе дух неспокою!

Харитошка. Ясно!

Жека. А тепер — беру, везу, передаю — а кому ж саме?

Ружний. В геологічний кабінет. Ходімо, я напишу листа.

Жека. Ну, Харитошка: „Ворона“ в тачанку і моментально на станцію Турчанку!

Харитошка (закохано). Ех, товаришко Жеко! Правильная ви женщина.

Жека. Ха-ха-ха! (Бере його під руку) Ходімо, неправильний ви мужчина! (Ідуть).

Каменярі, набравши в боклаги води, йдуть на роботу.

Мар'яна (до Ружного). А де ж дід Захар? Хотіла покликати на сніданок...

Ружний. Не знаю. Був тут. (Іде).

Мар'яна (хапає його за руку). Гордуєш? Двох слів сказати не хочеш...

Ружний (виривається). Не в'язни, Мар'яно!

Мар'яна. А давно ночував зо мною?

Ружний. Ну, ночував — що з того? А тепер — не хочу.

Мар'яна. Соромишся! Інженер — не пара колишній куховарці!

Ружний. Не мели дурниць! Я сам — не генеральського роду. Чужа ти мені — от що! Не розумієш ти нічого.

Мар'яна. Чого ж я не розумію? Харчую робітників, діло своє знаю. (Насувається). Чи, може, недотепна до серця пригорнути? Душу випити?

Ружний. Та ні, не те, Мар'яно! Життя не розумієш ти! Нашого, радянського життя! (Жест до кар'єрів). Глянь: кипить робота! А була пустиня, дичавина. Так мусить бути скрізь. Бо прийшов новий господар життя: ми!

Мар'яна. Хто ж це — ми?

Ружний. Я, ти, мільйони таких, як ми!

Мар'яна. Ти — може, а наша путь одна, як була, так і буде: од ліжка — до печі, од печі — до дітей. А все інше — не для баби.

Ружний. А ти ж сама, своїм власним життям заперечуєш те, що кажеш! Ти керуєш кухнею і коло печі не порасєшся. Ти не маєш дітей, не маєш чоловіка. Ти маєш усе, щоб не бути бабою, і ти — баба од голови до п'ят!

Мар'яна. А ти що ж — хотів би, щоб я була якоюсь дурноверхою делегаткою чи що? Думаєш, як делегатка або комуністка, то вже й не баба? Дурниця: тільки язиком ляскають!

Ружний. Годі, Мар'яно! Ми говоримо різними мовами. *(Хоче йти, вона рвучим рухом затримує його)*.

Мар'яна *(жестує)*. А тоді, як обіймав мене... як припадав до мене та вищеловував — тоді як ми говорили?

Ружний *(суворо й рішуче)*. Мар'яно! я був у тебе не перший і не останній. Од того, що було, не одмовляюся. Але тепер ти мені чужа і я нічого тобі не винен. От і все. Пусти! *(Круто повертається й odchодить)*.

Мар'яна безпорадно пустила руки вздовж тіла й дивиться, як Ружний піднімається над урвищем. Потім — зриває з себе шаль і махає йому.

Мар'яна. Антоне Федоровичу! Антоне!! Візьми свій подарунок!

Ружний не оглядається й піднімається все вище й вище. Мар'яна люто роздирає шаль і самовито топче її ногами. З'являється дід Захар.

Захар. Мар'яно! Що ти робиш?

Мар'яна, не глянувши на діда, рвучким кроком odchодить.

Захар. Дух неспокою! Хе - хе - хе!

2. ПРОФЕСОР ДОРОШ

У професора Дороша: кабінет і вітальня.

В кабінеті — суворий порядок, симетрія. На чільному місці — батьків портрет: сивовусий дідич, у старовинній багетній рямі.

У вітальні — масивні, вікові меблі; на стінах — портрети предків, у таких же масивних рамах; як контраст до всього цього, — блискучий, новий роз'ял.

Двері з вітальні до кабінету щільно зачинено.

Професор Дорош сидить у кабінеті, заглиблений в таблиці та діаграми; робить якісь обчислення.

Через вітальню до дверей кабінету підходить Лариса Валер'янівна.

Лар. Вал. Можна до тебе?

Дорош. Ну?

Лар. Вал. *(входить до кабінету)*. Що це таке, Вадиме? Я почала навчати Славіка молитов — Отче наш, Богородице - діво — а Віра підходить і як довбнею по голові: не забувайте йому голову дурницями! Ти розумієш: дур - ни - ця - ми!

Дорош. З боку Віри це — неактовність, але навчати Славіка молитов... нема для чого.

Лар. Вал. Як! Ти теж думаєш, що це — дурниця? Що релігія дитині не потрібна?

Дорош. Релігія це — одне, а молитви — друге. Досить того, що дитина матиме ідею бога, ідею найвищого господаря життя.

Лар. Вал. Де ж вона візьметься в нього, та ідея, коли він не буде молитися? Коли рідна мати казатиме йому, що це — дурниця!

Дорош. Ну, гаразд, Ларисо! Я поговорю в Вірою. А, крім того, раз завжди: не лізьте до мене з домашніми дрібницями, коли я за працею!

Лар. Вал. Які ж це дрібниці?

Дорош *(зсунувши брови)*. В моєму домі мусять поважати мою працю і мій спокій. Досить! *(Нахилиється над роботою)*.

Лар. Вал. Коли так, то я ні за що не відповідаю!

Виходить з кабінету назустріч їй — Славік: полочить на мотузці батькову калашу.

Славік. Тьотю Ларо! Дивись, дивись, пароплав!

Лар. Вал. Що ти робиш? Це ж папина калоша, а ти дірку пробив! Ах, ти ж, боже мій! Давай її сюди! *(Намагається забрати калошу).*

Славик. Не дам! не дам!

Тікає з вітальні, Лариса Валер'янівна — за ним. В кабінеті телефонний дзвінок.

Дорош *(бере слухавку)* Галло! Професор Дорош. Так. О 12-й годині. Неодмінно. *(Знов нахилиється над роботою).*

Віра Михайлівна йде до кабінету, але перед дверима зупиняється і стоїть деякий час в роздумі. Потім повертається й повільними кроками наближається до роаялю. Тихим зойком падають її руки на клавіктуру... Раптом вона випростовується й несамовито б'є по клавішах, ніби розриває напруженими пальцями свій біль і шпурляє шматки його ліворуч, праворуч, куди-попало. Професор Дорош підводить голову й насторожується. Потім виходить з кабінету й зупиняється коло Віри Михайлівни з німим питанням. Віра Михайлівна, відчувши за своєю спиною чоловіка, раптом повертається до нього цілою постаттю і з одвертим викликом впивається поглядом йому в обличчя.

Так і дивляться вони одне в одного — довго, напружено.
Потім

Дорош. Ну, кажи ж! Я нічого не розумію.

Віра Мих. Вадиме! Я не хочу бути паразиткою! Мене душить сором!

Дорош. Обов'язки матері й господині — вельми поважні. Доки ти їх виконуєш — ти не паразитка. Кажи ясній: в чім річ?

Віра Мих. Ах, Вадиме! Це ж тільки формально: мати! господиня! А фактично — дитину виховую не я, а Лариса Валер'янівна; господарство веде Луша, за твоїм проводом; а мені лишається роля домашньої хазяйки в найгіршому, міщанському розумінні.

Дорош. Ні, Віро, ти перебільшуєш: Лариса Валер'янівна та Луша лише допомагають тобі. А поза тим — виховувати це не те ж саме, що купати чи обшивати дитину; а бути господинею — це не значить ходити на базар і мити посуд.

Віра Мих. Ну, ти ж розумієш...

Дорош. Стривай! А коли б навіть і так було, як ти кажеш, то хто ж тому винен? Навіщо ти доручаєш іншим те, що можеш — навіть мусиш — робити сама?

Віра Мих. В тім то й річ, що я не можу й не мушу робити того, до чого не маю ані найменших нахилів! А ти не хочеш цього розуміти й ставиш мене в становище паразитки. Ну, яка з мене вихователька? Виховання дитини — це наука, навіть система наук, а я ж ніколи їх не вивчала!

Дорош. Ну, то вивчай тепер! Раз ти мати, ти мусиш розуміти, як поводитися з дитиною.

Віра Мих. Вибач, Вадиме: материнство це — одне, а виховання — зовсім інше. В нашу добу виховання — професія, а не функція материнства.

Дорош. Цебто: ти будеш родити, а хтось інший мусить годувати й виховувати твоїх дітей!?

Віра Мих. А фактично — хіба це не так? Адже я не годувала Славика й не виховую його. І це не тільки моє право, це — мій обов'язок: породити й передати іншим, раз я сама не можу ні годувати, ні виховувати.

Дорош *(насуваєтьсЯ)*. І ти, справді, думаєш, що можна передати своє дитя в якійсь „Дитячий будинок“ і хай собі там виховується? Ти, справді, так думаєш?

Віра Мих. Так! Тисячу разів так!

Дорош. Ха - ха - ха! Чудово! Романтика соціального виховання! Діти не знають своїх батьків, а батьки — дітей! На жаль, ти запізнилася: ця романтика була в моді за перших революційних років, а тепер її забули навіть комуністи.

Віра Мих. Вадиме, облич сарказм! Ти добре розумієш, чого я хочу.

Дорош. Ну?

Віра Мих. Роботи! Справжньої роботи, що давала б мені фізичне й моральне задоволення. Мене мучить, мене нищить моя бездіяльність, мій паразитизм!

Д о р о ш. Ну, гаразд: яка ж це може бути робота? Спів?
В і р а М и х. О, ні! Цю мрію я поховала разом із своїм дівочтвом: артистки з мене тепер не буде...

Д о р о ш. А чогось іншого ти не знаєш. Виходить...

В і р а М и х. Виходить — я мушу набувати собі професію.

Д о р о ш. Цебто?

В і р а М и х. Цебто, я хочу вступити до медичного інституту. От і все.

Д о р о ш. До медичного інституту? На 29 - му році життя?

В і р а М и х. Так! Учитися ніколи не пізно. А от викресловати себе з життя на 29 - му році — надто рано.

Д о р о ш. Отямся, Віро! Подумай, що ти говориш? Бути дружиною відомого професора, матір'ю прекрасного дитяти, господинею поважного дому — невже це значить — викресловати себе з життя? Навпаки: ти п'єш од повного келиху життя!

В і р а М и х. *(заломивши руки)*. Як важко нам порозумітися! *(З новою силою)* Вадиме! Будьмо говорити одверто. Ти не хочеш, щоб я мала свою роботу, свою професію? Адже ні?

Д о р о ш. Так, бо тобі це ні до чого. Досить того, що ти — моя дружина і мати нашого сина.

В і р а М и х. Ну, от! Чудово! І признайся ще в одному; ти залишаєш мене в домашньому колі не для дитини, а виключно для себе?

Д о р о ш. Для всіх нас, Віро.

В і р а М и х. Навіть для мене?

Д о р о ш. Так і для тебе. Бо таким чином ти найкраще заховуєш свій найдорожчий скарб — любов до чоловіка й до дитини.

В і р а М и х. О, нарешті, ти говориш одверто! Любов до чоловіка й до дитини! Так! Більш нічого не вимагають од жінки феодали всіх епох і всіх мастей! А коли жінка задихається в атмосфері цієї любови? Коли їй хочеться бути членом суспільства? Коли вона намагається піднятися над біологічними функціями й жити ширшим життям... Тоді що? Побити її камінням? Так? Так?

Д о р о ш. Заспокойся, Віро. До медичного інституту ти не вступиш, про це нема чого й говорити...

В і р а М и х. Чому? Чому?

Д о р о ш. Тому, що це — вибач — нісенітниця. А щодо всього іншого — поговоримо другим разом.

В і р а М и х. *(в сльозах)*. Вадиме! Ти шість років... заспокоюєш мене. Я далі не можу! Я мушу шукати виходу!

Д о р о ш. *(цілує її руку)*. Ну, Віро! Не можна ж нервуватися ні з того, ні з сього! Ах, жінцини! Ну, будь здорова! У мене з 12 - ої години зачоти *(Цілує її в голову й виходить до кабінету. По дорозі ставить на своє місце стілець. В кабінеті бере портфель, це на мить задумується й виходить з дому)*.

Віра Михайлівна сидить перухою й дивиться в одну точку. Старовинний годинник повільним, урочистим давномом одбиває 12 годин. Славик, верхи на палиці, біжить через вітальню.

С л а в и к *(поганяє коня)*. Ньо! Ньо! Та куди ж ти лізеш? *(Шарпає коня за голову і раптом — висмикує, разом з держаком, стилет, що був заправлений у палицю. В захваті біжить до матері)*. Мамо! Дивись! Дивись! У коня одірвалася голова!

В і р а М и х *(одбирає стилет і вправляє його знов у палицю)*. Не бери цього, синку.

С л а в и к. Чому?

В і р а М и х. Не можна. Це — папина палиця.

С л а в и к. Та що це — нічого не можна! Все папине та папине!

В і р а М и х. *(в сльозах)* Так, дитятко: в цьому думі — все папине... Навіть ми з тобою — папині...

З плачем притискує до грудей голівку здивованого хлопчика.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

3. ЙОГО СКАРБ

Геологічний кабінет ІНО і коридор перед входом до нього.

В кабінеті Дорош приймає від студентів зачоти. Професор сидить за широким столом, устаткованим науковими інструментами, колекціями мінералів, геологічними мапами тощо. Супроти нього — студент і студентка відповідають на його запитання.

В коридорі, коло дверей кабінету, сидить Кузьмич; в руках у нього — список студентів, що записалися на зачоти до професора Дороша. По коридору раз - у - раз проходять туди й сюди студенти з книжками та зошитами. Між студентами — Борис Куць і Методій Маруда.

Студентка (*підходить до Кузьмича*) Кузьмич, коли там моя черга?

Кузьмич. Ще далеко! Пострибай, голубонько, пострибай!

Студентка (*киває на двері*) А сердитий?

Кузьмич. Нічого! Як визудила, то не просиплешся.

Студентка. Якби ж то визудила! (*Одходить*).

Кузьмич. Ну, підчитай, Марусю, підчитай! Твоя черга ще далеченько.

Куць (*до-Маруди*) Слухай, Марудо: а що як нам припадуть землетруси?

Маруда. Ну, що ж — поговоримо.

Куць. А ти читав?

Маруда. Та дещо...

Куць. А а ж — а ні мур - мур!

Маруда. Нащо тобі читати, коли ти й так добре знаєш?

Куць. А й справді! Мене в Ялті так трусонуло, що мало не тигнув.

Маруда. Ото ж бо й то! (*Підходять до Кузьмича*).

Куць (*показує на двері*) Ну, що — гонить?

Кузьмич (*конфіденційно*). І не кажи: з дев'яти — чотирьох! Держіться, молодчики! Зараз — ваша черга.

Маруда. Посунемо, Куцику? Чи може — іншим разом?

Куць. А стій, я подивлюсь, що там робиться

Кузьмич. Не можна, голубчику! Ще, не доведи боже, побачить

Куць. Та ні, Кузьмич! Я одним оком... (*одхилє двері й зазирає до кабінету*)

Жукова мовчить, як риба, а Лотоха щось меле... Плавай, плавай, лебедоньку!

Кузьмич (*причиняє двері*) Ну, годі, годі балуватися! Ти, Куць, хоч дивись, хоч не дивись, а просиплешся. Я вже по тобі бачу. Хе - хе - хе!

Куць. Ну, що ви, Кузьмич! Хіба на землетрус наскочу...

Кузьмич. Наскочиш, голубчику, наскочиш!

Куць (*побачивши двох студенток*). Ей, Шульман! (*Підходить з Марудою*) Ти цілий рік записувала, дай прочитати про землетрус.

Студентка 1. (*з величезним зошитом*) На!

Куць (*бере зошита*) Марудо! Глянь! Подарок молодим хазайкам!

Маруда. А ти заглянь у середину.

Куць (*ніби читає в зошиті*) Як урятуватися молодій дівці...

Студентка 1 (*вириває зошита*) А, ну тебе!

Куць. Слухай, Шульман: піди до лікаря.

Студентка 1. Чого?

Куць. У тебе — графоманія. Йй - бо!

Студентка 1. А в тебе — баясоманія.

Студентка 2. Ходімо, Ріто! Куця не переговориш.

Куць. Стривайте, а землетрус? Розкажіть без записок... (*Одходять*).

Кузьмич (*до інших студентів*). Наш Куць — як півник: як побачить — так і ку - ку - ріку. Хе - хе - хе!

Студент (*з жестом до дверей*) Побачимо, як він там закукурікає.

Тимчасом професор Дорош закінчив бесіду із студенткою та студентом і відпустив їх із кабінету.

Студентка (до Кузьмича, в захваті показує зачотну книжку). Кузьмич! Дивіться: задовільно!

Кузьмич. Молодець Жукова! (До студента) А тобі записав?

Студент (понура) Дідька лисого!

Кузьмич. Ех, ти, лобуряка! Ну, йдіть, ідіть! (Викликає офіційним тоном) Борис Куць, Методій Маруда!

Куць і Маруда підбігають.

Куць. Що?

Кузьмич. Де вас носить? Ідіть на зачоти! (Осмикує на Маруді сорочку). Та осмикнися гарненько! Знаєш же, що порядок любить!

Куць (хвилюється) Ну, Методію, ти ж дивишся: хоч на мигах помагай!

Маруда. Не допоможе бабі кадило. Ходімо! (Заходять до кабінету).

Кузьмич (зачинивши двері) Пропадать обом!

В кабінеті Куць і Маруда уклоняються професорові й підходять до столу.

Дорош. Сідайте! (Студенти сідають). Візьміть — з ендогенних процесів у земній корі. (До Маруди) Ви накресліть схему дислокацій. (До Куця) А ви — розкажіть про походження землетрусів. Обдумайте. (Одходить до вікна й дивиться на вулицю).

Куць з витягнутим обличчям дивиться на Маруду, Маруда на Куця.

Куць (тихо). Маком сіли!

Маруда. З яких процесів він запитав?

Куць (дуже серйозно) Йолоп ти, Марудо!

Маруда. А ти розшолопав?

Куць. Авжеж, що ні!

Маруда. Ну, подумай (Креслить).

Куць (думав - думає, потім раптом) Дурень ти, Марудо! Про що ж мені думати?

Маруда. Одчепися.

Дорош сідає на своє місце.

Дорош (до Куця) Ну, обдумали?

Куць. Обдумав.

Дорош. Розкажіть.

Куць. Про що казати?

Дорош. Та ви ж думали про щось?

Куць переглянувся з Марудою, витер хусточкою чоло.

Дорош. Ну?

Куць. Я про Ялту думав... Я більше практик, ніж теоретик...

Дорош. Он як!

Куць. Так, так. Мені в Ялті довелося на практиці пережити землетрус...

Кузьмич (зиркнув у щілину на Куця й похитав головою). Плавай, плавай, лебедоньку!

Дорош. Ну, і що ж?

Куць. Трохи — так би мовити — лапи не витіг. Йі - бо! Я, бач, тоді, ще не проходив вашого курсу й нічого не знав про такий... процес у земній корі.

Дорош. Як називається цей процес?

Куць (зиркнув на Маруду). Той... Як його... От крутиться в голові... А не той...

Дорош (до Маруди). А ви можете сказати: до яких геологічних процесів належить землетрус?

Маруда. До ендогенних процесів.

Куць *(аж підскаче)* Так, так, до ендогенних!

Дорош *(до Куця)* Не знати таких речей — сором навіть для сучасного студента. Ну, далі.

Куць *(люто зиркнувши на Маруду)* Так от цей самий... ендогенний процес відбувався на моїх очах... Це було в Ялті.

До Кузьмича підходить Жека (з пакунком)

Жека. Можна бачити професора Дороша?

Кузьмич. У нього зараз зачоти. А в якій ви справі?

Жека. В надзвичайній справі! *(Показує пакунок)* Ось бачите?

Кузьмич. Бачу, голубонько. Тільки що ж воно?

Жека. Тут цілий скарб! А крім того, зачоти можуть бути до ночі, а я сьогодні вижджаю з Києва. *(Насувається)* Ну, йдіть, дяюшка, йдіть.

Кузьмич. Що з такою робитимеш? Ну зачекай же! *(Показує на двері)* Сурйозний! Порядок любить.

Жека. Нічого! Скажіть, що з Житомирської округи, з кар'єрів.

Кузьмич. Харашо.

Заходить до кабінету. Жека лишається по цей бік дверей.

Кузьмич. Вибачте: там екстренна жінчина... Говорить — з кар'єрів, од Житомиру...

Дорош. З житомирських кар'єрів? Чого ж вона?

Кузьмич. З якимся пакуночком... Дуже проситься...

Дорош. Пустіть! *(До студентів)* Вибачте.

Кузьмич *(виходить до Жеки)* Йди та не барися.

Жека *(в кабінеті)* Вибачте, шановний професоре, що я заважаю вам.

Куць, червоний од нервового напруження, витирається хусточкою, а Маруда аж рота роззявив на бідову дівчину.

Дорош *(підводиться)* Прошу. Сідайте. Я до ваших послуг.

Жека *(подає листа)* Ось до вас лист од мого брата, інженера Ружного. *(Розпаковує й викладає на стіл зразок)*. А це той самий камінь, що за нього написано в тому листі.

Дорош *(читає листа, насторожується, потім задумано до Жеки)* *Ваші кар'єри — я добре знаю... *(бере зразок)* А цей камінь... *(захоплюється його грою)*. І його, справді, там багато?

Жека. Кажуть — дуже багато.

Дорош *(своїм думкам)* І цілі віки ніхто не торкався до нього... *(Раптом, щоб одв'язатися, до студентів)* Давайте ваші зачатні книжки! *(Автоматично записує зачоти)*.

Куць і Маруда, самі собі на віруючи, напружено стежать за рукою професора. Потім, захопивши зачатні книжки, з радісним хвилюванням виходять із кабінету й розказують Кузьмичеві про свій щасливий випадок. Кузьмич широко задоволений з того.

Дорош. Ваш брат — давно на цих кар'єрах?

Жека. Ні, третій рік лише.

Дорош. А до того — де він працював?

Жека. Ніде. Учився в політехнічному інституті, а потім стажував на заводі.

Дорош. А тепер, здається, дуже захоплений лябрадоритом?

Жека. О, так! Лябрадоритові кар'єри тепер для нього — все. Це його мрія, його надія, найдорожчий скарб його.

Дорош. Навіть скарб його?

Жека. Авжеж! Він переконаний, що в цих кар'єрах — величезні багатства. І він любить їх, пишається ними, ніби своїм власним добором.

Дорош. Так? Це — цікаво. Дуже цікаво. І велике тепер там виробництво?

Жека. Зараз там — до двохсот робітників.

Дорош. А з технічного боку — як?

Жека. О, це — болюче місце на наших кар'єрах! Проте, цього літа добули вже підйимальний кран і мусить бути ще багато дечого. Між іншим, це буде залежати од ваших в'єснок в, професоре, щодо цього нового каменя. На думку брата, саме цей кмінь буде всесвітньою славою наших кар'єрів.

Дорош (з тонкою іронією). Цебо — його славою?

Жека. Ну, за себе брат не турбується! Життя виробництва це й єсть його життя.

Дорош (задумано). А все ж таки воно виходить так... (Раптом підводиться). Ну, гаразд! Зайдіть до мене о 9 - й годині. Я дам відповідь. Тільки, будь ласка, не сюди, а додому. (Пише на бльокноті). Ось вам моя адреса.

Жека (бере адресу). Дякую. До побачення. (Виходить).

Дорош. На все добре (Гукає). Кузьмич!

Кузьмич (на дверях). Пускати далі?

Дорош. Ні, я зараз не можу. Перенесіть решту на завтра, на 10 годин.

Кузьмич. Харашо (Виходить).

Залишившись на самоті, Дорош підходить до столу, бере привезений камінь і пильно вдивляється в нього. По обличчю йому болючим зигзагом пролазить усмішка.

Дорош. Найдорожчий скарб його

Довго дивиться професор на камінь. Потім, поклавши камінь, бере листа Ружного й ще раз перечитує його. Замислюється. Раптом очі йому спалахують гострим хикацьким полум'ям. Люто затиснувши в кулаці листа, він шпурляє його під стіл і рвучким рухом кидается до наукових приладів: починає випробовувати зразок.

Тимчасом, в коридорі, Куць і Маруда чекали на Жеку. Побачивши її, вони кидаются їй на зустріч.

Куць. Дозвольте подякувати вам!

Маруда. Ви — наша визволителька! (Тиснуть їй руку).

Жека. В чім річ, товариші? Защо така подяка?

Куць. Ну якже ж! Ми саме запарилися на ендогенних процесах, а тут — ви.

Маруда. Наче фея з чудодійним камінцем!

Жека. Ах, он воно що! Виходить, якби не я, то ви не мали б зачотів?

Куць. Та так же, так!

Маруда. Ну я то, може, й мав би, а от Куця прогнав би, як цуцика.

Куць. Слухай, Марудо: не будь тим, що поросята водить. Я хоч про Ялту розказував, а ти ж тільки вухами ляскав.

Жека. Ха - ха - ха — Здається вам обом було не легко. Ну, а ваш професор — завжди такий... незвичайний якийсь?

Маруда. Ні! Ми самі дивуємося: що ви поробили нашому Дорошеві? Прийняв, припинив зачоти... З ним ніколи такого не бувало!

Куць. А що ж тут дивного? Якби до мене завітала така дівчина, то я б тебе, Марудо, зараз же виставив.

Маруда (демонструє свій масивний кулак). Якщо подужав би!

Куць. Поллюбуйтеся: печерна людина! Борється за існування зубами та кулацькими.

Жека (сміється). Ну, що ж, цими засобами широко користуються й у наш час. (До Куця). А ви, я бачу, з перчиком.

Куць. О, в мене приправ, як у китайського кухаря! А скажіть, будь ласка, у вас там на кар'єрах не потребують практикантів?

Жека. Навіть дуже.

Маруда. Справді?

Жека. Цілком серйозно.

Куць. Ну, коли так, то дозвольте запропонувати вам руку й рушити для серйозних розмов до нашого студкому. *(Бере під руку)*.

Жека. Добре! Тільки на короткий час: я сьогодні вижджаю і в мене безліч справ.

Куць. Марудо! Дайош темп.

З виглядом переможця веде Жеку по коридору. Маруда сунеться позаду.

Дорош закінчив досліджування каменю й задумано стоїть (з каменем у руці).

Дорош. Так... Великий скарб...

Загортає камінь у газету, бере портфель і виходить із кабінету.

Кузьмич *(при виході подає повістки)*. Ось вам повісточкі.

Дорош. Відкіль? *(Продивляється)*.

Кузьмич. Одна, здається, од бюро екскурсій, а друга якась така, що й не вимовиш.

Дорош. Од наради силікатних підприємств... *(Роздратовано засовує повістки в портфель)*. По десять засідань на тиждень! чорт би їх забрав! *(Виходить)*.

Кузьмич. Не любить совєцьких засіданій... Ех, ви, учений народ! Вам би все по кабінетах стільці протирати. Ні, голубе мій! Ти піди та життя наше облайнай. Он воно що!

1. КРОВ ПРЕДКІВ

Обстановка 2-ої одміни. Темно. З передпокою чути дзвоник. Віра Михайлівна через вітальню проходить до передпокою. Електрика. З передпокою чути:

Жека. Професор Дорош — дома?

Віра Мих. Зараз мусить бути. Заходьте.

Жека й Віра Михайлівна з'являються в вітальні: раптом зупиняються й дивляться одна на одну.

Жека. Віра?

Віра Мих. Жека! *(Кидаються в обійми)*.

Жека. От несподіванка! Я думала, що загубила тебе на віки. Ти тут живеш?

Віра Мих. Я — Дорошева жінка.

Жека. Та що ти кажеш!

Віра Мих. Уже синові до п'яти років... Не віриться?

Жека. Та ні... Чому ж? Тільки я була певна, що ти будеш великою співачкою...

Віра Мих. *(З глибоким сумом)* Я теж думала... Та от зірвалося... і голос був. і хист — а от зірвалося... Та що про це! А ти, Жеко, як — ростеш, буяєш? Ну, сідай же! Розповідай! *(Сідають)*.

Жека. От не думано, не гадано! Скільки років як ми не бачилися?

Віра Мих. Давно, Жеко, давно! Ти була ще підлітком. Ну, а тепер — що робиш? Учишся?

Жека. Авжеж! Не третьому курсі медичного інституту.

Віра Мих. Медичка? От щаслива!

Жека. Тобі подобається медицина?

Віра Мих. Відколи я втратила надію бути співачкою, мені захотілося лікувати хоре людство.

Жека. Ну що ж — чудово: вступиай до нашого інституту. Справді, Вірусю! Будемо знов подругами! Пам'ятаєш, як у Ніжині?

Віра Мих. Пам'ятаю, Жеко. Хороший час то був: шлунок — порожній, а в голові — феєрія надій!

Жек а. Тільки тепер уже не ти мене навчатимеш, а я тебе.

Віра Мих. Певна річ! А скажи — як ти добилася до інституту?

Жек а. На перших кроках мені допомагав батько, доки ще був агрономом, а як батько помер — тоді брат.

Віра Мих. Антон?

Жек а. Так! Ти тепер його не пізнаєш: інженер! Не їсть, не п'є, живе духом великого будівництва. Стривай! Ти ж нічого ще не знаєш за наші кар'єри. О, якби ти побачила, як на голому, дикому камені виростають буйні Антонові заміри! Це ж я в справі наших житомирських кар'єрів і завітала до твого чоловіка. Ти знаєш...
(*Раптом зупиняється*). Що з тобою, Вірусю? У тебе — сльози на очах!

Віра Мих. (*крізь сльози*) Нічого, Жеко... Я дуже рада, що побачила тебе... Ти така бадьора... Од тебе пахтить життям... А я занудилася в цьому казематі...

Жек а. Казематі? Хіба ти —

Віра Мих. Ах, Жеко, Жеко! Ти не можеш уявити собі, як одлюдно, як порожньо серед цих портретів і серед цих людей!

Жек а. А чоловік? Хіба ти — не любиш його?

Віра Мих. Мені здається, що я ненавиджу його! Саме за те й ненавиджу, що поохала до самозабуття й розчинилася в ньому без останку. Ти розумієш, що це значить: загубити себе в коханій людині? (*Показує на портрети*). Ось я не виношу цих пращурів, а мушу щодня дивитися на них, бо це — його предки. Я хочу мати свою професію, свій заробіток, а мені кажуть, що я мушу сидіти дома, бо я його дружина, мати його дитини... І так — до найменших дрібниць!

Жек а. Ну, то покинь його, коли він такий деспот! В чім річ? Ти живеш у 20- столітті та ще де? В радянській державі!

Віра Мих. Якби ж це було так легко! Якби те, що від самиці, не заперечувало того, що від людини... А проте — я хочу спробувати...

Жек а. І зараз же, Віро! Покинь ти ці міщанські вагання! Життя — таке широке, а ти нудишся (*жест до портретів*) серед цих іхтіозаврів. Знаєш що? Ідмо зо мною! На кар'єри!

Віра Мих. Справді? Ти допоможеш мені?

Жек а. Ну, ясно ж! Ой, як же це хороше! (*Крутить подругу в бурхливому захваті*) Вірусенко! Голубонько! Як це чудово виходить!

Віра Мих. Може це сама доля...

Жек а. Чи доля, чи не доля — тільки зараз же лашпуйся в дорогу! Наш поїзд коло дванадцяти й ти ще встигнеш.

Віра Мих. Як? Щоб сьогодні ж?

Жек а. Неодмінно! Без жодних вагань і мелодрам! Ідеш до мене гостювати й більш нічого!

Віра Мих. Стривай, Жеко...

Жек а. І знаєш — ми будемо мати двох попутників — студентів: симпатичні морди! Ідуть на кар'єри, на практику. Ой, весело ж буде!

Віра Мих. Але ж — Дорош... (*Дзвоник*) Це — він!

Жек а. Хочеш — я сама поговорю з ним?

Віра Мих. Ні, ні, Жеко! Ходімо до мене, а потім — побачимо...

Лариса Валер'янівна проходить до передпокою й зараз же повертається з Дорошем.

Дорош. (*з портфелем і пакунком*). Мене ніхто не питав?

Лар. Вал. Здається — ні, а у Віри якась знайома.

Дорош. Зайди да мене, Ларо. (*Заходить до кабінету*). Ти не забула ще Кам'яного Броду?

Лар. Вал. Хіба можна забути молодість? А я до 27-ми років жила на Кам'яному Броді.

Дорош. Моя молодість теж на Кам'яному Броді одцвітала...

Лар. Вал. А чого це ти пригадав його?

Дорощ (*розгортає й показує камінь*) Цей камінь, наче свшан - зілля, розбудив у мене кров моїх предків. Він — од Кам'яного Броду, з житомирських кар'єрів.

Лар. Вар. Який шляхетний колір!

Дорощ. Я досліджував його: це — анатезит. Прекрасний матеріял! З такого каменю можна будувати лише те, що переходить од покоління до покоління, довгий ретязь віків...

Лар. Вал. Ну й що ж?

Дорощ. І от до цього каменю добувся нікому невідомий інженер і тепер це — його скарб, його слава. Розумієш, Ларисо: його!

Лар. Вал. Цебто — державний, як і вся земля тепер?

Дорощ. Так, але ж він його винаходить, він його добуватиме, експортуватиме... Його ім'ям буде заштампований кожен уламок цього каменю.

Лар. Вал. Ну, то що ж? Нехай собі! Однаково ж Кам'яному Броду не бути нашим.

Дорощ. Ти певна цього?

Лар. Вал. Десять років я чекала й молилася... А тепер — не віриться. Та й обжилися вже, не хочеться нових пертурбацій.

Дорощ. Донині й я був так настроєний. Але сьогодні я почув голос од Кам'яного Броду. Голос наших предків, Ларисо.

Лар. Вал. Про що, Вадиме?

Дорощ. Цей прекрасний камінь — скарб наших предків. Так, так, Ларисо! Він сотні років лежав захований у наших родових мастках. Він чекав на ту добу й на тих нащадків, що покличуть його до життя. Що цілий край оздоблять його красою на віки віків.

Лар. Вал. Чекав і дочекався... на радянського інженера.

Дорощ. От цей факт саме й розхвилював мене сьогодні. Несподівано для самого себе. Адже я зовсім забув за Кам'яний Брід, за мастність моїх батьків. А коли побачив цей камінь, почув за цього інженера — в моїх грудях заклекотів протест!

Лар. Вал. Протест?

Дорощ. Так, протест! Я раптом відчув, що це — мій скарб, моя власність... Ти розумієш, Ларисо: єсть образа, єсть велика несправедливість в тому факті, що не я, не ми, а хтось чужий турбується за цей скарб, робить його своєю надією, своєю славою.

Лар. Вал. Так, але що ж робити? Колесо життя назад не повернеш.

Дорощ. Я не знаю, що робити, але спокій однині я загубив...

Жека й Віра Михайлівна виходять до вітальні.

Жека. Ти ж дивися, Віро: через годину — на вокзал!

Віра Мих. (*хвилюється*) Ах, Жеко! Я сама собі не вірю.

Жека. Пам'ятай: як не тепер, то ніколи!

Віра Мих. Добре, добре! (*Стукає до кабінету*) Можна?

Дорощ. Прошу.

Віра Михайлівна й Жека заходять до кабінету. Лариса Валер'янівна виходить.

Віра Мих. (*Показує на подругу*) До тебе, Вадиме.

Дорощ. Так, я знаю.

Жека. Вибачте, професоре. Я затрималась у Віри: ми — давні подруги й дуже давно не бачились.

Дорощ. Подруги?

Віра Мих. Навіть дуже великі! Ще з Ніжина.

Дорощ. Дуже радий. Ви надовго до Києва?

Жека. Сьогодні ж виїжджаю на кар'єри. Разом з Вірою.

Дорощ. Як?!

Жека. Так! Ми погодилися. Адже ви не будете заперечувати, щоб Віра поговтовала в мене?

Д о р о ш (*гостро дивиться на дружину*) Що це значить, Віро?

В і р а М и х. Я хочу поїхати на деякий час до подруги — більш нічого.

Д о р о ш. А дитина?

В і р а М и х. За Славицом, як і завжди, доглядатиме Лариса Валер'янівна.

Д о р о ш (*Суворо*) Ну, про це ми ще поговоримо. (*Підводиться, до Жеки*).
Перекажіть, будь ласка, інженерові Ружному, що зараз я не можу дати відповіді в його справі.

Ж е к а. Не можете? Чому?

Д о р о ш. Справа нового виробництва — досить серйозна й буде передана на комісію експертів.

Ж е к а (*Розчаровано*) Бідний Антін! А він сподівався...

Д о р о ш. Я не маю чести знати вашого Антона, але можу вас запевнити, що цей камінь мене цікавить більш, як кого іншого.

Ж е к а. Можливо... А коли ж буде відповідь?

Д о р о ш. В найближчому часі.

Ж е к а. Що ж — будемо чекати. Ну, Вірусю, ти ж не запізнийся! До побачення, професоре.

Д о р о ш. На все добре.

Жека виходить, Віра Михайлівна супроводить її до передпокою. Дорош виходить із кабінету до вітальні й зупиняється в позі загрозового чекання. Віра Михайлівна повертається з передпокою й також зупиняється. Мовчки міряють вони одне одного поглядами, ніби вічікують на момент рішучого нападу.

Д о р о ш. Ти, справді, хочеш покинути мене й сина?

В і р а М и х. Чого я хочу, — ти добре знаєш. А зараз я лише користуюся з нагоди й хочу дуже небагато: виїхати на кілька днів до подруги. Ні тобі, ні синові од цього нічого не станеться. А ти дивись на мене так, ніби я наважилася запалити цей будинок. Соромся, Вадиме! Ть ж — радянський професор!

Д о р о ш. Так, мені дійсно соромно. Тільки не за себе, а за тебе, Віро. Ну, подумай сама: що ти робиш? Раптом ні з того, ні з цього, ідеш — куди? До кого? Цю подругу твою до сьогодні я не знав і не бачив. Живе вона, як видно, не сама, а з братом інженером. Цього інженера я ніколи не бачив і жодних симпатій до нього не маю. Чужі, невідомі люди. А ти — ідеш до них?!

В і р а М и х. Та що мені до того, що ти їх не бачив і не знаєш? Аджеж не ти ідеш, а я!

Д о р о ш (*грізно насупивши брови*). Доки ти носиш моє ім'я, ти мушиш рахуватися з моєю думкою й шанувати мій престиж.

В і р а М и х. З такими думками я не хочу рахуватися й такий престиж не гідний пошани! (*Рішуче йде до себе*).

Д о р о ш (*хапає її за руку*) Стій!

В і р а М и х. (*намагається вирвати руку*) Пустити! Пустити!!

Дорош, заціпивши зуби, поволі згинає її руку, аж доки ставить на коліна. В такій напруженій боротьбі й застигають вони: з ненавистю і болем, з ненавистю і гнівом — у поглядах, перехрещених, як рапіри.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

5. КАМ'ЯНИЙ БРІД.

„Кам'яний Брід“: урвища над річкою, камінь, ліс. З боку — підймальний кран, трактор. Вечір. Місяць. Чути хороровий спів: „Наш паровоз летить вперед“. Дід Захар (з люлькою і рушницею) — на варті.

З а х а р (*прислухається*). Дух неспокою! Ех - хе - хе! Коли його забере лиха година — той дух проклятий? (*Одходить*).

Спів наближається, потім уривається, сміх, голоси — „Ей - ей Куди ж ви?“

Куць і Жека, побравивши за руки, вибігають до річки.

Куць. Та стійте - бо, Жеко!

Жека. Що? Захекалися? Ех, ви, купоніжка!

Куць — Нічого я не захекався, а доки ж його галопувати? Я ж не арабський жеребець. А потім...

Жека. Що ж потім?

Куць. Та хіба ж ви не бачите?

Жека. Не бачу, Куцику.

Голос Маруди: „Де ви? Го - го - го“

Куць. Маруда преться! А бодай ти ноги задер!

Жека (в далеч) Г - го - го!

Куць. Мовчїть бо, Жеко! Хіба ж ви не тямите, що третїй тут нї до чоґо?

Жека. В чїм рїч? Що це за поводження?

Куць. Та люблю ж я вас, Жеко!

Жека. Любите?

Куць. Хіба ж не видно?

Жека. Не видно, Куцику.

Куць (прикладає її руку до своїх грудей). Ось пошупайте, як серце тіпається. Ви ж — медичка!

Жека. Це ж од біганини.

Голос Маруди: „Жеко! Де ви?“

Куць (лото). А щоб тобї заціпило! Жеко, мовчїть ради бога! Ви ж бачите, що зо мною робитьсѧ?

Жека. Я бачу, що ваша любов така ж куца, як і ви.

Куць. Як ви кажете? (Раптом кидається їй на шию) Ідуть!

Жека. Що ви робите? Пустїть!

Куць (цупить її за собою). Тїкаймо, Жеко! Бо Маруда ж мене битиме! (Бїсать бродом).

Маруда — оглядається на всі боки.

Маруда. Та годї вам ховатися! Я ж бачу! (Показує в бїк рукою). Он - де!

Голос Куця (з протилежного боку) Марудо, вертайсѧ додому

Маруда (кидається на голос.) Ах ти ж куций пес! Ну, я ж тобї покажу! (Гукає на бігу) Го - го - го!

Вїра Михайлівна і Ружний.

Ружний. Ось вам і „Кам'яний Брїд“! Саме по цих урвищах і заховано наш карб.

Вїра Мих. Це той новий камїнь, що ви надїслали до мого чоловіка?

Ружний. Той самий! Бачите: машини аж кричать: роботи! А наукова експертиза — нї - гу - гу!

Вїра Мих. А ви — без експертизи! Адже на ваш погляд — камїнь добрий?

Ружний. Камїнь — розкішний! Але в нашому дїлі — науковий авторитет мєминучий.

Вїра Мих. Ну, почекайте! Це ж тїльки другий тиждень.

Ружний: Ах, Вїро Михайлівно! Якби ви знали, що значить чекати в такїй правї!

Вїра Мих. Те ж саме, що і в багатьох інших справах.

Ружний. О, нї. Далеко не те ж саме. (Захоплюється). Камїнь — наше національне багатство. Коли в 19-му сторїччї надра України дали світовї вугїлля та алїзо, то в 20 - му вони дадуть йому свїй камїнь.

В і р а М и х. Навіть так?

Р у ж н и й. Так! Але це багатство ще за семи печатами нашого недбальства. І ви розумієте: яка це радість — зірвати хоч одну з тих печатей! Показати світові нове обличчя нашої заспіваної та завіршованої батьківщини! А тут — ця експертиза!

В і р а М и х. Дивно: як можна любити Україну і не любити її пісень?

Р у ж н и й. Не пісень, Віро Михайлівно, а того виспівування, що з давніх-давен культивується на нашій батьківщині. Ми на всі лади оспівали наш милий край, а от про його руди, торф, камінь — нічого не знаємо. Якась філологічна нація, чорт її бери!

В і р а М и х. (сміється). Ну, Антоне Федоровичу, ви — надто інженер. Невже й ця чудова панорама не будить у вас нічого іншого, крім інженерських думок?

Р у ж н и й. О, так! Ця панорама завжди будить мій інженерський розум. Я думаю: міцно спиш ти, мій дорогий каменю. А все ж таки ми розбуркаємо твій віковий сой! Ми кинемо тебе на радянські простори! Ти закрасуєшся по наших містах і селах, на фасадах наших інститутів, станцій, будинків культури!

В і р а М и х. А ви вірите в цю романтику?

Р у ж н и й. Віро Михайлівно! За цю романтику тисячі людей наложили головами. Невже ж ви думаєте, що це фантазія гарячих голів і бідьш нічого?

В і р а М и х. Там, дома, мені не вірилося... А тут, на кар'єрах, атмосфера так насичена вашим ентузіазмом, вашою енергією — що не вірити в ваше діло — не можна.

Р у ж н и й. Я дуже радий! Тільки мені хочеться, щоб це був не хвилиевий настрій ваш, а логічний висновок, переконання. Наша романтика це ж не сангументальна мрійність розхитаних нервів, ні, це — суворий патос напружених м'язів!

В і р а М и х. Антоне Федоровичу! Ви — такий бадьорий, енергійний... Коли слухаєш вас, хочеться жити, вірити в свої сили... Ви знаєте, що я хочу вступити до медичного інституту?

Р у ж н и й. Ну, що ж — вітаю ваш намір!

В і р а М и х. Можливо, що для цього мені доведеться... покинути родину.

Р у ж н и й. Навіщо?

В і р а М и х. Ну, такі в мене домашні обставини... На перших кроках мені буде дуже важко... І готуватися до іспитів також...

Р у ж н и й. Так он воно що! (Бурхливо) Так це ж чудово! (Хпає її за руку).

Вітаю, широ вітаю! Го - го! Та ми тепер — чорт його бери!

В і р а М и х. (з радісним хвилюванням) Ви допоможете мені?

Р у ж н и й. Завтра ж засядемо за математику!

В і р а М и х. Я рада! Дуже рада!

Жека, Куць і Маруда.

Ж е к а. Чого ви тут застрягли?

В і р а М и х. А де ж вас шукати?

Р у ж н и й. Та за вітром і не поженешся!

К у ц ь. Антоне Федоровичу! Будь ласка, відрядіть Маруду з кар'єрів. Бо надалі я за себе не ручуся.

М а р у д а. Бачили такого: кіт у черевиках.

Р у ж н и й. Ха - ха - ха! Цікаво — щоб ви робили один без одного?

Ж е к а. Куць із нудьги задавився б, а Маруда пішов би в еміграцію.

К у ц ь. Ну, я то був би живий - здоровий, а Маруду перший трамвай задавив би.

М а р у д а. Ой, Куцю, будеш битий!

Ж е к а. Товариство! Ходімо на гори! Відти — розкішний краєвид!

В і р а М и х. Прекрасно, Жеко: Кам'яним Бродом — на гору! На самісінький шпиль!

Р у ж н и й. Тільки дивіться, Віро Михайлівно: по урвишах ходити небезпечно: легко зірватися й поламати ноги.

В і р а М и х. Антоне Федоровичу! Я вже зірвалася, а чи будуть цілі ноги чи ні — побачимо. Ви будете моїм гідом! І коли ми зійдемо на шпиль, я заспіваю пісню про молодість, любов і гори!

Р у ж н и й. Коли так — рушаймо! (іде).

В і р а М и х. Ах, Жеко! Як легко дихати на кар'єрах!

Ж е к а. А як зійдеш на гору, буде ще легше! (Идуть обнявшись)

К у ц ь. Ну, Методію, вертайся додому.

М а р у д а. Чого?

К у ц ь. Хіба ти вилізеш на таку кручу?

М а р у д а. Го - го! Я ще й такого горобця, як ти, на шпиль виніс би.

К у ц ь. Ну, Марудяко, не я ж буду, як не спушу тебе догори ногами!

М а р у д а. Ах ти ж Куценя нещасне! (Женеться, Куць тікає.)

Чути сміх, голоси: „ловіть його, ловіть“. Потім тихо. З'являється Мар'яна: оглядається на всі боки, нервується.

З а х а р (од машин) Га? (Наближається) Це ти, Мар'яно? Чого тобі?

М а р 'я н а. Ви не бачили... Харитошки?

З а х а р. А де ж би я його бачив?

М а р 'я н а. Сьогодні ж неділя... то, може, Кам'яним Бродом на село подався?

З а х а р. Не бачив. А нащо тобі той злидень?

М а р 'я н а. Та... хотіла, щоб пограв на гармонію: потанцювала б з каменярами.

З а х а р. А з інженером — хіба вже не любишся?

М а р 'я н а. Йому тепер не до мене... Та на біса й він мені?

З а х а р. Хе - хе - хе! Дух неспокою!

М а р 'я н а. А ви, дідусю, не бачили його тут?

З а х а р. Кого?

М а р 'я н а. Та інженера ж!

З а х а р. Чув, як гомоніли...

М а р 'я н а (рвучко) Хто? з ким?

З а х а р. Та, мабуть же, пани наші.

М а р 'я н а. Удвох? Він і вона?

З а х а р. Та ні, гуртом, здається.

М а р 'я н а. А куди ж вони пішли?

З а х а р. На гору пошленталися.

М а р 'я н а (з болем і злістю). Ха - ха! На гору! На гору! Ну що ж... а ми будемо на низу! На добраніч, діду! (Одходить).

З а х а р. Іди з богом! (Сідає на камені й креше вогню для люльки). Ех - хе - хе! Бунтується народ... Поламали закон та порядок... Тепер сами не знають, чого хотять...

Над бродом вирисовується чоловіча постать. Захар підводиться, придивляється. Постать наближається.

З а х а р (бере до рук рушницю). Хто там?

Професор Дорош (з палицею і саквою) підходить до Захара.

Д о р о ш. Не турбуйтеся: я мимохідь... а ви тут за сторожа?

З а х а р. Так. А дозвольте запитати; ви — до кого?

Д о р о ш (придивляється до Захара). Я на Турчанку, в своїх справах... А ваш голос ніби знайомий мені... Скажіть: ви — не Захар?

З а х а р. Захар! Або що?

Д о р о ш (*показує палицю з монограмою*). А ця палиця — нічого не говорить вам?

З а х а р (*аж затремтів*). Боже мій! Та це ж палиця покійного пана! Петра Вадер'яновича! (*Впивається поглядом Дорошеві в обличчя і раптом припадає йому до руки*) Вадим Петрович!

Д о р о ш. Ну, годі, Захаре, годі! Я дуже радий, що зустрів тебе.

З а х а р (*не може заспокоїтись*). Сідайте ж бо, хоч на камені. Ах, ти ж, боже мій! От не сподівався...

Д о р о ш. Що ж тут у вас робиться, Захаре?

З а х а р. Ех, Вадиме Петровичу! Хіба ж ви не знаєте, що тепер робиться? Скрізь же однаково: бога забули, закон поламали, од колишнього ладу й пам'яті не лишилося.

Д о р о ш. А в садибі нашій — що тепер?

З а х а р. Е, там тепер повно людей?! А подивились би ви, що то за люди: каменярі! Раніш його й на поріг би не допустили, а тепер сидить за панським столом, жере з панських мисок. Да! Радий, бач, що достукався!

Д о р о ш (*задумано*). Нові люди, новий побут... А камінь — той самий. Орда за ордою проходить Кам'яним Бродом... А в камені — одвічний спокій і велич...

З а х а р. Де там! Нікому тут нема спокою. Ось бачите: машин понавозили. Ривуть, довбають, шукають те, чого ніколи не ховали.

Д о р о ш. Те, що віки чекало на своїх законних господарів.

З а х а р. Та що й казати! Сами бачите: закрутила життя наше революція та й досі крутить.

Д о р о ш. Нічого, друже мій: будуть ще й інші часи.

З а х а р. Ех, Вадиме Петровичу! Мені вже не бачити краших днів. Хіба на тім світі господь воздасть... Та що про мене говорити. Не такі були люди та загинули... Ну, а ви ж — як? Одружилися? Діточок маєте?

Д о р о ш. Нічого: живу... син є...

З а х а р. Ну, й слава богів! Тепер так: як живий чоловік, то й дякувати богіві, а про щось інше, то вже й не питай.

Д о р о ш (*піднімає уламок каменю*). А посвіти мені, будь ласка. (*Витягає з кешені електро-лихтарика і подає Захарові*).

З а х а р (*присвічує*). Я вже забувся, як і поводитися з такими речами.

Д о р о ш. Так... (*уважно оглядає камінь і ховає його в стиквояс*). Ну, гаразд! Дякую тобі, друже мій. (*Дає кредитку*). Візьми це на чай собі. А мені - поря.

З а х а р. Спасибі, любий пане! Нехай вам господь допоможе в ділах ваших... А куди ж ви тепер?

Д о р о ш. На станцію... Ти ж, Захаре, дивися: мене ніхто не бачив на кар'єрах! Розумієш?

З а х а р. Не турбуйтеся, Вадиме Петровичу: я й без того ні з ким не говорю, не то що...

Д о р о ш. Ну, гляди ж! А як настануть інші часи — я тебе не забуду (*Іде*).

В цей момент з гори — Вірин спів, радісний, переможний:

З а х а р (*супроводить його*). Ех, як би то!

Гайда в гори! Верховина
В світлі місячним стоїть...
Вже заснула полонина,
а поток шумить, шумить...

Дорош зупиняється, прислухається.

З а х а р. Це — нові пани наші...

Дорош. Тихо!

Віра Михайлівна співає далі:

Стій, ясна - красна хвилина,
ти не вернешся колись...
І не зчулася дівчина,
як уста в уста вп'ялись...

Дорош і Захар довго слухають. Потім

Дорош. З ким вона?

Захар. Хто?

Дорош. Ну, та... співачка!

Захар. З нашим інженером. З ким же їй бути?

Дорош (*заціпивши зуби*) У, мерзота!

Йде, Захар — за ним спів несеться далі й далі:

Ах, то знає полонина
та чарівна, мрійна ніч,
що дала йому дівчина,
що зробилось віч - на - віч...

На камені самотно блищить під місяцем забута Дорошем палиця.

6. РОДОВА ПАЛИЦЯ

Того ж вечора

На задньому пляні — касарня: в освітлених вікнах її — силуети каменярів, що гуляють з Мар'яною за вечерею. Часом відти виривається сміх і гамір.

На передньому пляні — березка. Під березкою, на лавочці — Харитошка з гармонією: дивиться на місяць і співає під гармонію:

Глянь, милашечко, на небо,
на таку висоту...
Ох, і як же я страждаю •
через твою красоту...

Мар'яна (*з вікна*). Харитошко! Чого ти там скиглиш? Ступай сюди! Чарку горілки вип'єш!

Харитошка. Ех, не до того мені!

Мар'яна. Ну, й дурень! (*Одходить од вікна*).

Харитошка (*Грає й співає далі*):

Поцілуй ти глаз мій карий,
глаз мій замічательний.
Бо совецкий пролетарій
даже свержсознательний.

Мар'яна (*На підпитуку виходить із касарні з шклянкою вина*) Харитоне!
Ось на — випий! Та заграєш нам до танців.

Харитошка. Ні, Мар'яно Іванівно, я не п'ю: алкоголь — отрута для організму.

Мар'яна. Кинь ти більшовицькі вигадки! Пий, коли дають! Чи, може, гордуєш? До панів мостишся?

Харитошка. Ех, Мар'яно Іванівно, неправильная ви женщина. Хіба в совецькій державі єсть пани?

Мар'яна. А ти думаєш — нема? А наш інженер хіба не пан? А його краля — хіба не пані?

Харитошка. Та що ви, Мар'яно Іванівно! Вони такі ж самі, як і ми з вами! І організма в них та ж сама... Тільки що по образованию вища категорія — от і все.

Мар'яна. Ов - ва! Такі ж самі! А посунься до них — зараз же одишють. Харитошка. Ну, конешно, як з чаркою або з лайкою посунешся, то одишють. Ясно! А от як серце до серця заговорить...

Мар'яна. Ха - ха! Серце до серця! Піди, постукайся до їхнього серця! Такого облизня дістанеш, що не знатимеш, куди й діватися! Годі, я вже ошпарилася...

Харитошка. Ні, Мар'яно Іванівно, ви для мене не факт: до вас ще не докотилася революція... А от коли я, приміром, і товаришка Жека...

Мар'яна. Що? Ти до Жеки мостишся?

Харитошка. А що ж такого? Я ось буду робкором, а вона — правильная женщина... Ясно? От тільки признаться їй — нема духу.

Мар'яна. Ха - ха - ха! Ну, та й дурень же ти, Харитошка! Вона ж на тебе й дивитися не захоче.

Харитошка. Ех, Мар'яно Іванівно! На то ж і революція була, щоб людина бачила людину.

Мар'яна. Годі, Харитоне! Не говори дурниць! А коли хочеш кохатися — приходь до мене! *(Насувається)*. А? Чи, може, скажеш, не хороша?

Харитошка. Бросьте, Мар'яно Іванівно!

Мар'яна. Не віриш? Ха - ха - ха! Я тепер до всіх ласкава. А ти мені подобаєшся. *(Підсувається)* їй - богу! Ну, не будь же таким дурником!

Харитошка *(одсувається)*. Та що це ви, Мар'яно Іванівно? Я ж проти цього! Ваша організма зовсім непідходяща для мене.

Мар'яна. Та ти що ж це? Як у більшовики пошився, то з безпартійною й побувати боїшся? Ха - ха - ха! От дурень! Ну, подивіться ви на такого йолопа Ха - ха - ха!

Гурт каменярів — од касарні.

1 каменяр. Ей, Мар'яно, де ти?

2 каменяр. Вона, як пити, то з нами, а женихається — з пацанами!

3 каменяр. Не дарма ж у пісні говориться:

Вишивала я платочок,
букви ставила в рядок.
Літ сімнадцяті парнишку
узяла на поводок.

Мар'яна. На біса мені такий молокосос? Нехай з комсомолками на засіданнях париться!

1 каменяр. Чуєш, Харитоне? Хе - хе - хе!

Харитошка. Нічого, дядюшка, балакайте: мені вуха не болять.

3 каменяр. Е, Мар'яно, ти з комсомолом не жартує! Пісня не дарма говорить:

Комсомольчика любить —
важно і серйозно:
надо душку окрутить
анті - релігійозно.

2 каменяр. Ну такий молодіці, як наша Мар'яна Іванівна, й крутити нема чого: без того хлопці хмелем в'ються.

Мар'яна. Та що з того? Мені б одного та путнього!
З каменяря. А хіба наші хлопці погані? Го-го! Каменяря големи руками не візьмеш. Не дарма говориться:

Ой, по небу, ой по небу
літають ракети.
На житомирських кар'ерах—
хлопці як портрети.

І каменяря. Мар'яно! Полюби мене! Ти не дивись, що я на зріст малий: маленька рибка краще великого таргана. Чуєш, Мар'яно Іванівно?

Мар'яно. А підеш за мною?

І каменяря. Куди?

Мар'яна. На край світа?

І каменяря. Чого ж тебе туди понесе?

Сміх, голоси: „Ов-ва! Перелякався! Давай задній ход“.

Мар'яна. Ех, ти! До раю просишся, а смерти боїшся. Та ну вас, з вашими теревенями. Я хочу гуляти! Та так гуляти, щоб аж курява йшла!

2 каменяря (підносить чарку) На випій! Веселіше буде.

Мар'яно. Давай! (П'є). Лий ще! (П'є й кидєє чарку). А тепер — грай, Харитошко, до танців! (Обіймає Харитошку). Ти, голубчику, не сердься на мене... Нудно мені... Ой, як же нудно! А я хочу перебороти. Хочу гуляти. Ну, грай же, голубчику! Грай до танців!

Харитошка. Можна, Мар'яно Іванівно! (Грає „Бариню“ чи щось подібне до того).

Мар'яна. Ой, чук — чукана, зосталася я сама! Ей, хлопці, хто зо мною?

Пускається в танець з одним із каменярів. Загальний захват, голоси: „Ух-ха, бий лихом об землю „Дайош на всі чотири“ і т. інш. Підчас танцю до групи підходять Віра Михайлівна, Жека, Куць і Ружний.

Жека. Дивіться, що тут робиться! Ой, держіть мене! (Зривається в танець).
Куць. Ех, була не була! (Танцює).

Голоси: „Ану-ну! Ось так! От тобі й Куций!“

Мар'яна (побачивши Ружного) Антоне Федоровичу! Погуляйте з нами! На низу!

Ружний. Вам і без мене весело.

Мар'яна. Весело! Ой весело! (Танцює ще в більшим захватом).

Віра Мих. (до Ружного). Що це з Мар'яною Іванівною? Дивіться: вона в якомусь надзвичайному захваті!

Ружний. П'яна! Доведеться відрядити її з кар'єрів.

Віра Мих. Та що ви!

Мар'яна (Зупиняється). Годі! (Танець обривається).

Жека. Ну, ні! Я саме розійшлася! Харитоне, грайте!

Харитошка. Для вас, товаришко Жека, я готовий на всьо на світі.

Куць (До Жеки) Дайош 7 - 40?

Жека. Єсть!

Харитошка. Ех, мать моя комуна!

Грає характерний танець „7 — 40“. Каменярі з веселим захватом дивляться на танець. Віра Михайлівна — теж. Ружний одводить Мар'яну на бік.

Ружний. Мар'яно! Доки це буде?
 Мар'яна. Що?
 Ружний. Сама знаєш що.
 Мар'яна. Думаєш — п'яна?
 Ружний. Не думаю, а бачу: сама дурниці робиш і інших баламутиш.
 Мар'яна. Що ж — любов не пожежа: займеться — не погасиш.
 Ружний. Так от я тебе попереджаю: коли ти ще хоч раз нап'єшся — вижену на другий же день. Розумієш?
 Мар'яна. Виженеш? Ха - ха - ха... Боїшся, щоб шлях тобі не перегяла?
 На гору із своєю калею не зійдеш? Ха - ха - ха!
 Ружний (*погрозило бере її за руку*). Мар'яно! Не дякай своїм баб'ячим язиком! Бо погано буде! Чуєш? Погано!
 Мар'яна. Думаєш — боюся? Ов - ва! Пусті! Я хочу гуляти!

В цей момент з'являється Маруда: в руках у нього Дорошева палиця.

Маруда (*жартом кидається до Куць і заносить над ним палицю*). Ах, ти ж, Куцєня погане! Ти чого від мене втік? (*Танець обривається*).
 Віра Мих (*хапає палицю, з жасом*). Де ви дістали цю палицю?
 Маруда. На Кам'яному Броді знайшов.
 Ружний. Що це?

Віра Михайлівна раптом вискикує з палиці стилет і кам'яніє.
 В натовпі — подив, нерухомість.

Віра Мих. Це — мені в серце.

Несподіваною загрозою заричала гармонія в руках розгубленого Харитюшки.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

7. МАТИ ЙОГО СИНА

Невеличкий будиночок, де жив інженер Ружний (в розрізі робоча кімната Ружного). Коло будиночка — старий дуб, навколо дуба — стіл і лавочка. Сонячний ранок. Під дубом — Жека, Куць і Маруда роблять гімнастичні вправи. Харитюшка сидить за столом — пише.

Харитюшка. Ну, готово! Запечатую та й до газети.. Ех, мать моя комуна!
 Жека (*підходить до Харитюшки*). А покажіть, що ви там написали?
 Куць. А - ну - ну! Побачимо, який із вас робкор.
 Маруда. Цікаво. (*Підходять до Харитюшки*).
 Харитюшка. Що ж, написав, можна сказати, од чистого серця. (*Читає*)
 Дорогі товариші! Ви по великих городах живете і, конешно, жизнь ваша правильная — по собраниях та засіданнях... І фабрики ваші гудуть, і новий зайом на індустріяцію розходиться, і мелка буржуазія в чергах париться...

Жека. Ха - ха - ха!

Куць. Самородок! Йі - бо!

Харитюшка. Не перебивайте! (*Читає далі*). А от я живу на кар'єрах і до мене не доходить сознательний советський шум. Но правильную жизнь, дорогие товариші, я могу розуміть і в голові в мене, як у Карла Маркса. Одна тільки біда, що я без образования, і хоч організм моя на ять, а сердце кров'ю обливається... (*Зупиняється*) Ну, далі саме інтересне — про любов. Тільки цього не можна читати.

Жека. Оттуди! А до газети надсилаєш?

Харитюшка. Е, газета — то інша річ.

Жека. Ну, діло ваше. Тільки для газети цікавіше було б про виробництво та про робітничє життя, а не про любов.

Харитюшка. А мені — обратно: про любов інтересно написати.

К у ц ь. Сублимація! Тобі, Методію, теж не завадило б над любовними віршами попаритися.

Ж е к а. Усім би вам — лози! Ну, кінчаймо вправи!

Знов гімнастика. Харитошка теж робить вправи (незграбно)

Ж е к а. Раз - два! Раз - два!

Х а р и т о ш к а. Ех, товаришко Жеко! Ви на все майстер.

Ж е к а. Авжеж! А от ви — на компліменти майстер, а в гімнастиці — недотепа.

Х а р и т о ш к а. Така, значить, організма в мене.

К у ц ь. Вашій організмі, Харитоне, час би на станцію рушати.

Х а р и т о ш к а. Є, товаришу Куцю, станція не горить, а гімнастика — велике діло. Наука говорить (підсмикується) — у здоровім тілі — здоровий дух.

М а р у д а. Ясно.

К у ц ь (виразно дивиться на Маруду). А я чув інакше — сила воляча, а розум курячий.

М а р у д а. Прошу без натяків.

Ружний (з склянкою чаю) через кімнату підходить до вікна.

Р у ж н и й. Харитошко! Марш на станцію!

Х а р и т о ш к а. Зараз!

Р у ж н и й. Можеш на „Вороні“ з'їздити. Хутчіш буде.

Х а р и т о ш к а. Я, Антоне Федоровичу, моментально. (Відходить).

Ружний (з чаєм) сідає до письмового столу й креслить.

Ж е к а. Що не кажіть, товариші, а я за вольову гімнастику.

К у ц ь. Ну, ні! Я — переконаний мюллер'янець.

М а р у д а. Тобі, Борисе, ніщо не зарадить — так і помреш Куциком.

К у ц ь. Ти, Методію, найдотепніший тоді, як мовчши.

Ж е к а. Ну, досить!

М а р у д а! Тепер — на річку!

К у ц ь. Хто — на річку, а хто — в садок. (Бере Жеку під руку). Ходімо, Жеко!

Ж е к а. Ні, я хочу покупатися. (Бере Маруду під руку) Ходімо, Методію! Попливемо на перегони!

М а р у д а. А ти, Куцику, походи по садочку, доки робота почнеться. Однаково ж поплавати не можеш.

К у ц ь (аж зашарився). Товаришко Жеко! Я мушу поговорити з вами.

Ж е к о. Кажіть.

К у ц ь. Тільки сам — на сам!

М а р у д а (одходить на бік). Будь ласка.

Ж е к а. Ну?

К у ц ь (нервується). Це — гидота! Це... це чорт знає що! Я не дозволю цього. Чуєте? Не дозволю!

Ж е к а. В чім річ, товаришу Куцю!

К у ц ь. Як у чім річ? Я вам кажу — в садок, а ви — на річку! Та ще з мужчиною! Так може робити тільки повія! Чуєте ви?

Ж е к а (з несподіванки навіть остовпіла).

К у ц ь. Ну, кажіть же щонебудь! Відповідайте!

Ж е к а (з раптовим вибухом б'є Куця по обличчю). Ось вам моя відповідь! (Одходить).

К у ц ь (остовпівши). Як?!

Ружний підходить до вікна.

Ружний. Товаришу Куцю! Зараз же йдуть до Високого Шпілю й чекайте на мене. Сьогодні пустимо в роботу підіймальний кран. Беріть і Маруду з собою.

Куць. Маруду? Я з ним незнайомий.

Ружний. Що? Що ви кажете?

Куць. Кажу, що я з Марудою незнайомий.

Ружний *(суворо)* Товаришу практиканте! Не забувайте, що ви на виробництві, а не на курорті. До ваших особистих стосунків мені нема діла. Зараз же виконайте мій наказ, чорт вас бери!

Куць. Антоне Федоровичу! Я не можу цього! Мене ображено...

Ружний. Не можете? Так забирайтесь відціль к чортовій матері! На біса ви мені з вашими образами?

Куць. Товаришу Ружний...

Ружний. Геть з моїх очей! *(Одходить од вікна і, сівши до столу, роздратовано креслить).*

Куць *(безпорадно)*. Ех! *(Іде в той бік, куди пішов Маруда),*

До Ружного в кімнату входить Мар'яна.

Мар'яна. На що ви мене покликали?

Ружний. От що, Мар'яно Іванівно: віднині ви на нашому виробництві не працюєте. Передайте товаришеві Таранчуковій ключі й припаси.

Мар'яна *(похитнувшись, як під ударом)*. Як же це...?

Ружний. Так, так! Зайдіть до контори: там видадуть вам усе, що належить, і покажуть постанову фабкому.

Мар'яна. Куди ж мені діватися? У мене нема нікого....

Ружний. Куди хочете! Я вас попереджав — на касарні не може бути ні п'янства, ні роспусти. А ви що далі, то гірше....

Мар'яна. А хто ж мене довів до цього?

Ружний. Вибачте — я вас покликав сюди не для сердечних розмов. Може переп'яну я й завинив де в чому, але перед виробництвом я правий. І більше нам нема про що говорити. Ідіть до контори. Мені ніколи.

Мар'яна. Значить — на вулицю викидаєш?

Ружний. Мар'яно! Я все сказав.

Мар'яна. Ні, голубе, не все! Ти ще не сказав, що я була тобі за жінку! *(З криком і словами)*. Що я кохала тебе, як нікого в світі! Що ти душу забрав у мене! Ду - шу!

Ружний. Мар'яно!

Мар'яна *(хапається за нього)*. Ні, ні! Ти мусиш вислухати! Ти бачив мене п'яною, розпусною... А чи знаєш ти, скільки сліз я виплакала? Скільки ночей під цими вікнами тебе визирала?.. Цього ти не знаєш? Кажу — не знаєш?

Ружний. Та що ж це таке, чорт його бери? Ну, ридала, ну, визирала, а фабкому та інженерові є до цього діло, чи нема? Розумієш ти, куряча голова?

Мар'яна. Фабком не кохався зо мною, то йому й діла нема до мене! А ти? Як ти наслідуюєшся викидати мене на вулицю?

Ружний. Я роблю те, що мусить робити директор радянського виробництва! До любовних справ — чи своїх, чи ваших — директорові нема діла! Кінець!

Мар'яна. Так тобі нема до цього діла? Ах, ти ж паскудник! *(Плює йому в обличчя)*. Тьфу! *(Виходить)*.

Ружний *(жидеться з записаними кулаками й зупиняється)*. У, баба. *(Виходить з кімнати. Через деякий час повертається й знов сідає до столу)*.

До дуба підходить Віра Михайлівна *(з Дорошевою палицею)*. В суворій задумі сідає вона на лавочці й уставляється поглядом у палицю. Мимо проходить дід Захар *(з льюлькою)*. Побачивши у Віри Михайлівни Дорошеву палицю, дід остовпів з подиву.

Віра Мих. Чого ви, діду?

Захар. Вибачте... Де ви дістали цю палицю?

- Віра Мих. Це — нахідка.
 Захар. А де ж її найдено?
 Віра Мих. На Кам'яному Броді.
 Захар. Ну, так воно й є!
 Віра Мих. Як? Ви знаєте цю палицю?
 Захар. Та як - би вам сказати?... Тут був один чоловік...
 Віра Мих. (*стріпнулася*). Ви його бачили? Де? Коли?
 Захар. Та днів три тому... На Кам'яному Броді...
 Віра Мих. І ви розмовляли з ним?
 Захар. Та говорив... І ця палиця в нього була... Якби дозволили, то я передав би її або заховав: може вони ще з'являться...
 Віра Мих. Значить — ви його знаєте?
 Захар. Кого?
 Віра Мих. Професора Дороша! Це ж його палиця!
 Захар (*розгубився*). Вибачте... Я цього не казав...
 Віра Мих. Але ж це так?
 Захар. А відки ж ви дізналися про нього?
 Віра Мих. Я — його дружина.
 Захар. Дружина! Вадима Петровича?
 Віра Мих. Так! А чому ви його знаєте?
 Захар. Боже мій! Та я ж камердинер їхнього батьюшки! Сорок сім років прослужив! А Вадима Петровича на руках носив... Ось тут, під цим самим дубом...
 Віра Мих. Тут?
 Захар. Та тут же, тутечки! Це ж колись їхній масток був... Хіба ви не знаєте цього?
 Віра Мих. Я знаю, що батьки Вадима Петровича були поміщики, але що саме ця земля...
 Захар. Ну, як же ж! І земелька, й кар'єри — все, все було їхнє, родове.
 Віра Мих. Он воно що... А що ж він тепер робив тут? Вадим Петрович?
 Захар. Нічого... Тільки камінь узяти... Мабуть, на спомин про Кам'яний Брід... Отож і палицю там загубили... А тільки дивно мені, чого вони з вами не побачилися? Адже їм відомо було...
 Віра Мих. Нічого йому невідомо! Ми, діду, посварилися.
 Захар. Ну, хіба що так... Вадим Петрович, мабуть, у батька пішов. Покійний пан крутенький був — жінка й діти перед ним навшипиньках ходили. Хе - хе - хе... Хороший пан був! Ну, вибачте, що я потурбував вас.
 Віра Мих. Нічого, діду. Я дуже рада. Дякую вам.
 Захар. Нема за що, дорога пані. А палицю ви все ж таки бережіть: вона — родова, дорошівська. (*Одходить*).
 Віра Мих. (*в нервовому збудженні*). Що ж це таке? Голова крутиться? Був тут — чоґо? Узяв камінь — навіщо?

Харитюшка з поштовою сумкою.

Харитюшка. Добридень, Віро Михайлівно!

Віра Мих. Ви — з поштою?

Харитюшка. Да! Телеграма єсть.

Віра Мих. Дав: йте!

Харитюшка. Антону Федоровичу.

Віра Мих. Я передам.

Харитюшка (*подас телеграму й газети*). Т) заберіть і газети разом.

Віра Мих. Давайте й газети (*Хутко йде в будинок*).

Харитюшка (*супроводить її поглядом і лукаво усміхається*) Ясно! (*Одходить*).

Віра Михайлівна перед кімнатою Ружого.

В і р а М и х. Можна?
 Р у ж н и й. Заходьте!
 В і р а М и х. Ось вам телеграма... з Києва....
 Р у ж н и й (*зривається з місця*) Справді?
 В і р а М и х. (*подає телеграму й газети*) Мабуть та відповідь, що ви чекали...
 Р у ж н и й. Нарешті! (*В радісному хвилюванні розгортає телеграму*).
 В і р а М и х. Ну, читайте ж!
 Р у ж н и й (*читає*). Надісланий вами зразок лябрадориту комісія наукових експертів визнала за зовсім непридатний для обробки.... Копію протоколу надсилається поштою. Професор Дорош...

Затиснув у руці телеграму і вів'явся поглядом у Віру Михайлівну.

В і р а М и х. (*в глибокому збуренні*) Що ж це робиться? Антоне Федоровичу?
 Р у ж н и й. Ваш чоловік — об'єктивний учений?
 В і р а М и х. До цього часу я була певна...
 Р у ж н и й. А тепер?
 В і р а М и х. Не питаєте мене...
 Р у ж н и й. Віро Михайлівно! Сьогодні, ось на цьому самому місці, мені заплювано обличчя...
 В і р а М и х. Що ви?
 Р у ж н и й. Так, так! І зараз я навіть радію з цього. Бо ця образа — моя гордість. Бо в ній велике — загальне перемагало маленьке — інтимне (*Показує на телеграму*). А от цієї образи я нікому не подарую.
 В і р а М и х. А може ж, справді, камінь поганий?
 Р у ж н и й. Одне з двох — або я нікудишний інженер і тоді чорт мене бері з моїм каменем, або — вибачте — професор Дорош не на своїм місці. Я мушу це зараз же з'ясувати.
 В і р а М и х. Що ви хочете робити?
 Р у ж н и й. Сьогодні ж я буду в Києві... (*Бере її руку*). І який би я був щасливий, якби ви, Віро Михайлівно, були в цій справі з тим, хто правий.

Віра Михайлівна опускається на стілець і низько нахилиє голову.

Р у ж н и й. І хай би за це міщани всіх рангів заплювали вам обличчя! Оця піна ненависти горіла б на вас, як самоцвіти на прекрасному камені!
 В і р а М и х. Ви хочете...
 Р у ж н и й. Ні, ні! Не думайте, що я хочу випитати у вас якийсь секрет. За свій камінь я зумію сам поборотися... Од вас же я хочу лише розуміння... (*Жест до вікна*). Ось гляньте: на цілий обшир — камінь і сонце! Це — прекрасно: з цього каменю будується радянське життя і на ньому сонцем горить великий задум епохи. От я й хочу, щоб ви бачили не самий камінь, а й те, що на камені горить. Щоб саме й це було домінантою вашого життя! Ви розумієте мене, Віро Михайлівно?
 В і р а М и х. Так, але ж... (*Раптом падає на канапу в сльозах*).
 Р у ж н и й. Що з вами? Віро Михайлівно! Мила! Я ж нічим вас не образив...
 В і р а М и х. Ні, не те, не те...

На порозі — Жека.

Ж е к а. Можна зайти?
 Р у ж н и й. Так... Тут ось Віра Михайлівна...
 Ж е к а (*кидається до Віри Михайлівни*) Ти плачеш? Вірусо! Що сталося?
 В і р а М и х. Нічого, Жеко... Нічого... Вибачте, Антоне Федоровичу. Це — неврастенія й більш нічого...

Ружний. А я перелякався.... Вибачте, коли що не так... Я, бач, звик біля каменю....

Віра Мих. Нічого, нічого... Все гаразд...

Ружний. В такому разі дозвольте мені ретируватися. (*Дивиться на годинника*). Мушу ладнатися на Київ.

Жека. Ти ідеш до Києва?

Ружний. Так.

Жека. Чого?

Ружний (*подає їй телеграму*). Ось прочитай. (*Виходить*).

Жека (*прочитавши телеграму*). От тобі й маеш! Тому ти й нервуєшся?

Віра Мих. Жеко! Мені дуже важко...

Жека. Я помічаю, Віро, що в тебе щось є; але ти криєшся од мене.

Віра Мих. Я скажу тобі, тільки ти нікому — чуєш? — нікому цього не викажеш.

Жека. Будь певна!

Віра Мих. Так от знай, Жеко: за цією телеграмою захована ганебна інтрига професора Дороша.

Жека. Як?

Віра Мих. Випадковим шляхом я дізналася, що ці кар'єри належали Дорошам... Що мій чоловік кілька днів тому потай був на Кам'яному Броді... ще багато такого, що переконало мене цього.

Жека (*підводиться*). І ти хочеш, щоб Антін нічого не знав про це? Ти покриєш Дороша?

Віра Мих. Жеко! Дорош — батько мого сина.

Жека. Ким би він не був, ти не можеш цього робити! Бо раз ти ховаєш його точин, ти сама робишся його співучасницею. Невже ти не тямив цього?

Віра Мих. Жеко! Я ж не ради нього і не ради себе. Я ж тільки для дитини...

Жека. Дурниця! Нащо твоїй дитині такий батько? Ні, ні! Ти мусиш зараз же викрити його перед Антоном!

Віра Мих. Жеко! Я не можу цього. Я знаю, чим це загрожує... Тавро зчестя ляже не тільки на батька, а й на сина! Як ти цього не розумієш?

Жека. А обдурювати своїм мовчанням ти можеш? Та ще кого? Антона! До готовий для тебе....

Віра Мих. Жеко! Не муч мене...

В цей момент — Ружний (зодягнутий для подорожі).

Ружний. Ну, я готовий! Дозвольте побажати вам ясных днів і безжурних ночей.

Жеко. Віро! Ти мусиш....

Ружний (*до Віри Михайлівни*). Ви нічого не накажете передати... додому?

Віра Мих. Нічого....

Ружний (*цілує їй руку*). Ну, зоставайтеся здорові. Мені дуже хочеться, щоб ви пожили на кар'єрах довший час. Доречі, й математика наша посунулась би.

Віра Мих. Дякую, Антоне Федоровичу....

Жеко. Віро!

Віра Мих. Ви надто добрий до мене....

Ружний. Ну, Жеко, ти ж потурбуйся за нашу гостю. (*Цілюється*). До обачення! (*Виходить*).

Віра Михайлівна, з страдницьким обличчям, одкидається на спинку канапи.

Жека (*одверто, як удар в лице*). Мі - щанка!

8. В ІМ'Я ЧОГО?

Обстановка 2 — 4 - ої одмін. Вечір. В кабінеті темно. Вітальня освітлена. Лариса Валер'янівна стоїть на колінах перед настільним образом і молиться богові. Славик заходить до вітальні. Побачивши тьотю на молитві, він теж стає на коліна (на передньому плані), хреститься й б'є поклони, раз - у - раз позираючи на тьотю.

Славик. Пш - пш - пш....

Лариса Вал. Славко! Ти заважася мені молитися.

Славик. Я теж молюся.. А знаєш, що я найбільш люблю?

Лар. Вал. Що?

Славик. Бога та шоколад.

Лар. Вал. Дурниці ти мелеш. Бог не любить таких хлопчиків.

Славик. А яких же він любить?

Лар. Вал. Тих, що слухають старших і з божим словом не жартують.

Славик (незадоволено). У - у!

Лар. Вал. Ну, марш відійти! Побудь у своїй кімнаті, доки я помолюся.

Славик. Ти ж не довго. (Виходить).

Лар. Вал. От гріх! Ніде од нього не заховаєшся. (Молиться далі)

Через деякий час знов з'являється Славик з папирним брилем у руках: не чутко підкрадається до тьоті і раптом надіває її на голову бриля.

Лар. Вал. (перелякано) Ай!

Славик (з регоном біжить назад) Лови тепер! Лови мене!

Лар. Вал. (схоплюється), Ах, ти ж кара божя! (Женеться за хлопчиком в дальші кімнати).

Дзвоник. Лариса Валер'янівна йде до передпокою й повертається до їдальні з Дорошем.

Дорош. А де Луша?

Лар. Вал. На якихся зборах домашніх робітниць. Державні справи, бач, вирішують! А господиня — сама, хоч розірвися!

Дорош. Таке наше життя, Ларисо: день чіпляється за день, як кільця рабського ланцюга.. А як Славик — не журиться без мами?

Лар. Вал. Нічогосінько! Раніш допитувався — де мама та коли повернеться, а тепер — немов її не було в нього.

Дорош. Молодець! Така мати не варта того, щоб за нею побиватися.

Лар. Вал. А все ж таки, Вадиме, що ти думаєш робити? Ні тобі, ні дитині не можна залишатися в такому становищі.

Дорош (суворо). Доки вона сама не повернеться сюди й на колінах не попросить прощення — я пальцем не ворухну в цій справі.

Лар. Вал. Ти надто суворий, Вадиме! Життя не проживеш без компромісів...

Дорош. Ні, ні, Ларисо! Щодо Віри, то тут не може бути компромісів. Мої предки в таких випадках засилали жінок до глухих монастирів. І вони мали рацію.

Лар. Вал. Ну, Вадиме...

Дорош. Так, так! Знаєш, Ларисо, єсть двоє людей, що їх я ненавиджу до самозабуття. Один із них грабує скарби наших предків; це — інженер Ружний. А друга — пограбувала нашу родину, залишивши мене без дружини, а Славика без матері; це — Віра. Мені здається, що я міг би обом їм перегризти горло. Клянусь честю!

Лар. Вал. (хреститься). Нехай господь одверне тебе од таких жахливих думок!

Дзвоник. Лариса Валер'янівна йде до передпокою, Дорош чекає у вітальні.
Лариса Валер'янівна й Жужелиця.

Жужелиця. Доброго здоров'ячка, Вадиме Петровичу!

Дорош (вітається). Заходьте, Федоте Карновичу, до кабінету. (Йдуть до кабінету. Електрика).

Лар. Вал. А я поклопочуся про чай. (Виходить).

Дорош. Сідайте.

Жужелиця. Ви мені пробачте — може ніколи? Га?

Дорош. Нічого. Я давно вас бачив...

Жужелиця. Гай-гай, Вадиме Петровичу! Скоро зовсім не побачите.

Дорош. Чому?

Жужелиця. Жахнуть на той світ своєю українізацією. Був Жужелиця й нема Жужелиці — заукраїнізувався!

Дорош. Ха-ха-ха! Як те так? Ви ж відомий українофіл ще дореволюційних часів.

Жужелиця. Ну, як же ж! Хто не знав Жужелиці? Га? Не тільки в Києві, а й поза Києвом кожен щирий українець знав, що на Тарасівській вулиці, в домі 49-му живе Федот Карнович Жужелиця. А хто не читав моїх „Розмов про українські страви“? На 220 сторінок! Га?

Дорош. Я й досі пам'ятаю, як у Вас збиралася українська молодь...

Жужелиця. Та хіба тільки молодь? Хіба не бували в мене ветерани української справи? Га? А покійний Марко Лукич Кропивницький, будучи в Києві на гастролях, і днював, і ночував у мене... Та що там казати! Було колись, не вернеться....

Дорош. А в чім же річ? Чого це вам українізація така не мила? Здавалося б, навпаки?

Жужелиця. В тім то ж і біда, Вадиме Петровичу, що за моє жито та мене ж і бито. Ви ж тільки подумайте: скільки людей зукраїнізував я на своєму віці? Га? Хоч би тими ж самими „Українськими стравами“. А тепер — на тобі: 2-га категорія!

Дорош. Як? Вам дали 2-гу категорію з української мови?

Жужелиця. Не вірите? Факт! Історичний факт! Кажуть, не знаєте нового правопису. А Тарас Шевченко знав його? А Кропивницький — знав? Га?

Дорош. Ха-ха-ха! Ну, це — курйоз!

Жужелиця. Не курйоз, Вадиме Петровичу, а сором! Сором! За 45 років праці — педагогічної, наукової, громадської — дістати 2-гу категорію! Ви ж подумайте: Жужелиця 2-ої категорії! Га?

Дорош. Ну, що ж тепер буде?

Жужелиця. Що буде? Те буде, що з іншими ветеранами. Он Садовський та Саксаганський — краса й гордість українського театру! — а тепер сидять по запічках без діла. А якийнебудь Лесь Курбас через голову перекидається, так йому честь і слава. Ех, важко жити щирим українцем на українізованій Україні.

Дорош. Невже за царських часів українцем краще жилося?

Жужелиця. Дорогий Вадиме Петровичу! Я ніколи не був монархістом, ну й — богу ж за царя було легше дихати! Тоді українців можна було по пальцях перерахувати, але кожен такий українець був тобі другом. А тепер піді, поговори з ними: індустріалізація, колективізація та така чоргізація, що й на голову не налізе! Одне слово: біда! Може, хоч ви допоможете мені?

Дорош. Яким чином?

Жужелиця. Я заради цього й зайшов до вас. Ви ж, мабуть, зустрічаєтесь з професором Синявським? Замоте за мене словечко! Це ж — генерал од українізації. Може він дасть писульку до наших українізаторів, щоб не налягали на мене. Будьте ласкаві!

Дзвоник. Лариса Валер'янівна впускає до передпокою Ружного.

Лар. Вал. Почекайте, я доповім.
Ружний. Я дуже прошу.

Ружний залишається в вітальні, Лариса Валер'янівна йде до кабінету

Дорош. Що ж — я з великою охотою, але ж професор Синявський — один із авторів нового правопису....

Жуželиця. Та скажіть йому, що український правопис у моїх жилах тече! Чого вони мучать мене тією граматикою?

Лар. Вал. Чай готовий, але до тебе, Вадиме, прийшов якийсь добродій.

Дорош. Гаразд. Так, ви, Федоте Карповичу, йдіть чай пити, а мені пробачте — я потім....

Жуželиця. Добре, добре! (До Лариси Валер'янівни) Ну що це за життя? Такому чоловікові нема коли чаю попиту! Га?

Лар. Вал. Кошмар! (Виходить).

Дорош (на дверях кабінету) Будьте ласкаві — сюди.

Ружний. (Заходить до кабінету). Вибачте, професоре, що в таку годину... але я в дуже серйозній справі.

Дорош (насторожується). А саме?

Ружний. В справі вашого висновку щодо родовища нового каменю, на Кам'яному Броді — пам'ятаєте?

Дорош (впивається в нього поглядом). Так це — ви..?

Ружний. Я — інженер Ружний.

Дорош з затиснутими кулаками робить загрозливий рух до Ружного, але зараз же бере себе в руки.

Дорош. Перш за все — це висновок трьох учених експертів, а не мій особистий.... Ви одержали протокол нашого засідання?

Ружний. Я одержав вашу телеграму, а з протоколом і всією справою ознайомився сьогодні в геологічному кабінеті.

Дорош. Як? Ви були в геологічному кабінеті?

Ружний. Так! На жаль, вас там не було. Але ваш лаборант був дуже ласкавий і показав мені той зразок, що його досліджувала експертна комісія.

Дорош. Ну?

Ружний. Професоре! То був фальшивий зразок.

Дорош. Як? Ви хочете сказати...

Ружний (різко). Я хочу сказати, що ви наважилися зірвати справу нового виробництва. Ви дали на дослід експертам не мій зразок, а свій, ні до чого непридатний. Лише таким ганебним шляхом могли ви добути потрібний вам висновок.

Дорош. Інженере Ружний! Я не буду виправдуватися перед вами в своїх вчинках... Кажіть: чого ви хочете од мене?

Ружний. Я хочу знати — в ім'я чого ви це робили? Адже ви — радянський професор?

Дорош. Невже ви думаєте, що радянською посадою вичерпується мета і сенс людського життя?

Ружний. Ні, я думаю, що поза посадою лишається ще дуже багато. Але есний громадянин не може одною рукою нищити те, що робить другою.

Дорош. А чесний громадянин — може розкрадати скарби батьківщини?

Ружний. До чого це ви, професоре?

Дорош. А як же інакше визначити вашу діяльність, шановний інженере? Той прекрасний камінь, що ви одшукали на Кам'яному Броді, куди він піде? Туди ж, куди везуть український хліб, українську залізну руду, українське вугілля — на Москву! На цю ненажерливу грабінницю чужих національних скарбів! Чи задумувалися ви над цим, чесний радянський громадянин?

Ружний. А хіба ми, українці, не користуємося з того, що мають Москва, Урал, Кавказ, Сибір? Сьогодні — менш, завтра — більш, річ же не в тім. Бувши

в Москві, я задивився на Московський Телеграф — це — одна з найвидатніших будов радянської доби. І, повірте, професоре, я був радий і гордий з того, що цього всесоюзного велетня побудовано з українського граніту! Навіть подумав: коли Париж буде в руках робітників, ми дамо їм на новий монумент перемогі прекрасний український лябрадорит!

Дорош. А Україна хай живе без монументів і без хліба! Так?

Ружний. А Україна мусить радіти з того, що живе й будеться на широкому терені радянських республік! Бо їм і тільки їм належить велика будучина! Та це — між іншим. А от щодо мотивів вашого злочину, то ви, шановний професоре, не все сказали. За вашими національно-патріотичними міркуваннями ховається щось зовсім інше — це — невисипущий власницький інстинкт! Так, так. Це те, чого не поборили в вашій натурі ні культура, ні революція! Це — те, що за капіталістичних умов робить людей мільярдерами, а за умов радянських веде їх до загибелі!

Дорош. Інженере Ружний! Мені зовсім не цікаво...

Ружний. Вибачте! І якби, ненароком, повернувся старий лад, то ви знов би були великим землевласником! О, тоді - то ви б розпродували „скарби батьківщини“. Бо золото текло б до ваших кешень...

Дорош. Нахаба! (Несамовито хапає з полиці уламок каменю). Я розіб'ю вам голову цим каменем!

Ружний (хапається за руку з каменем). Що? Та це ж мій зразок! Оддайте його мені!

Дорош. Геть відси!

Люди боряться за камінь. Зрештою Ружний, поваливши Дороша на диван, вириває в нього камінь і б'є його через вітальню до передпокою. Дорош, вихопивши з шухлядки револьвер тріляє в Ружного, але тому щастить вискочити на вулицю. На постріл з криком вибігають (до вітальні) Лариса Валер'янівна й Жужелиця.

Лар. Вал. Вадиме! Що ти? Бог з тобою!

Жужелиця. Що? Де? Га?

Дорош (з придушеною лютістю) Утік, грабіжник!

Лар. Вал. Як? Він пограбував тебе?

Жужелиця. Що ж він украв?

Дорош (по павзі, об'єктивно) Мою честь.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

9. ЙОМУ НА ГОЛОВУ

Обстановка 2 — 4 — 8 — ої одмін.

Смно. В кабінеті — силует Дороша: професор одкинувся в кріслі і в тяжкій задумі понурив голову. Музика. Потім чути голос Лариси Валер'янівни: „Вадиме! Чуєш, Вадиме!“ Дорош здригується й підводить голову. Кабінет і вітальня освітлюються.

Дорош. Це ти, Ларисо?

Лар. Вал. (заходить до кабінету) Ти заснув чи що? Я ледве догукатися.

Дорош. Я сам не помітив, як це сталося...

Лар. Вал. Недивно — ти ж цілу ніч не спав.

Дорош. Так... І голова мені — як оливом налита... А який жажливий він я бачив зараз.

Лар. Вал. Ах, Вадиме! Й без того моторошно...

Дорош. Ні, ти послухай — немов би я стояв над урвищем, а предки наші — люди далеких поколінь — сунули до мене величезний камінь... І коли камінь ув біля моїх ніг, я нахилився і з тяжким зусиллям підняв його над головою. І в цей момент розітнувся могутній підземний удар і камінь упав мені на голову..

Я полетів у чорну безвість, а за мною гнався безумний, різноголосий крик —
Вадиме! Вадиме!

Л а р. В а л. (*хреститься*) Нехай нас бог боронить! Такий жакливий сон!
Д о р о ш. І знаєш, Ларисо, мені здається, що це — підсумок мого життя...

Л а р. В а л. Ну, що ти, Вадиме! Заспокойся ради бога! Ти навіть помарині
за що ніч... Ляж, одпочинь! Я не буду тебе турбувати...

Д о р о ш. А ти щось маєш до мене?

Л а р. В а л. Потім, Вадиме, потім!

Д о р о ш. Кажі зараз. Я однаково не ляжу...

Л а р. В а л. Я не знаю... Може тобі й приємно буде... (*Подає листа*) Ось
поштар приніс...

Д о р о ш. Од Віри! (*Нервово розриває конверт*).

Л а р. В а л. Я так і думала... Нарешті вона заговорила!

Д о р о ш (*читає*) Що?!

Л а р. В а л. Що таке? Читай, Вадиме, в голос! Адже я тобі не чужа...

Д о р о ш. Ти тільки послухай, що вона пише! (*Читає*) Вадиме! Ти замислив
щось погане, щось не гідне чесного робітника науки...

Л а р. В а л. Боже мій! Якась нова напасть!

Д о р о ш (*читає далі*) Що саме — я ще не знаю, але твій таємний приїзд
на Кам'яний Брід, твоя телеграма до інженера Ружного і твій родовий зв'язок
з кар'єрами примушують мене догадуватися, в чім справа...

Л а р. В а л. Я нічого не розумію!

Д о р о ш. Слухай далі! (*Читає*). Ім'ям сина нашого закликаю тебе — од-
мовся од своїх злочинних намірів! Я знаю, що побороти свою власницьку натуру
ти не можеш. Але як триматися в межах законности ти мусиш, це — твій обов'язок.
Ти ненавидиш революцію, ненавидиш радянське будівництво, бо ти — син своїх
батьків, нащадок гідний своїх предків. Ти — власник од голови до п'ят. Лише
відси, з кар'єрів, побачила я тебе в твоїй жорстокій власницькій суті. О, ти ніколи
й ні за що не подаруєш того, що тобі належало чи мусіло б належати — будь то
камінь, жінка, дитина чи щось інше. Ти зубами вириватимеш свою власність,
аж доки поламаєш їх. І не ради тебе, а ради сина нашого молю тебе, Вадиме—
не ганьби ім'я своє! Не йди на злочин!

Конвульсійно затиснувши в руки листа, кам'яніє в нерухомості. Тільки груди важким
хрипом видихують образу та безсилий гнів. Лариса Валер'янівна пильно дивиться на нього,
потім — тихо.

Л а р. В а л. Вадиме! Це — правда, що вона пише про Кам'яний Брід і злочин?

Дорош мовчить. Але, як відповідь на це питання, розтинається рішучий, довгий дзвоник
за парадного ходу. Дорош, ніби наелектризований, випростовується на цілий зріст.

Л а р. В а л. (*з страхом*) Хто це?

Д о р о ш. Іди до дитини... Я одчиню сам...

Іде до передпокою. Лариса Валер'янівна в тривожному чеканні зупиняється серед вітальні.
Через короткий час Дорош із передпокою виходить до вітальні. В руки у нього тремтить повістка.

Л а р. В а л. Що це?

Д о р о ш (*показує їй повістку*) Це — камінь падає мені на голову...

Л а р. В а л. ДПУ! Викликають на допит! (*В сльозах падає Дорошеві на груди*)
Вадиме! Вадиме! Що ж тепер буде з нами?

Д о р о ш. Заспокойся, Ларисо... З вами нічого не буде... Ну, йди, йди...
Залиши мене самого... Ні, прийшли до мене Славика...

Виводить її з вітальні й повертається до кабінету. Сідає до письмового столу й пише листа.
Зупиняється, задумується й знов пише...

До дверей кабінету підходить Славик.

Славик. Папо, можна?

Дорош. Зайди, дитино.

Славик (*заходить до кабінету*). Ти мене кликав?

Дорош. Так. (*Запечатує листа*). Сьогодні або завтра повернеться мама...

Славик. (*радісно*) Справді? Побіжу тьоті скажу!

Дорош. Стривай! Як тільки ти побачиш маму, зараз же передай їй цього листа (*Подає йому листа*).

Славик. А що тут написано?

Дорош. Тут написано... що маленький Дорош мусить бути великим Дорошем.

Славик. А я хочу бути міліціонером!

Дорош (*з гіркою усмішкою*) Ну, гаразд! Тільки заховай листа і не забудь передати його мамі.

Славик. А чому ти сам не передаси?

Дорош. Мене не буде....

Славик. А де ж ти будеш?

Дорош. Далеко, синку... Дуже далеко... (*Бере сина на руки й цілує довгим, прощальним поцілунком*) Ну, йди, гуляй.

Славик. Добре! (*Виходить*).

Дорош довго стоїть в задумі. Потім повільно висуває в столі шухлядку, бере револьвер і уставляється в нього блискучим, холодним зором.

10. ОГНИСТІ ПИСЬМЕНА

Обстановка 7 - ої одміни. Ясний день.

З будинку чути голос Віри Михайлівни — вона співає ту ж саму пісню, що і в 5-ій одміні:

Гайда в гори! Верховина
в світі місячним стоїть...
Вже заснула полонина,
а поток шумить, шумить....

Жека стоїть під дубом і слухає співу. На лиці їй грає — радість. Згодом Віра Михайлівна виходить з будинку.

Жека (*назустріч Вірі Михайлівні*) Віро! Ти співаєш... Значить — передумала? Переборолла?

Віра Мих. Так, Жеко! Я вирішила остаточно і відчуваю велику полегкість. А в такі моменти хочеться співати...

Жека. Як же ти вирішила?

Віра Мих. Коли Дорош не послухається мого застереження — я викажу його.

Жека (*з бурхливими цілунками*) Вірусенько! Мила! Я ж тільки цього й чекала! Ах, ти ж люба моя!

Віра Мих. Ох, Жеко! За ці три доби—скільки я передумала й переболіла!

Жека. А на мене не сердишся? Скажи одверто!

Віра Мих. Мені було дуже боляче... Ти ж мені тепер—найближча людина! І така образа!

Жека. Вірусенько! Я ж не могла інакше! Ти така хороша, а це замовчування було таке гідке, таке не гідне тебе....

Віра Мих. Ах, Жеко! Ти розумієш моє становище? На одному березі — Дорош і дитина, на другому—радість визволення, нове життя. А я — посередині, мушу вибирати — або туди, або сюди?

Жека. Чого ж тут довго думати? Бери дитину з одного берега і марш на другий!

Віра Мих. Якби це було так легко! Шлюбний зв'язок, навіть з немилим чоловіком, не легко розривається. Потім—Дорош ні за що не оддасть мені Славіка! А крім того — що я робитиму з дитиною? У мене ж немає жодних засобів до життя! А одмовитися од свого дитяти, покинути його в чужих руках — о, як це тяжко! Ні, ні! Це зовсім неможлива річ!

Жека. Нащо ж покидати? Забирай його сюди й живи з нами, доки улаштується. Антон тільки радітиме з цього, а з мене буде така нянька, що ой - ой!.. Ось побачиш! А що до Дороша, то на таких батьків у радянській державі є закон і суд.

Віра Мих. Мила! Я не знаю, як воно буде, на чому скінчиться... Але одне для мене ясно — до Дороша я не вернуся. Ні за що!

Жека (*обіймає подругу*) Вірусенько! Повір мені: чудово буде! Хіба ти не бачиш, як Антон....

Віра Мих. Ні, ні, Жеко! Про це не говори. Зараз про це не може бути мови. А ти мені тепер ще дорожча.

Жека. Значить — не сердися за образу? Ні?

Віра Мих. (*з палким поцілунком*) Та ні ж! Ні!

Ружний — з саквоюжем.

Ружний — Добридень!

Жека. Антон! Приїхав! (*Цілються*).

Ружний. Стривай, сестро! Дай же мені привітатися з Вірою Михайлівною! (*Підходить до Віри Михайлівни*). Як ви себе почувасте? Перед виїздом ви мене налякали....

Віра Мих. Я — дякую... А як — ви?

Жека. Ну, кажи — з чим же ти повернувся? Перемога? Бачу, бачу по тобі, що перемога!

Ружний. Так, справу з'ясовано і з добрим для мене кінцем: новий камінь визначили, як анартезит і комісія визнала його за одну з найкращих пород лябрадориту.

Жека. Ура! Ура! Побіжу до хлопців похвалюся! (*Одходить*).

Віра Мих. (*з глибоким хвилюванням*) Чому ж у телеграмі було зовсім інше?

Ружний. Бачите.... сталася помилка: експертам був показаний не той зразок....

Віра Мих. І вам довелося самому виявляти цю помилку?

Ружний. Так.. Це була досить неприємна історія....

Віра Мих. Антоне Федоровичу! Не дуріть мене! Я знаю все — це була не помилка, а свідомий злочин.

Ружний. Як? Ви знали про це безпосередньо...

Віра Мих. Ні, ні! Професор Дорош ніколи не говорив зо мною про свої справи. Я дізналася про це тут, на кар'єрах, зовсім випадково... і зараз мені дуже соромно перед вами....

Ружний. За вашого чоловіка?

Віра Мих. За себе, Антоне Федоровичу... За те, що я в свій час не попередила вас. Адже в Києві ви могли нічого не добитися....

Ружний. Так значить ви... (*в бурхливому захваті хапає її руки*). Віро Михайлівно! Невже це те, про що я мріяв? Чого так божевільно жадав... Ну, скажіть же це раз, одверто: в цій справі з новим каменем ви — зо мною? Так?

Віра Мих. З вами, Антоне Федоровичу.

Ружний. Навіть тоді, коли професор Дорош буде за це покараний?

Віра Мих. Навіть тоді.

Ружний (*палко цілує її руки*). О, який же я радий! Невимовно радий! Я, Віро Михайлівно, багато думав про це... Піти іншим шляхом у такій справі

я не міг. А коли б цей камінь ліг між нами китайським муром, мені було б дуже боляче...

Віра Мих. А ви пробачите мені, що я тоді, перед вашим від'їздом, не була з вами, вагалася?

Ружний. А, що про те говорити! Значить — завтра за математику? Адже ви не передумали щодо медичного інституту?

Віра Мих. О, ні! Назпаки: тепер це — мій єдиний порятунк. Бо мости за мною вже горять....

Ружний. Ну, коли так, то — вперед! Бо я голодний, як пес!

Віра Мих. Справді! Ви ж із дороги! Ходімо! Я заварю каву.

Ідуть до будинку. Ружний з'являється в своїй робочій кімнаті й зараз же відти виходить. Мимо дуба йде Харитонка, в руках — газета, на обличчі — сміх і радість. Дивиться в газету й не вірить власним очам.

Харитонка. Напечатали! Йі - бо, напечатали! *(Читає)* Харитон Чукаленко! Мать моя комуна! Робкор на всю губу!

В захваті біжить далі й зустрічається з Жекою.

Харитонка. Товаришко Жеко! Ура! *(Показує газету)* Гляньте! Робкор Харитон Чукаленко!

Жека. Надруковано вашого дописа? Невже того, що ви читали?

Харитонка. Ні, це зовсім інша річ! Ось почитайте.

Жека *(продивляється газету)*. От бачите: тут про лябрадорит, про життя каменярів... А якби про любов, то й не видрукували б.

Харитонка *(сумно)* Виходить — моя любов нікому не цікава...

Жека. Чому? Тій, кого ви любите, мабуть, дуже цікаво було б послухати.

Харитонка *(запалюється надією)*. Кажете — тій, кого люблю?

Жека. Авжеж!

Харитонка. Ех, товаришко Жеко! Правильная ви женщина, а от не можете догадатся... А в мене така організація, що я не можу вам признаться... І виходить якось паршиво, в роді як ще царський режим...

Жека. Вибачте, Харитоне, я нічого сінько не розумію — про що ви кажете?

Харитонка *(підмикується)*. Та про любов же ж! Кажу, що от була революція, а тепер й совєцький робкор і в газетах мене печатають... Значить, як що ваша організація до пари мой, так і всьо харашо, і жизнь наша буде правильная...

Жека. Кажіть просто: ви хочете одружитися?

Харитонка. Ну, ясно ж!

Жека. Справді! З ким же?

Харитонка. З вами, товаришко Жека.

Жека. Зо мною? Ви хочете бути моім чоловіком?

Харитонка. Опредільонно!

Жека. Ха - ха - ха! Ха - ха - ха!

Харитонка *(образено)*. Що ж... коли я не підходящий для вас... Пробачте... Я чоловік без образования...

Жека *(голубить його)* Любий мій! Не ображайтеся на мене! Ви дуже хороший і я дуже люблю вас... Тільки не можна ж говорити такі речі. Краще будьмо друзями, як були до цього часу.

Харитонка. Ех, товаришко Жеко! *(Простягає їй руку)*. От вам моя пролетарська рука! Як би там не було, а ви — правильная женщина і я любитиму вас во - віки віков!

Жека *(щиро)*. Дякую, Харитоне! Ви такий милий...

Харитонка. А, що там... *(Одходить)*.

До будинку йдуть Куць і Маруда. Видно, що вони з роботи: засмажені, запорошені, з дуже діловим виглядом.

Куць. Ну, що ти зробиш з нашим доісторичним молотом? Якби це перфоратор — інша річ!

Маруда. Почекай, Куцику! Ось незабаром загуде Дніпрельстан, тоді все з'явиться. Бо 500.000 кіловат це тобі не жарт!

Куць. Е, коли то ще буде! А туг глянеш: камінь чудо, а ми коло нього, як дикуни....

Жека підходить до Маруди, Куць — остеронь.

Жека. А я шукала вас... Є новина: брат вернувся з Києва!

Маруда. Ну, як же його справа?

Жека. Чудово! Можете вітати його з перемогою.

Маруда. Чуєш, Борисе? Та годі - бо тобі сердиться!

Жека (підходить до Куця й простягає руку). Ну, Куцику — мир?

Куць (стискає руку). І хай живе новий камінь!

Маруда. Ура! Ура! Тільки коли б ти, Куцю, знов не зіпсувався? Ви знаєте, Жеко, після того інциденту нашого Куця й пізнати не можна.

Жека. Як?

Маруда. Такий серйозний, такий завзятий до роботи, що мене аж страх бере!

Куць. Не бійся Методію! Коли й тобі дівчина дасть ляпаса, то ти теж запрацюєш так, ніби в тебе 100.000 кіловат пущено.

Жека сміється.

Маруда. Ну, як так, то доведеться й мені заробити дяпаса. Інакше я тебе не дожену.

Жека. Це досить легко, товаришу Маруда: поставитися до жінки, як до своєї власності, от і готово: дяпас забезпечений!

Куць. Рецепт добрий, тільки не для всіх жінок.

Жека. Авжеж! Ненавидять мужчин - власників тільки жінки нового, радянського покоління. Чому? Тому, що ми ненавидимо власність в її суті. А ті, що одною рукою боронять жіночу емансипацію, а другою — будують свій буржуазний затишок, ті ще знаходять „щастя в покорі“.

Маруда. Ну, ми до таких не посунемося, то — не наші...

Ружний підходить до вікна.

Ружний (з вікна). А, товариші практиканти! Добридень!

Куць. Доброго здоров'я, Антоне Федоровичу!

Маруда. З щасливим поворотом вас!

Куць. З перемогою!

Ружний. Дякую, дякую! Завтра почнемо роботу на Кам'яному Броді. А що ж ви без мене багато наробили? Виконали ваші завдання?

Маруда. Виконали, Антоне Федоровичу.

Куць. На сто відсотків! А що до поліровки лябрадориту — то я навіть новий засіб вигадав!

Ружний. От не подумав би, що ви такий ретельний.

Жека. О, наш Куцик тепер у виробничому ражі!

Ружний. Ну, що ж — беріть патент на ваш винахід.

Куць (зиркнувши на Жеку). Я вже дістав патента.

Харитошка з газетою й телеграмою.

Харитошка. Ось телеграма! З Турчанки сторож гриніс.

Ружний. Давай сюди!

Харитошка *(подає телеграму в вікно)* Антоне Федоровичу! А я тепер робкор! Ось подивіться: Харитон Чукаленко! Напечатано!

Ружний. Та ну? *(Продивляється газету)* Справді! Ну, Харитошко, коли так, то завтра доведеться тобі писати про новий камінь.

Харитошка. Як?

Ружний. Почнемо розробляти нове родовище, на Кам'яному Броді.

Харитошка. Мать моя комуна! Значить — берють наша?

Ружний. Берють!

Жека *(до студентів)* Товариші, Харитошка — в новому чині — робкор! Качать його!

Підхоплюють Харитошку (з газетою) й кілька разів підкидають угору з вигуками: „Ура. Ура“. Потім з веселим шумом одходять і далі чути лише їхню пісню: „Наш паровоз летит вперед“. Тимчасом Ружний одходить од вікна. Прочитавши, кому адресовано телеграму, він насторожується, задумується. До дверей підходить Віра Михайлівна.

Куць і Маруда. Качать! Качать!

Віра Мих. Антоне Федоровичу! Кава готова.

Ружний *(подає телеграму)*. Ось — телеграма.

Віра Мих. Мені?

Ружний. Так.

Віра Михайлівна рвучким рухом розгортає телеграму і, прочитавши, хапається за стілець. Телеграма випадає їй із рук.

Ружний. Що таке? Віро Михайлівно!

Віра Мих. *(ледве чути)*. Прочітайте...

Ружний піднімає телеграму й читає. Потім його рука з телеграмою поволі опускається, а погляд зупиняється на Вірі Михайлівні з гострим, німим питанням.

Віра Мих. Це ви — убили його?

Ружний *(показує телеграму)*. Тут написано ясно: застрелився...

Віра Мих. Але ж довели його до цього — ви?

Ружний. Ні, Віро Михайлівно! Довело його до цього саме життя: в радянському суспільстві ваш чоловік був чужородним, ворожим тілом і це суспільство мусіло викинути його. А моя участь у цьому лише випадок.

Віра Мих. Але ж — який жах це! *(Закриває лице руками й опускається на стілець)*.

Ружний стоїть задуманий і нерухомир. Здалека — бадьорий, радісний спів молоді.

Віра Мих. *(підводиться, рішучим тоном)* Антоне Федоровичу! Я мушу зараз же виїхати відси!

Ружний. На завжди?

Віра Мих. Не знаю, Антоне Федоровичу... Нічого не знаю... Зараз у мене лише одне бажання, одна думка: до сина! До мого маленького Славіка!

Ружний. Але поїзд на Київ буде аж о 12-ій годині ночі?

Віра Мих. Дайте мені коня до Житомира, а там я сяду на автобус. Тільки не затримуйте мене! Молно вас!

Ружний. Добре! Я сам одвезу вас до Житомира.

Віра Мих. Тільки — зараз! Зараз!

Ружний. За п'ять хвилин шарабан чекатиме на вас. *(Хутко виходить)*.

Віра Мих. Ідїть! Ідїть! *(Ламає руки)* Синку мій... хлопчику мій дорогий. *(В сльозах виходить)*.

Ружний проходить мимо дуба до молоді. Спів уривається. Жека біжить до будинку. Куць і Маруда підходять до дуба.

Маруда. Ну, хто б міг подумати?

Куць. Невже на романичному ґрунті?

Маруда. Ну, ні! Дорош не з таких. Чи не замішалася тут політика?

Куць. Бідна Віра Михайлівна.

Маруда. А може — щаслива?

Дід Захар як завжди — з люлькою.

Захар. Дозвольте запитати: чого то чужа пані укладається? Хіба долому повертається?

Куць. Так, діду, їй — нещастя: чоловік помер.

Захар (*дуже вражений*) Помер? Вадим Петрович?

Куць. Так, так: професор Дорош.

Захар (*хреститься*) Царство йому небесне! Ще ж зовсім молода людина...

Маруда. А ви, діду Захаре, хіба знали його?

Захар. Знав, голубчику, знав... А чого ж така нагла смерть?

Маруда. Застрелився.

Захар (*з жахом*). Як? Сам собі смерть заподіяв?

Маруда. Та от же...

Захар (*знов хреститься*). Господи, боже мій! Що робиться на білому світі... (*Одходить*).

Ружний проходить до будинку.

Куць. А все ж таки небіжчик, хоч який сердитий був, а перед смертю зробив одне симпатичне діло.

Маруда. Що?

Куць. Записав нам зачоти.

З будинку виходять — Віра Михайлівна, Жека, Ружний (з речами), в дорожніх убраннях.
З другого боку з'являється Харитошка.

Жека (*до студентів*). Товариші! Проведемо Віру Михайлівну до Турчанки?

Віра Мих. Нащо, Жеко? Їм — на роботу...

Куць. О, ні! Ми з великою приємністю...

Маруда. А до гудка ще далеко...

Віра Мих. Прощайте, Харитоне!

Харитошка. Щасливо, Віро Михайлівно!

Жека. Віро! Кажі „до побачення“, бо ти ж повернешся сюди. Мусиш повернутися!

Віра Мих. Не знаю, Жеко... Зараз у мене в голові все поплуталась...

Ружний. Віро Михайлівно! Подивіться в цю далеч: камінь і сонце! На вікових скрижальях — огністі письмена епохи! Тут, на кар'єрах, ви навчилися читати їх... Невже ж там — забудете?

Віра Мих. О, ні! Цього я не забуду. Це — умре за мною...

Ружний (*бадьоро*). Ну, а все інше залежить од цього! Рушаймо!

Жека. Харитошка. Прощальний марш!

Віра Михайлівна й інші йдуть далі. Харитошка приносить гармонію і грає марш („Туга за батьківщиною“ чи якийсь інший). Згодом до Харитошки важкою ходою підходить дід Захар, з ліхтариком і рушницею в руках

Харитошка. Зараз, товаришко Жеко!

Захар. Харитоне! Ось тобі ліхтар і рушниця. (*Кладе до ніг йому*). Вартуй!

Харитошка. Як? А ви хіба не будете?

Захар. Мені нема чого вартувати... Пора на той світ... Пора... (*Одходить*).

Харитошка (*бере до рук зброю*) Ліхтар і рушниця. Ану підступись, контр - революціє!

ПРОМЕТЕЙ

(Уривок)

На зламі гір, де море блиск погнуло,—
 Там могутніє обрис велетня світу.
 У даль напруженими гостряками
 Звиваються хребти Кавказу,
 Дибляться верхами,
 Щоб-кострубатим, синявим рельєфом
 Зірватися на кручах зрізано у море.
 Ще далі даль німа біжить
 Мучнисто-фіялковим граєм
 Повсталих, згорблених громад,
 Щоб спалахнути ген сніжистим світлом
 Мастких од холоду верхів.
 Верхи у холоді міцної рівноваги
 Високо стали у прозорім небі
 Своім чудовим, рівним супокоєм.
 Дзвенять у тиші прохололій
 Безмежній пустелі неба.
 У другий край — ясніє море
 Блискуче вогким, скляним поворотом,
 Що вироста ковзькою рівенню з-під гір,
 Немов безмежна наллята куля,
 Освітлена вечірнім, хлипким сяйвом.
 Натягнуто опуклиться внизу
 Водяний простір,
 Що піднімається до обрію і високо стоїть,
 Немов крицевий диск, загострений у лезо.
 Водяна куля виростає з кожури гір,
 Мов молодий каштан вилущується з шишки,—
 Мов голубе яйце світів поклали
 У ластівчине шкарубке гніздо.
 Вгорі стоять легкі корали хмар.
 Червоний сором ніжності їх масла
 Пливе торкаючи освітлення громад
 На жовтому ірисі неба,
 Завінчаному в сонячну корону.
 Корона сонця золота
 Спускається повільно в море
 На з'єднаних разках перлових хмар,
 Що пацьорками тихими звисають над водою.
 Пасаті смуги променів вечірніх
 Рішучо ріжуть плай солодких перломутрів,

Сягають білих гір, запалюючи їх.
Гори мов свічі ясні тихо догорають
У зеленому подолі неба.

* * *

Могутній розум світу — Прометей
Сидить задумано над величчю Кавказу
І дивиться глибинним, невидючим зором
У той барвистий бій стихій.
Як сніговий облам ясніє його чоло,
Що ген опукло висить над темними очима.
Його волосся хвилями застигло
В різб'ярені, закруглені масиви.
Могутню голову рука підперла,
Узявши підборіддя перебором пальців.
І тихо вся застигла постать.
Він все вдивлявся мислями у простір,
В чітку будову логіки розмахів.
Громадились криштальній глибини
Креского розуму гіганта Прометея.
І запити здіймались, як вали на морі,
Щоб падати розбито в піяву шипіння.
І думав Прометей:
— Невже повік байдужий ясний холод
Безгрішних дум високих тіл небес —
Тих олімпійських, гармонійних богів
Своїм незмінним товариством мати?
Невже липкая і прозора скука
Без меж пливатиме у просторах часу
Над зоряним, глибоким і рухомим світом,
Що повен бурхоту ізчеплених, вихристих здвигів?
Невже найвища сіль життя —
І є математично - рівноважне благо,
Що досконало втілює у безгрішну суть
Тих олімпійських, тоскних громоноців,
Що не чували хиб, ні збочень, ні страждань?
Невже цей прісний смак світів
І є найвищий пік
Довершеного світоздання?
Не може бути!
Хай буде тлін борні!
Хай димиться чуття
В нових, непевних і кульгавих формах,
Хай рід новий побореться в віках
Своєю правдою покрученою і терпкою
З тим олімпійським, скучним супокоем.
Хай стане у боях своєю кривиною
За право вияву виткої мислі світу,
Хай припече в нерівнім герці
Гранясті поклади консервативності черствої,
Укриті тяжкими льодовиками мислі,
Що яловіють над борнею світу
У гармонійній рівновазі Зевса.

Хай припече їх рід новий,
Огнем двигучим свого серця,
Бо світ, що весь ярчить —
Невпинною, пливкою грою —
Він не іде у спокою рівноваги.
Чекає всесвіт витворів найвищих
Із глибини хитких сплетінь життя;
Із агресивного, химерного непостоянства
Ждає він нових істот,
Що я їх дам своїм умінням.
Нехай жива, пливка недосконалість
Постане поруч совершенства світу,
Хай кине виклик, заячить борнею,
Забризкається сутичкою хай блиск того начала,
Що досі незгамулене в гарячий згусток
Роз'єднано світами бродить!

* * *

Текла повільно ніч
Над вільним станом гір.
Блискучі зорі холод прошивали,
І брильянтовий віз,
Зламавши свого скривленого дишля,
За гору завалився,
А ясна зеленість вітерцем прозорим
Вже світанково приторкалась до волосся.
Та все ще думав велетень природи,
Мов тихий хід світів
Розмірено ішов.
Його очей агатово - смолиста скеля
Затихла в білім озері орбіт.
І так небачним, внутрішнім зорінням
Глибинно стежив він за ходом мислі,
Аж поки ранок ясністю яркою
Не вдарив блиском червонястим
На світле, велетенське чоло.
Тоді аж скупчив невмирущу силу
Живий, як пульс нагінного струмка,
Теплавий розумом і палахтій чуттями
Прабатько людства — Прометей.

ДМ. ГОРДІЄНКО

НА ШАХТІ ТРИВОГА*

На землю спускався голубий вечір. Шахта стояла мовчазно. Пилюга й дими над степом давно розтали, золотавіли обрії, а над ними звисали хмари шматтям підпертої сорочки. Далеко в степах глухли сирени паровозів. На край селища, за артільною казармою, серед вечірньої тиші плавала пісня.

Ой, у полі три доріженьки різно,
Та ходив хозак та до ді-і-івчи-и-ни п-і-і-і-зно-о.

То співали лопатники, йдучи на селище сусідньої шахти в кіно. Минали хвилини й пісня танула. Слів її уже не було чути, лише мелодія тягуча дзвеніла над степом.

Перевтомлена, кинувши вже напівсонну казарму, Марія поспішала на засідання бюра партосередку. Сирени гудків і пісень, що, стихаючи, одходила в степ, огортали її сумом. Чомусь хотілося піти і їй туди, спинитися серед неосяжного простору, дихаючи повними грудьми, пити чистий прозор неба, потонути в забутті хоч на хвилину. Ні. Хоч на мить. На одну лише мить. Заснути...— Що? Заснути? Такого напруженого часу відпочивати?— блискавично майнуло їй в голові. Зробилося н-яково, соромно.— Адже ж це можна дорівняти зраді. Так, так. Зраді! І потім, звідкіля ця спокуса відпочити, забутись? Через які щілини прокрадаються в мозок ці зрадливі думки? Чому хочеться дихати прозором небесної височині на повні груди, тулитися до когось теплого і мріяти, тонути в солодких снах? Чому? Звідкіля все це?— повставали під черепом Маріної голови оті запитання і дражнили нерви.— Просто перевтома. Тіло хоче відпочинку. От і думки такі. Лихо. От... чому ми не крицеві? Чорт зна що... Скільки люди працюють над наукою... Ні! Наші вчені, наша наука має дати того, щоб люди були крицевими, щоб працювали день і ніч. Не спати. Не втрачати жодної хвилини. Так, так. Жодної хвилини! Бо ж сміх — ми півжиття свого тільки спимо... Півжиття! Яка шкода! Живеш так мало і половину життя свого спиш...

Думки плелися мереживом, плуталися між безлічі нерозв'язних досі питань. Вечір гуск, темнішало. Золоті ліхтарики, що біля казарм і навкруг шахти, золотішали. Тягуча пісня востаннє хвилею морською виплеснула на шахтні будівлі, оддливла в далекий степ і змовкла. А через мить простора кімната осередку прийняла Марію в обійми напруженого спокою. З кутка, в якому стояв залитий зеленим сійвом стіл, до неї впливло двоє очей. Над абажуром повис силует гранчастого лица, ніби збудованого з гостролінійних уламків вугля, привітався. Марія відповіла і, стоячи біля порога, перевела очі в бік, де зігнувшись над бюрком, сидів Кибич. Довго дивилася. Бачила, як ховає він своє обличчя в папери, як очі його сторожкі вискакували кулями з-під низького чола, влучали в неї, відірвалися і миттю зникали під насуплени брови.

* Два розділи в роману „Тинда“, що має вийти у виданні ДВУ.

— Приходь, Маріє,— попросив її спокійний голос, а в кутку над столом виросла кремезна постать.— Чого стоїш... сідай.

Морозівна глянула в куток.

— Де ж бюро, товаришу Розмає?

— Товариші мають скоро прийти. Сідай... Очевидно, знову новини є?

В голосі Розмаєвим і тепер, як і пізніше, як і місяць тому, дзвеніли іронія й жаль до Марії. Це дразнило її. Більше того, ображало. А спокій і недовірливість до її повідомлень, а останнього часу й до неї самої призводили її інколи до розпачу, до обурення. Проте, вона змовчувала. Придушувала в собі бурхливі пориви люті.

— Нового нічого. Але мені здається, що твій оптимізм занадто вже... Правда, керівникові парторганізації треба бути вдумливим, витриманим, спокійним. Це так. Проте, до цієї справи, на мою думку, треба б поставитися чутливіше. Бо ж твоя помилка ляже на всіх нас. Всім за неї доведеться відповідати.

Вона це говорила таким тоном, що голова Розмає сама потяглася вперед, схилилася над стіл, а в очах захвилювали струмки тривоги. Гранчасте лице зсеріозніло. На чоло лягла напруга.

— Твоїх доказів, Маріє, замало. Принаймні, я спеціально в цій справі викликав до себе Тинду.

— Тинду? Найшов з ким говорити. Ну що, що ж він?— і Марія перекинула очі на стіл, за яким сидів Кибич, вслухаючись в цю розмову.

— Він сказав мені, що зменшення видобутку явище тимчасове. Що шахти закривати, очевидно, не доведеться. Повинні ж ми вірити, довірятися спеціалістам. Чи як ти гадаєш?

— Так само, як і ти. Але за даних обставин... І потім, що це значить — очевидно. Чому ти не домігся категоричної відповіді, так чи ні, а не очевидно?

Залізний хвилину дивився в її схвильоване обличчя і одкинувся на спинку стільця.

— Справді, Маріє, ти панікерша. Останнього часу ти втратила всяку рівновагу. В чому справа? Очевидно, тобі лікуватись треба.

— Ай! кинь... Лікуватися... втратила рівновагу... Тобі таки справді треба лікуватися... але не від фізичної хвороби... в когось із нас якесь інше недомагання...

— Не гарячкуй. Коли тобі так хочеться, ми справу розглянемо. Але, крім розмови з Тиндою, я ще говорив із Панасом Дебелієм. Принаймні, він спростовує всі чутки й твої повідомлення про артіль. Серед врубарів,— каже він,— ніякої паніки, ніяких шушукань і суперечок. А йому вірити можна. Як не як, старий робітник... мав зв'язки колись із партією.

Марія туго подивилася на Розмає і, одійшовши від столу, опустила на стілець біля вікна. Кімнату опанувала мовчазність і тиша. Розмає схилив голову над стіл, взяв олівцевий і почав щось креслити на шматочку папірця. А Кибич блукав очима по підлозі, інколи зводив їх на Марію, інколи на стіл, залитий зеленим сьйвом. У вікна заглядав тмяно-голубий вечір і ніби талановитий майстер пензля клав на лице Марії ніжні сине-рожеві фарби.

— Ти кажеш, що Дебелієму треба вірити обов'язково?— порушила тишу Марія.

— Так. Адже він, як я вже тобі сказав, колись член партії... в запіллi працював.

— А я принаймні думаю, що й між нами є зрадники... Провокатори!— і її очі вп'ялися в Кибича, слідували за кожним здвигом його постаті, за кожним рухом його рук.

— Можливо... можливо. Від цього ми не гарантовані. Але з твоєю логікою можна далеко зйти так... Можна дійти, що й бюро, і весь осередок самі провокатори. Ти, очевидно, скоро й над собою поставиш знак запиту.

Марія мовчала. Бачила, як тремтить Кибич, горзається на стільці. Лице йому крейдяніє, губи одвисли, в очах плаває переляк.

— Товаришу Кибич, що вам? Пощо так зблідли? Тремтите? Кажучи про зрадника і провокаторів, я вас не мала на думці. Серйозно. Що вам?

Вмить на Розмаю злетіла цікавість. Очі в Марію, потім у Кибича, розгублено шукали відповіді в їхніх лицах, шукали розгадки цієї химерної ситуації, що так несподівано склалася на його очах.

— В чому річ? Я нічого не розумію, — розвів він руками і знову бігав очима з постаті на постать.

Стояла таємнича тиша.

Врешті Марія відірвала від Кибича погляд і повернула лице в куток.

— Нічого особливого. Очевидно, товариш Кибич раптово захворів. Бачиш, який він блідий і схвильований.

— Так... Я справді захворів. Мені чомусь голова йде обертом, шумить. Так погано. Піду, — прошепотів болісно Кибич, поволеньки підвіся, вийшов з - за столу і спинився посеред кімнати. — Статистичний звіт докінчу завтра. Прошайте, товаришу Розмай, — обернувся і роблено похитуючись подався до порога, зник за дверима.

Марія підійшла до столу і опустила на табуретку.

— Бачив?

— Бачив. Не розумію.

— Оце тобі живий приклад шпигуна й провокатора.

— Шпигуна? Комсомолец — шпигун і провокатор?

— А так! Син колишнього власника шахти, пана Очманського. Змінив десь прізвище, проліз у комсомол...

— Син Очманського? Не розумію... Неймовірно.

— Тобі все неймовірно. Досидимось...

— Абсурд! Викрити й приборкати ніколи не пізно. І потім смішно. Серйозно, Маріє, мені смішно. Ну що вони можуть заподіяти?

— Смішно. Зменшують видобуток вугля, гальмують закладку нової проходки.

Смішно?

— Не вони гальмують. Обставини, грошей нема.

— Вони! Вони утворюють і ті ж обставини! — крикнула Марія, встала й знову пішла до вікна.

Розмай і собі підвіся.

— Вони тут не при чому. Центр...

— Центр! Центр... Ясно! Не тільки в нас є центр. У них теж...

Кімнату опанувала напруга. Чути кроки сторожкої ходи по корторі, за стіною і чути, як розливає гармонію навкруги казарм мотиви, «страждання». Повз вікно промайнула постать, через мить друга, третя. Проходили вони крадькома, позгинавши і зникали за рогом будинку.

— І який воно чорт гасає цілий вечір попід вікнами, — сердився Розмай.

— Звісно, хто. Бабков, Чуркін, Зімарьов. Будь-певен, вони працюють.

Бігли хвилини і вечір — голубий, тихий, п'яний вечір біг так прудко.

За порогом почувся гомін. Заскриготали двері, одчинилися.

— Мабуть запізнилися... Пробач, Розмаю, — і скорою ходою до столу підійшли дві чоловічі постаті.

— Сідайте, почнемо, — сказав Розмай рвучким голосом, опускаючись на стілець.

— Кибича сьогодні не буде — кивнув Обушному, — протокола пиши ти, Гнате.

До столу підійшла й Марія.

— На порядку денному лише одне питання: інформаційне повідомлення товаришки Морозівни, — сказав Розмай і схилив голову над стіл, блукаючи очима по рядках записів у своєму блок-ноті. Він відчув на собі допитливий погляд Обушного й Чалого, бачив з - під чола: дивляться вони на Морозівну ще допитливіше, — але мовчав.

— Про що така важлива інформація, що ставиш її на бюрі? — не витримавши, спитав Обушний. — Якщо про закриття... то... ніяких даних...

— Морозівна настоює, і ми повинні вислухати...

Права рука Маріїна побігла під полу кофти, витягла звідти невеличкого зошита і поклала на стіл. Мить і жіночий голос тремтячо покотився по столі, по кімнаті, а згодом уже лився тихо й рівно. Шестеро очей впилися в її обличчя, широко розплющувалися. Брови лізли на чола й губилися серед безлічі зморшків, що знімалися мов брижа на тихих озерах, схвильованих свіжим вітром, тікаючи до берегів — скуйовджених копиць волосся на головах. Рука Обушного вронила олівцеві і застигло повисла над столом. Порепані кощаві пальці стискалися в кулак, дубіли. На обличчі йому виступали краплини поту, що, переливаючись в зеленію сьйві, іскрами котились по вкритій вугляним порошком, чорній бороді вниз, капали на стіл. А коли голос Морозівни стих, він перевів очі на Розмая.

— Я гадаю, що факти перебільшено, — попередив той.

— Проте, вони, як бачу я з інформації, є, — видавив Обушний і, безпорадно розвівши руками, продовжив. — А я й не знав...

За стіною знову тихі кроки. Нічим гулом пропливли вони по підлозі й стихли.

— Пропоную послати в рудоуправу людину — сказав Розмай.

Обушний одхилився од столу, дістав з кешені хустку, обер спитніле лице й, узявши в руку олівця, стукнув сторчма ним об стіл, обернувся до Чалого.

— Що ти скажеш на це, Хомо?.. р-р-роздовбані душі... От...

Низенька постать Чалого підвелася.

— Вчора й сьогодні по врубках лазив Чуркін. Шепотівся з деякими врубниками. Записував когось у якісь списки. А сьогодні Печериця мені сказав, що Бабков збирає якісь підписи до якогось протоколу чи що. І все потяг, — докінчив нервовим гопосом врубник Чалий і сів. Скуйовджені брови йому хмуро надулися.

Очі Розмая спливли на Морозівну, дивилися трошки холодно й винувато. Тиша гускла.

Розійшлися, коли по степу гуляло пізне завітніччя.

Марія ще довго стояла біля порогу контори, дивилася вслід товаришам, бачила, як нічна снь огортає їхні постаті, що одходять скорою ходою на селище.

Над степом знову знялася пісня тягуча й сумна:

О - ой, го - оре - е тому

Тай не - жо - на - то - о - о - о - о - о - му - у - у - у...

А ще! - ге... гірше! - е...

Ой хто! ко - го лю - юбить...

Та лю - би - ить ко - о - за - а - ак

Мо - ло - ду дів - чи - и - и - и - ину - у - у - у...

Ступаючи в такт пісні, Марія тихо пішла в напрямі жіночої казарми. За рогом контори її стрів Бабков. Він глузливо усміхнувся і ще глузливіше вклонився їй.

— Ха - ха - ха... так що ж постановив ваш синедріон?...

• В казармі її зустріли тиша й сон.

* * *

Одлетіла жажним, сірим привидом мокра й непривітна осінь, розтала межі степовими сопками, вмерла в димках вугляного краю, мов вигнанка в пустелі.

В селищі спинилася біла владарка — зима і розгулює по вулицях з вітрами та морозами, гасає дворищами, провулками, здійсмає хуртовину й заврюхи, день і ніч кричить, гучно й владно, голосами сталевими безлічі паровозів у далях республіки.

Щоранку через снігові кучугури, стежками заметеними брів Чалий на край селища. Доходячи маленького цегляного будинку, степом огороженого, він зникав

за його дверима. Тут містилася селищанська рада і всі установи, що при ній. Дні проводив Чалий за столом голови ради та по різних зібраннях. На все селище був він лише сам комуністом. Решту райпарком розкидав по степових сопках. Тяжко було працювати. Основна робітнича база — шахта, що входила з своїми людьми в населений пункт селища. Важко було. Тому він щотижня їздив до району, домагався дозволу організувати хоч би маленький партосередок. Головно ж просив дозволу взяти під свій догляд і вплив артільну шахту.

— Але ж в тій артілі жодного комуніста немає. Як же ти будеш впливати? — питалися в райпаркомі.

Справді: як впливати?

За вікном гуляє скажений вітер. Курять сніги. Селищанські вулиці порожні. Холоднеча нестерпна. В такі дні шахтарі не повертаються з даєких шахт додому. Почують там по казармах. А жіночі і дитячі населення сидить по хатах й носа нікуди не показує. Тому і в раді порожньо. Сумовінь якась химерна панує тут. А Чалий, схилившись над стіл, перебирає в голові всіх людей, що працюють на шахті, думкою ходить по всіх врубках, печах, штреках і приходить лише до двох людей — Тимоша і Печериці. Лише два. Решта люди нові, невідомі, сіре мовчазне село. Панас Дебелий... Третій? Але ж він... Тиндин... Лише два.

У снігах застугоніло: хтось оббивав обмерзлі снігом чоботи і лайливо бурмотав щось на адресу зими. Чалий насторожився. — В таку холоднечу... посланець або хтось у невідкладній справі... — подумав і припилив очі до дверей. Мить і вони одчинилися. Мороз увірвався в кімнату білим стовпом пари, а за ним подинці увійшли Печериця й Тиміш.

— Ну й лютує ж бісової віри! Повіриш, Хомо, ніздрі змерзаються, — ідучи до столу, говорив Печериця.

— Такої зими я ще не пам'ятаю, — кинув Тиміш, тручи щосили долоню об долоню.

— Так, товариші, зима перцювата. Грійтеся он там коло грубки, — показав Чалий у куток, де стояла червона, наче велика пляшка, налита кров'ю, залізна пічка ще часів воєнного комунізму.

Печериця і Тиміш прилипили до неї, мов мухи, терли вуха, коліна і, нагріваючись, поволі розстібали верхню одіж. Лиця їм сині, починали червоніти, а граблясті пальці випрямлялись. Лише в кінчиках трошки припікали зашпори.

Раптом Печериця підскочив, мов ужалений, обернувся до столу, за яким сидів Чалий, уткнувши очі в якісь папери.

— Хомо?

Чалий звів очі: на них хмарка ляку.

— Що? Чого кричиш...

— Знаєш? Мій пласт уже виймають. Вугіль - во! Золото. Чистий, — пояснив Печериця і на хвилину замислився.

Чалий вийшов з - за столу, підійшов до грубки.

— Кажеш, виймають?

— Виносять! А який же великий... І скажи нам на милість, з якого це часу, де й коли та й хто нам радив іти шляхами Дебелого? Партія, чи хто йде на поклін до Тинди? Ми ось з Тимошем голови вже собі проподумували і ніяк не второпасемо. Чи може ми не здатні самі хазяїнувати, га? Так на бісового ж батька ми революцію робили, га? Хомо, скажи...

Сині краплини сховалися в зморшках лица Чалого.

— Не туди, Печерице, гнєш. Де це ти взяв, що ми до Тинди на поклін ідемо? Чого ти допитуєшся, для чого ми революцію робили? Той не помиляється, хто нічого не робить. Ми помилилися. Власне, не ми, а Люль...

— От таке! — лягнув Печериця долонями об поли. — Помилка, що й казати. А ти чув?.. Не чув хіба, що п'ять сусідніх шахт теж по весні здадуть в оренду?

— Хто сказав? Де ти чув? — розгубленим голосом допитався Чалий.

— Го - го! Всі говорять. Піди на артільну, послухай. Та що на артільну, все селище вже говорить.

Очі Чалому впали додолу.

— Не говорять, а кричать, — додав Тиміш.

— Так от, ти скажи нам, Хомо, куди ж ми йдемо? Наймаємо Тинд, щоб вони нам будували соціалізм? А ми що ж? Виходить, життя одсуває нас назад, га? Революцію он яку зробили. Все перевернули догори дном. А до соціалізму, значить, руки короткі? Чи може розуму не вистачає в нас, га, Хомо? Кажі... —

Чалий вхопив Печерицю за плечі, пальцями вп'явся у пальці, що лежало наохлап. — Постривай... Не туди... Не так говориш. Сором тобі! Ми — робітники, покликані історією будувати соціалізм, ідемо на поклін до Тинди? Ти з глузду з'їхав, чи що? Хто йде на поклін? Опам'ятайся. Не на поклін. Тинду ми примушуємо служити нам.

— Добра мені служба!

— Та не перебивай же! Тинди люди не наші. Але отут у них, — Чалий постукав пальцем по чолу Печериці, — є знання, яких бракує нам. І ті знання ми мусимо одняти в них. Таке завдання... Ми з тобою кайлом покищо вміємо махати. А нам треба одняти в Тинди техніку... —

— Нам треба! А він тимчасом уже шахту у нас одняв, о!

— В поганому ти настрої, Печерице. Не одняв, а взяв в оренду. Не в силі держава сама... Маневруємо. Використовуємо Тинд. Хай поорендує рік — два, а там... —

— І зовсім до нього привикне шахта?

— Ти... злий! Чорт - зна що! — Чалий забігав по кімнаті, нервово пересмикуючи плечима. — Не розумієш... Власне... я розумію. Добре розумію тебе. Але не можемо ж ми отут з тобою анулювати постанову Раднаркому і договора артілі з рудоуправою. Ну... Люль помилився. Ну... — бігав, тер долонею чоло, палив нервово цигарку, видимо напружував усю мізкову систему, шукаючи виходу з становища.

А Печериця ніби про себе дубонів:

— Хай маневрування. Хай держава ще не спроможна... Хай ми ще не навчилися. Але ж тряця йому в пуп, чому Тинда в артілі пан становища? Чому? Оце мене мучить. Я розумію, що нам без різних артілів покищо не обійтися. Так хіба в них мають порядкувати Тинди, Держивані, пройдисвіти всякі? Наша ж артіль, советська... —

— Чекай! — і Чалий спинився. Рука, піднесена догори, так і застигла в повітрі. — От що, хлопці... Оце вірно ти сказав — в артілях теж мають бути наші люди, наше око! От що... Ви мене знаєте, я вас добре знаю. Думаємо ми однаково. Боліємо за одне... От що... Ви б в артілі... Нам треба туди комуністів.

— Казав пан кожух дам, та й слово його тепле. А поткнись. Чи приймуть? Та й де взяти їх? — пожалкував Печериця.

— Де взяти? Та... — Чалий ткнув пальцем у Печерицю, — ти раз, — потім в себе — я два, — і в Тимоша, — він... — задумався. Хвилину мовчав. — У нього ця погана історія з Морозівною. Він і досі підтримує з нею зв'язки... — Знову довга павза. — Але... нічого. Він — три! Всі ми зіткнулися на серйозній роботі. Нам потрібний свій осередок. Міцний, щоб як кулак. А я... один в полі не воїн. Подавайте анкети до партії. З артілі вас не викинуть. Це діло їм не вигідне буде.

— Не вигідне? Морозівну ж запроторили аж у бупр. Одсиджується дівчина ні защо, ні прощо, як пить дай.

— Там інші обставини. Ми не могли довести її правоти. Та... І я грішним ділом думаю, що вона винувата. Гроші зникли... така ситуація склалася... А тут уже дзуськи.

Незабаром усі трое сиділи на табуретках коло грубки, розмовляючи тихо. Гула, обдавана полум'ям, бляшана довга труба, що випльовувала через шибку вікна пасма сірого диму. І тихо гули голоси.

За вікнами гуляла зима і танцював по кучурах оскаженілий вітер.

В. МИСИК

НІЧ У ЛЕНІНГРАДІ

З громом падає якір. Скрегочуть крани.
Трюми гримлять і вантажники йдуть по сходах.
І замріяний юнга, хлоп'я з Едінгаму,
привичасний до тоски й хвилювання,
привичасний до маячні, оглядає
невідомий великий і сірий город.

(По морях і морях, що не день то далі
одпливає Шотляндія мила.

По морях і морях, про далекі далі
угорі співають вітрила.

Пісню чути до смерти тобі цю саму —
плач не плач, хлоп'я з Едінгаму.

По морях і морях, де гудуть кодоли,
де попереду тло неозоре.

По морях і морях, бо назад ніколи
не вертає здобичі море.

Пісню чути до смерти тобі цю саму —
плач не плач, хлоп'я з Едінгаму).

Сплять пароплави. Десь дзвонить дванадцять. П'ялці

ліхтарями на вітрі гойдаючи марять,
десь під пакгавзами ходить сторожа. Вітер.

Вивісок не розібрати. Ідеш і не знаєш,

де ти, в країні якій, у якому місті.

Може це Лондон, стоять пароплави із написом Лондон.

Може Одеса. Стоять пароплави з Одеси...

В час, коли все стихає,

після дванадцятої години,

можна на вулиці заблудитись

і потрапити в незнані країни.

Написи й вивіски — незрозумілі.

І ні в кого запитати,

як це місто сіре зоветься

і як добитись до хати.

І чи є дорога додому

із города - моноліту.

О міста тривоги морської,

о транзитні станції світу!

Юнзі не спиться. Він чує крізь люк, як журно

серед ночі на набережній дерева

перемовляються з вітром — і ходить сторожа,

ходить сторожа і мріє й сумує спокійно,

мружить очі на баржі і хоче додому.

Дивиться на мости і човни сторожа
 (От так само вітер шумить в Еддінгамі).
 Перша година. Тиша дика у місті.
 Серед ночі у джунглях блукає шелест.
 Хижі звірі виходять на лови о першій.
 Тінь іде, попід стінню скрадається. Часом
 стане, наслухає й знову навпомацки далі.
 Тінь зближає. В подертім плащі, заховавши
 задубіле лице, жалка й безпорадна
 під огорожею Адміралтейства спинилась.
 Руки тре і зідхає. Гуд найт, капітане!
 Чом не спите.

Знов романтична бридня не дає спокою.
 Голосом хриплим, подібним до голосу мегафона
 на далекім судні, тремтячи, він промовив:

— Знаєте, нудно на острові в темному морі.

Двісті років я слухаю стогін прибою.

Двісті років лежу я в холодній протоці.

Гей і набридли ж мені низькорослі тубільці

і боязкі капітани, що вітру бояться,

і човни, що в далекі дороги не ходять.

Ні, не можу я чути спокійно, як десь там

за тисячами проток городи співають

і кричать тисячами сирен океани.

Як же влєжати нам, що на довгі роки

рідний край і жінок і дітей покидали,

що так жадно шукали шляхів незнаних,

що умирали у штормах, у штилях, у кризі.

Ми, бродяги, прокляли той слід, по якому

двинули раси і нації димних гігантів,

де повстали міста неймовірні й звелися

чорні квартали, розсадники революцій.

Тут, у стінах цих, юність моя минула.

Стіни ці снились мені, коли в кризі я гинув.

Вітер у люк подихає — і сниться юнзі
 синя Шотляндія і Еддінгам і долини
 й хата покривлена й стежка знайома. Юнга
 вулицею Еддінгаму бреде додому
 і з - за моря, де сплять човни на причалах
 чує оклик: Хто йде? І здригнувшись юнга
 сів на ліжкові. Десь задзвеніла зброя.
 Глухо спитав вартовий під пакгавзом: хто там?
 І відповів десь крізь вітер і плеск байдужий
 голос подібний до голосу мегафона:
 — Я капітан Берінг, петербурзький житель.

Постріл.

Тьмасу лице. Вгорі продзвоніло третю.
 Гей, пішіть, капітане. Гуд бай. І хавливо
 плащ підібравши, побіг капітан провулком.
 Ранок. Леви феодалські на ганках мерзнуть.
 Голі грецькі боги під подихом з моря
 мучаться трясцею й зашпори чують у пальцях.
 Розвантажуються в порту пароплави.
 Димно дихають дальні квартали. Над містом

народився гудок і зійшовся з другим.
Інші здогнали і враз заспівало місто.
Ленінград. Пізнаю я ці арки й площі.
Повість читаю про дні, що струнули світом,
що у бурях мутних, у боях згоріли.

Холодно тут і димно
під жорстоким вітром балтицьким,
де вистроїлись паровози
нетерплячим, тривожним військом
на захід, на схід і південь
з вогнями очей безсонних —
і слухають, як по Союзу
grimлять рейки в ьерегонах.
Ось вийдуть крізь темні арки
й ще більші розгони візьмуть.

О, місто марінь, транзитне
на дорозі соціалізму.

ВИСЕЛОК У ПИЛУ*

XIX

Іноді, це вже не раз було протягом літа; Мартинові з'являлося бажання: Таню схопити, стиснути в обіймах, заплющити очі, власти в забуття. Або бути хоч би й нахабним, зробити так, як зробив би Прошка. Не сьогодні, завтра „це“ повинно ж бути. Він аналізував, думав, порівнював себе й Таню з знайомими хлопцями та дівчатами. Він і вона, — міркував він, — не такі як інші, а тому й кохання їхнє повинне бути не таке, як у всіх.

Бажання жити з нею, як із жінкою, приходило до нього рідко, здебільшого тоді, коли вона шукала його руки, коли було тихо й темно. Виходило в нього все недолу. Коли він погладжував її руку, то поглажування це здавалося непотрібним, він тремтів не знаючи чого: чи від дотику її долоні, чи від повітря, що тепер, ночами, холоднувате й вже осіннє, холодними хвилями вливалось в літо.

Одного разу він майже поцілував її.

Це було на колодах дров. Була хвилина, коли він почував себе вісімнадцятилітнім; був якийсь „молодий“ настрій, йому хотілося цілувати й сміятися. А замість того він розповів їй якусь дурну казку про самотню дівчину, море і ще щось. З початку до кінця то була вигадка того запашного вечора.

Дуже часто, коли вони сиділи в Мартиновій кімнаті, йому здавалося, що в їхнє серце. Прочитавши якось оповідання, перекладене з французької мови, він дивувався, помітивши між юнаком і дівчиною, про яких ішла мова, такі ж взаємини, як і між ним і Танею. Як голодна людина, збираючи кожну крихотку, обсмоктуючи рожен маслечок, їсть жадібно, похапливо, так Мартин, не пропускаючи жодного слова, два рази прочитав те оповідання.

Другого разу він таки й поцілував би Таню, та в останній хвилині до матері підбігла заспана, схожа на кошеня, Надійка. Він погладив теплу голівку дитинчати в почутті до Тані з'явилось нове: раз — повага до Тані, як до матері, друге — бажання мати таку ж дитину. Ні, йому не треба брати приклад з Прошки, він не Прошка. У грудях зростав доскіт, бо він почував себе дужим, надхненим і чесним. Він прислухався, як розгорялася любов.

— Ні, Мартине... Я от уважно вислухала вас... і не знаю, що вам і сказати.

— Дайте я візьму вашу руку.

Таня поклала руки в його долоні. Вони невеличкі, сухі, холодні. Він гладить їх і згадує весну, коли вона йде зо станції, коли він допомагає їй нести речі. На ухаках білі плямки від кошика.

— У мене дитина. Ви не розумієте цього... тепер ви співчуваєте, а потім...

— Ні, це не співчуття, це щось більше... та й чого співчувати вам, коли ж ви не нещасні.

— Я це розумію, але я хочу сказати, що я вже раз, як каже дядя Яша, — помилилася в житті. Спочатку ви не помічатимете Надійки, а потім, коли пройде зачоплення ви, хто знає... будете клясти себе й мене... ще я буду й винна... Ви ще ж і не

* Див. Черв. Шлях №№ 1, 2, 3, 4 за 1930 р.

знаєте мене. Тепер я спочиваю, а взимку я буватиму вдома тільки вночі. Я люблю працювати; роботі віддаюся з душею...

— Я ж про це й думаю. Це добре... Адже ж і мене не буде вдома.

Він пригорнув її. Її щока торкнулася об його підборіддя.

— Таню! Хороша!

Він підвівся. В ногах почувалася міць. Не було ні замішання, ні тривоги, ні сорому.

— Таню! — скрикнув він, — чорт його бери! Слухайте, Таню, та ви знаєте, що ми зробимо? Ми будемо жити, ми перевернемо весь виселок. Що таке Надійка? Вона підросте і піде собі до школи. Я от, коли вперше побачив вас, — пам'ятаєте, я ніс речі — я вже тоді знав, що отак ми колись будемо сидіти, оці самі будуть слова... і ви мені, Таню, сподобалися ще тоді.

— Так таки й сподобалася?..

— Сподобалися. Слухайте, чого ми сидимо? Давайте йти!

— Куди йти? Що з вами, Мартине? Куди йти? От чудний.

— На Зелену Зм'яку. Місяць... блищить вода, дерева як велетні, тиша. Пішли б? Зелена Зм'яка. Краса яка!

— Ні, сьогодні ні. Тітці дуже погано. Дядя Яша казав, що так погано їй ще не було.

— Ганна Павлівна... — протягнув Мартин, — вона змінилася. Це погано, що ми не можемо йти. От що: Прошка хвалився, що користується успіхом у вас... а я не вірю.

— Ого!.. Несимпатичний він, ваш Прошка. Він, між іншим, знайомив мене з Кононенком чи що... з тим, що за нього йде Феня. Так і він якийсь — цей Кононенко. А щодо Насті, то Прошка просто мерзотник.

— Правда... це правда. Це дуже погано з Настєю, але я не про те кажу. Ми, Таню, будемо так... треба зробити підсумки, підсумки тим рокам, що одійшли, і треба зрозуміти наше сьогодні. Треба поміркувати про дядю Яшу, Феню, Прошку, Чайку — всіх, всіх, всіх. І треба будувати по - новому.

Таня вірила Мартинові, але сказати йому останнє слово не давала думка про матір.

Згодом вона промовила:

— Я не знаю що буде, коли приїде мати... Мені вже тепер треба шукати квартиру.

— Як дивляться на її приїзд дядя Яша й Ганна Павлівна? Вони знають, що вона приїде?

— Звичайно. Вони й знати її, як родичку, не хочять. Вона ж сама відщуралася мене і їх.

— Хай вона живе разом із нами...

Таня глянула на нього. Чи щиро каже Мартин?

— Це буде каторга. Вона ж хвора й фізично й морально. У неї свої, чудні потреби людини, що звикла жити в розкоші.

Чудне тремтіння в тілі примусило Мартина підвестися. Йому хотілося потягтися, але він сів, не зважившись ні на що, сів. Вона, як пташка-самка, сиділа нерухомо, немов знаючи, що зараз він приголубить її, і довірливо, закохано ждала.

Він схопив її руки. Не пручаючись, але стоячи мов на сторожі, вона дозволила свою голову притулити до плеча.

За хвилину міцне тіло її загубило твердість і стало гнучким. Немов боячись, що вона піде од нього, Мартин своїми губами вписав в її вогкі, теплі губи. Він ніби сп'янів.

І тепер, коли здавалося, що він має право все сказати їй, Мартин заговорив до неї словами, яких раніше не вживав — ніжними й простими словами любови. Ці слова зрозумілі й потрібні саме тепер, падали з вуст рясно, як дощ. Здавалося йому — він не каже, а співає; його пісня запам'ятається надовго, на все життя.

Вона сиділа мовчки, міцно стиснувши тонкими своїми пальцями його руки, наче стримуючи його руки, наче боячись цих рук.

Ні на хвилину вона не послаблювала пальців.

— Ми кинемо, Таню, все це... У нас буде інше життя. І ти... нуда ти... кинь ж захатися невідомого. Мати, дядя Яша, вони вже оджили, вмерли. Не вони винні, що життя їхнє не полум'яніло, а димило, як димить купа жовтого листу...

Сміливо, певний, що вона чекає того, він притулює Таню до себе грудьми, поклав голову собі на руки і загойдав, зацілував...

Того вечора прийшла Таніна мати. Вона з'явилася, одягнена в шмаття, стара, хвора. Видно було, що ця людина не така, як всі. От і прийшла вона пізно, коли Мартин і Таня сиділи на дровах, а в хаті спали. Одинадцята година, а потяг прийшов удень.

Марія Мойсеївна, Таніна мати, була ще повна жінка з хрипким, як у п'яниць, голосом, з жовтими повіками. В її тілі з міцними широкими кістками вже не було м'якоти. Вона нагадувала великий шматок сірої глини, що десь одвисав над проваллям. Негода, дощ, вітер, або удар лопатою — і ця непотрібна брила розлізеться, впаде. Слова її були важкі, брутальні. Звикнувши наказувати, вона з кожним говорила так, немов перед нею стояла одна з тих покоївок, яких з нудьги вона щотижня міняла. Кожне слово вона вихрипувала з натугою, ніби їй не ставало повітря. А що десь час вона злостилася, виходило в неї так, наче вона не балакає, а шипить.

— Ну, ну. Приймай. Рідна матір, не чужа, — її жовті очі закліпали, — приймай, дочко, рідна, кажу, не чужа. Довго на шії не сидітиму, треба буде, повісиюся та й все.

В руках цієї жінки був клуночок.

Таня підбігла до Мартина. Сьогодні вони розійдуться раніш.

— Шукай мені квартирі. Що ж це буде? Що скажуть наші? Хоч тікай... Ну, прощай!

— Ну, — думав ідучи додому Мартин, — не чекай ж мені, поки перемають ці судичі.

XX

Минало літо.

Мартин і Таня бачилися майже щодня. Мартин говорив з Чайкою про інженера заспокоїв дядю Яшу. Хвора на ноги Марія Мойсеївна, умовилися, тимчасово житиме у дяді Яші.

Феня та Іван жили вкупі й іноді заходили до Феді й Мартина. Феня зробилася покійна, урівноважена й трохи замкнена. Раніш бадьорий блиск її чорних очей без. Очі казали про втому, відданість, сумирність. Вже давно вона сама не говорить з Мартином про свою любов. Вона витравила її.

Мартин спостерігав ці зміни в ній і бачив, як виглядом своїм Феня робиться кожною на сотні покірливих жінок своїх чоловіків. Хоч Іван був не такий розвинений як Феня, хоч вона і в роботі і взагалі мала більшу вагу ніж він, та на людях, коли вони бували вдвох, виходило якось так, наче Іван керує всім. Іван голова, вона трохи побоюється його. Так і здавалося, що прийде цей Іван, — копійка йому ціна, — додому, прийде і що звелить, те вона й виконує.

Чого так змінилася Феня, знала одна Маруся.

Обоє вони ніби не хотіли мати дітей. З перших днів запобігали вагітності. Іотім Іван, щоб вона не покинула його, ніби бив її, збрехав, одурив, і Феня зайшла тяготу. Але були, запевняла Маруся, й поважні причини. Феня, наприклад, сама чувала, що за рік - два вона, як робітник, зведеться ні нащо. Ну й там іще дещо.

Тепер, коли всі жартували, Феня сиділа окремо, здебільшого мовчала та іноді відно, наче винна чогось, посміхалася. Дивлячись на неї, Мартин думав: — Феня одить і вдає, наче уважно слухає, а справді десь думає про інше, про домашнє. Вона роздвоїлася. Тепер тут тільки тїнь колишньої Фені. Так, дійсно, жінка змінюється, почавши жити з чоловіком.

Йому пригадувалися слова, часто казані Фенею: „Жінку, як людину, можна пізнати аж тоді, коли вона живе половим життям,— до того вона півлюдини“.

З Танею у всіх, а надто у Фені, взаємини були приховано - ворожі. Коли Мартин не помічав Фені, або коли близько не було Івана, вона заздрила їй. Мартин раз - у - раз чекав на вибрики, але Феня, немов розуміючи його, поводитися щодалі чемніше.

Не такі зміни були в Марусі; вона, навпаки, зробилася подібною до колишньої Фені.

Гостренький носик її та її все обличчя, що не так давно нагадувало мишу, повнішало.

Не маючи великого клопоту (більшу частину хатньої роботи виконувала Федіна тітка, лагідненька, нешкідлива та покірливо віддана бабуся), живучи з такою доброго, як на двох, Федіного заробітку, з Марусі робилася здорова, пухка, задоволена й лінива жінка.

Покищо, вечорами, вона вміла зібрати веселу компанію, попустувати, почастивати її чаєм, смачними, як коли, вергунцями, печивом та всякими ласощами власного виробу. Частіше їй, а не кому іншому, доводилося складати програму вечора. Більшість днів кінчалися часом, веселою гутіркою про виселкові новини й маленьким скандалом з Федею. Говорилося цими вечорами про те, що інші люди чували на базарі, але тут, в затишку, за склянкою чаю, за цигаркою ці люди висловлювалися добірнішими словами, з гумором, з дотепами.

Коли - не - коли запосм різали в „дурня“, лото.

Так, здавалося, спокійно текло життя молодого подружжя. Однак, Мартин бачив більше за всіх і знав, що ні в кого немає такого неладу та незадоволеності, як саме в цій сім'ї. Як тільки розходилися гості — між Федею й Марусею ставала мовчанка. Іноді кінчалося Марусиними слізьми, іноді ж Федя з стиснутими щелепами, лаючись, тікав із хати і вертався пізно вночі.

Як не силкувався Мартин знайти причину такої зміни, — ні до чого він не приходив.

З якогось часу всім стало видно, що Федя й Маруся жити укупі довго не будуть.

Все частіш і частіш Федя робився похмурим і злим. Він помітно старівся. На щоках, коло щелеп і особливо під очима з'явилися одвислі місця, наче тіло його, як смола тануло, а тепер, одвиснувши, застигло. Вчинками своїми він завжди намагався подратувати Марусю. Він був хворий на шунок, але дуже любив м'ясо. Щоб, наприклад, допекти жинці, він вживав його дуже багато.

Тричі траплялося, що він майже до ранку пропадав у клубі або в когось з товарищів у роботі. І дуже, дуже рідко він брався до роботи над проектом. Траплялося це тоді, коли Федя думав про те, як він почав своє життя, до чого він повинен прийти і на якому етапі життєвої путі він є тепер.

Тоді Федя розумів, що живе він не так, як йому треба б жити. Він знав, що будуть хвилини розпачу, будуть перешкоди, що буде дуже важко, знав він, що йтиме вперед і вперед, але ніколи не сподівався Федя, що застрягне на посаді техніка, а науку, шлях до серйозної роботи, до тих винаходів на користь людства, про які він часто мріяв, заступить одруження. Коли настрої, нав'язані цими думками, настрої, подібний до того, який буває після гульні або гри в карти, минав, він немов хотів виправитися, наливав у каламарчик туші, підшукував потрібні номери пір - рондо, ночами сидів за роботою, читав і порпався в зразках старих проектів доти, доки якимсь нетактовним вчинком Маруся руйнувала все. Рурки паперів тоді лежть за етажеркою, пера їсть іржа, а Федя читає повісті Потапенка в пожовклих журналах „Ніви“.

А якась, коли Маруся всоє нагадувала йому, що він „жере“ м'ясо, як людожер, Федя не втерпів; прорвався гнів; він торохнув об стіл кулаком і вибігаючи з хати крикнув на Марусю: „Яга! Будь ти проклята!“

XXI

„Я вам принесу молока“.

Ці слова, сказані Настею, як здавалося Мартинові, з натиском, нічого в собі не ховали. Мартин аж потім зрозумів, чого вона не хотіла сказати, де вона була. Трохи підвищений настрій її, як виявилось тепер, був того, що вона сама надумала судити інженера.

Після того, як на неї почали дивитися як на справді таки хвору, обминати її, підхіжувати з неї, Настя не розгубилася і сама знайшла як виправдати себе. Один тільки вечір їй було важко. Важко за батька. Вона боялася, щоб він не вмер од нещастя й сорому.

Старому будникові пальці на руках тремтіли, наче по долоні хтось вдарив лопаткою.

За окулярами на очах,— він дивився поверх скла,— навернулися великі краплі сліз. Він хотів почути правду од неї. Але коли Настя почала була говорити, він замахав руками і не схотів слухати її. Востаннє набрався сили будник прокляв дочку. Настя підбігла до нього. Вона говорила про інженерову брешню. Старий, знаючи Всйкова, як людину розумну, вдруге не повірив їй.

В ту мить він наче вперше побачив Христю. Ридуючи, він упав перед хворою на коліна. Старий кляв себе і був переконаний, що над його сім'єю висить якесь прокляття. Старша — труп, менша згниє, як одна велика гнойова рана. Чомусь він почав цілувати руки старшій.

Христя, як і всі дні, держала голову трохи догори, мов сліпа, мов з погордою приймала батьків подарунків. Раптом будник схопився на ноги. Держучись за стільці та стінку, він дійшов до ліжка і впав, мов спилений дуб. Настя підійшла до нього, подивилась йому в лице. Воно було спухле, мокре і червоне. Заплакала Настя.

— Тату,— сіпнула вона його,— тату!

Будник не вставав. Настя перелякалася. Губи їй тремтіли, кривилися. Вона лягла інженера. На одну лише мить майнула думка:— побігти до того ката інженера, кинутися перед ним на коліна і просити, пообіцяти йому те, чого він хоче, би він прийшов і врятував батька. Потім зарізати, задавити його за глум... й стало ще страшніше. Батько, що лежав неживий, нагадав їй про самотність, про хвору вестру.

— Що ж це таке?— розгублено шепотіла вона.— Та нічого ж і немає.

— Треба рятувати батька.

Ця думка, як збудила її.

За хвилину вона вже заспокоїлась

Взявши склянку, вона пішла в сіни, набрала води й намочила рушник. Батько не вставав. Вона поклатла мокрий кінець рушника йому на чоло й підняла йому плову. Він розкрив очі. З хвилювання й щастя вона посміхнулася. Обережно, мов у склянці не вода, а якесь коштовне цілюще питво, вона піднесла йому вимити. Вона чекала на примирення, але будник враз підвівся, скинув рушник з грудей і виплюнув воду, наче необережно сьорбнув отрути.

— Іди,— простогнав він, показуючи рукою на двері,— будь ти проклята навіки, іди, паскудо!..

Він ще хотів щось сказати, але тіло вже тремтіло, наче в пропасниці.

Настя затулила лице руками. Їй було боляче й соромно. Залишилися одно:— пасти перед ним. І вона, кинувшись до нього, впала. Будник одштовхнув її, вдавивши обома руками в груди. Настя поточилася, але на ногах встояла. Ага, так, нічого не переконує батька!.. Все ж вона докаже йому. Вона не винна.

Потім вона робила так, як надумала.

Її хустка висіла на кілочку. Чи не доведеться їй шукати її? Батьків позір пік, дав її, простояти ще хвилину — справжня мука. Хустка на місці. Вона схопила її, скинула на голову.

Надворі було темно, та на всякий випадок вона в сніях захопила старий батьків бушлак, що в ній виходила до корови. Вагаючись, вона одчинила скриню і взяла гроші, платню за молоко.

— Глядіть за коровою... і ... не вірте... не вірте!..

Аж тепер сидувався щось зрозуміти будник. Доччині слова зробили на нього враження, породили надію.

Як людина, що тільки - но встала після хвороби, він почимчикував глянути, куди пішла Настя.

Настя йшла до станції. Потяг ішов аж уранці.

Другого дня об обіді вона йшла широкою зеленою вулицею міста, шукаючи лікарні. Швидко вона знайшла те, що треба. Саме в лікарні чергувала молоденька баришня з білявими косами і світлими очима. Ця баришня допомогла Насті.

Лікареві Настя пояснила, що їй потрібна така бумажка, в якій було б написано, що вона, Настя Архипова, ні на яку хворобу не хвора. Сувора поважна людина, в білім халаті, з сивим коротко підстриженим волоссям, вислухала все і почала говорити про документи, про право; можна зрештою дати папірець, де буде написано, що Архипова не хвора (коли це так) тільки тепер, в даний момент. Щось говорила баришня. Лікар побалакав з якимись людьми. Настю кололи в руку, брали кров. За два дні вона держала в руках папірець, а на ній красувався чіткий відбиток круглої з хрестом печатки.

Вдома Настя застала батька такого ж заплаканого, яким залишила його, але до того він був ще трохи й п'яний. Без слів вона подала йому документа. Будник глянув на клаптик паперу і спочатку вагався його брати. Настя дивилася йому в очі, була горла і трохи сердита.

— Беріть, чого ви?

Він узяв.

Швидко прочитавши папірець, він кілька секунд дивився на дочку. Поволі очі його радісно заблищали. Він сів, наче тяжко втомився. Одвернувшись до стінки, Настя хлипала. В цій хвилині вона була схожа на маленьку дівчину. Цю дівчину любила нізачо. Вона плакала, але сльози рясні, як ще ніколи, цього разу дали полегшення і тому з губів їй не сходила посмішка. Їй хотілося стояти так довго.

Але от батькова рука торкнула плече і Настя здригнула, наче руку покладено на голе тіло.

— Так значить це брехня...—не то спитав, не то заспокоїв він — Брехня, так, Настю?.. Ну, не плач... Батько, він — батько... Не од зла не вірив, а од любови батьківської.

— Брехня, — сплинула Настя.

— Так ти ж глянь у вічі... вже прости старому. І це значить інженер так наробив?

— Інженер...

— Войков?

— Войков же.

— Так, так...

Будник узяв її за руку й мов малу повів до стола. Він був щасливий.

Горе минуло так несподівано, що він не міг розпитувати про подробиці.

Будник розказував, що він думав, як страждав.

— А я запив був... дочко.

Настя витерла сльози. „Дочко“. Він ніколи так не казав... „дочко“:

— А нащо ж ви пили? Я ж казала правду. Ви винуваті.

Обоє були щасливі.

— Та винуватий, я нічого й не кажу.

Тепер вираз обличчя йому був такий, який він бував в урочисті хвилини Великодних свят. Він перший брав із столу свячену паску.

— Христос воскрес!..

Ці слова казав він з таким лицем.

Настя вже знала: старий буде молитися, поцілує її.

— Ну, давай...— підійшов він до неї...— що вже там... Щастя, хоч так кін-
тилося... поцілуємося.

Батько й дочка поцілувалися.

— Ну, а інженерові як будемо дякувати?..

Настя махнула рукою.

— Ніяк.

— А я набив би... Пішов би додому, покликав і прямо при жінці одчитав би:
так і так, господин Войков, ви сукин син. Ось вам: і з усієї сили в пику. Чи не зро-
ити так, га?

Раптом він перейшов на друге: „Слухай, а чотири карбованці ті, що я отримав, —
агорода?”

— І то — брехня. Все брехня. Я ще тоді догадувався, що то вигадка про вашу
землі.

Архипов поліз у скриньку.

— Печатка там єсть? Чи єсть, чи немає?— шелестів він папірцями.— Я не
пам'ятаю. От голову затуманив! Як же це я так дався? Печатки не було — звичай-
ісінький папірець із друкованим штампом дороги, яких багато і по станціях і в
канцеляріях.

— Обдурив. Фалшиве, га? Ну, знаєш, Настю, за це слід би під суд.

Уночі, коли Настя, стомлена дорогою й турботами, міцно спала, будник Архи-
ов тихенько встав, засвітив лямпочку, витяг із скриньки шматок паперу, кон-
верту і почав писати до Леоніда Васильовича листа. Він сидів дуже довго, хоч на-
писав десятків рядків.

Написавши листа, він згорнув його вчетверо, поклав у конверту і підійшов до
риньки. Із скриньки він витяг останню троячку, сховану аж на самісінькому
оді, і поклав її в лист. Заліпивши конверта, він поклав його в записну свою книжку
парусиновою обкладкою, а книжку сховав собі під подушку.

XXII

Вже не раз ідучи з праці зустрічав Мартин Настю на розі вулиці. Як і раніш,
она стояла з лозиною. Вже не раз вона запевняла його, що виглядає корову. Мар-
тин не вірив.

Цього дня він ішов майже останній — робітники проходили. Попереду йому
шло видно інженерів кашкет. Спочатку Насті не було, але несподівано, коли інженер
підійшов до рогу — вона вийшла і підійшла до нього. В цій хвилині Мартин був
дуже далеко, але й не так близько, щоб чути, що каже Настя до Войкова. А що
она щось казала до його, це було видно з того, як інженер зупинився, як чогось роз-
вів руками і несподівано почав оглядатися на робітників, чекаючи рятунок.

Він, видно, не найшов спочутливих, бо постать його зробилася немов менша,
н, здавалося, збирався стрибнути й бігти не оглядаючись.

Настя щось казала; Войков, певне, виправдувався, жестикулюючи руками.
Вона сховалася, плечі піднялися, і вся постать наче казала:— так при чому ж тут
? Далі все сталося так швидко, що ні інженер, ні Мартин, ні ті з робітників, які
шли позаду, не встигли й опам'ятатися, щоб запобігти лихові. Настя схопила
инженера за комір плаща й нагнула його голову до землі. Інженер розгубився,
абув протестувати. За якусь секунду він був на колінах. І от Настя, щось приказу-
ючи, почала бити його лозиною по спині. Лозина була гнучка й замашна.

Хто був позаду, швидко підійшов ближче, хто попереду — зупинився. Збитий
штантелику, Войков не боронився. Коли, на думку Насті, ударів було досить, вона
взяла його, як ганчірку і, в останнє розмахнувшись, вдарила по лиці. Цей удар
був такий дужий, що інженерові од брови до губів, через щоку налилася кривава

смуга. Він стояв блідий і посміхався. Ця посмішка згубила його. Кров на щипі наче од шаблі, викликала почуття, але посмішка примусила зареготати всіх. Настя ж похитала пальцем і навчаючи промовила:

— Знайте, я вас ударила десять раз і одинадцятий по морді, для пам'яті, а коли ви ще хоч раз... мені або кому-небудь... вступите таке, я вас виб'ю, як сидорова козу. Пам'ятайте собі!..

Аж після цього Настя розповіла Мартинові, де вона пропадала.

На виселку її виправдано.

Інженер Войков переходив на іншу шахту. Цілий місяць у клубній стінгазет відвідувачі читали:

НАДЗВИЧАЙНА ІСТОРІЯ

„Хто не знає у нас будочника Степана Семеновича Архипова, героя 50 років життя, віддавшого чесному і відповідальному труду. Хто знає його той повинен знати і дочку його Настасію Степанівну, про котру йшла чутка, вроді вона хвора венеричною хворобою „сифіліс“. — Ну, а хто міг би подумати, щоб Л. В. Войков, інженер шахти, міг дозволити такі невідходячі для червоного спеца фокуси, як наприклад йому не вдалося зломити дівчину і він, щоб помститися пустив по посольку страшну для всякої чесної не тільки дівчини, але й жінки чутку? Ніхто не міг би подумати. Який сором!!

І. Ч - қа“

Під заміткою намальовано Настін портрет. Важко було догадатися, що то Настя, коли б під портретом не було написано:

„Штамп   Справка.

Дана сия гр. Анастасье Степ. Архиповой в том, что после неоднократного исследования крови никаких признаков заболевания сифилисом у гражданки не оказалось, и что в настоящее время гр. А. С. Архипова совершенно здорова

Місце печатки.

Підписи“.

Копію з оригіналом звірили:

Завклубом

Секретар Осередку ЛКСМУ

Жінор“

Автор портрету зробив шоки й губи такі червоні, що можна було б думати, що Настя мажеться. Але це, очевидно, значило, що вона не хвора, а здорова.

Цілий місяць Юлія Модестівна перечитувала лист будника Архипова, що випадково потрапив до рук їй, а не інженерові.

Одного разу Войков, шукаючи квачика до гоління, поліз в одну з жінчиних шабатурок і там найшов цього листа.

„Не гражданин Войков. Вы хотили обдурить мене й дочку. Як вам не соромно. Вы освічена людина зробили таке свинство, яке роблять тільки босяки або хулігани тілом ви її не обезчестили, а пустилися ніжче позором укресли її духовно. Що думав народ. Лыха кара вам на тім світі хто узияв меч од меча й погубить. Незабуйте того поганый чоловіче. Для того щоб обійти мене ви хотіли купити дурного будошника хвальшивою благодарністю і чотырма серебряныками візьміть свои талиры назад. Но у мене немайіть грошей щоб вырнуты вам усі, я бідна та зате чесна людина вертаю вам три, а четвертого після получки.

Архипов Степан Семенович“.

Войков двічі прочитав листа.

— Дурень сивий,— промовив він і подумав:— А не погано зробила Юлія, не закативши драми.

Підійшовши до дзеркала, він глянув на шрам. Вже з тиждень, як чорний струн зійшов. На його місці рожевіла тонка молоденька шкурка. Одкривши коробку, він присипав шрам пудрою.

XXIII

Після „суду“ над Войковим, Настя ще тижнів зо два носила Мартинові молоко. Будникова „Рябуна“ — корова зимового удою. Улітку вона молока дає мало; його ледви вистачає на сім'ю з трьох осіб. Пізньої осени вона чи й дасть неповну пляшку.

— Завтра молоко може й не буде.

— Несподівано вона прийшла з повним глечиком молока тоді, коли корова, здавалося, зовсім перестала доїтися.

Тільки двічі Мартин бачив Настю твердо, повну енергії, незламної сили. Уперше — коли він був хворий і вдруге на вулиці, коли вона біла інженера. Тоді це була якась інша Настя, Настя, в якій розперезалися сховані сили, ці сили бурювали й робили її вищою на голову од усіх. Тоді ні він, ні жоден з глядачів не міг сказати їй слова. То була жінка, що скорила всіх своєю волею.

Мартинові натякали на якісь відносини, що нібито були між нею і Прошкою. Досі він не вірив. Тепер же, якось глянувши на її немов стомлені очі, він побачив, що то правда. Щось змінилося в ній, як змінилося й у Фені. Цілком упевнився він тоді, коли вона промовила:— Нате вам трохи молока,— сьогодні батько не схотіли пити.

Він подякував.

— Наше молоко не було погане?

— Ні, відповів він,— чудове молоко,— добре, дуже добре.

— І всі хвалять... Я вас хочу спитати... отой Прошка... я хочу сказати, що олоко ще буде зимою... і ви, якщо хочете, беріть...

— Ну - да... А як же, обов'язково буду брати у вас. У кого ж брати?

Настя зідхнула. Вона збиралася про щось розказати. Він знав, про що йтиме ова, і розумів, як важко їй почати. Він допоміг їй.

— Ви почали про Прошку... Що ж він скотиняка, свиня, так?

Настя видно шукала, з чого почати. Мартинові стало до болю жалко її.

— От що, Настю, давайте говорити одверто, так, як тоді, коли я був хворий. Правда?

— Я не знаю, кому мені говорити... я більше нікому цього не скажу і... батькові.

Несподівано для себе Мартин зрозумів:— Настя вагітна. Чомусь очі, прозору-атий, блідий колір шкіри на носі й губах і рухи її переконали його.

— Що таке? Кажіть.

Збиваючись, почервонівши, розповідала йому ця жінка те, що з нею трапилося. Він думав:— Чого вона каже про це не комусь іншому, а саме мені? І чого взагалі жінки часто звіряють свої тайни?

— Прошка ходив, ходив і був не такий як Войков... Що Войков? Він дурний, кажений; торкнеться, і труситься, наче змерз, аж гидко дивитися. А Прошка який хороший. „Як,— каже,— хочеш, я силувати не можу, я людина й ти людина“ А тільки,— каже,— щоб жити нам, ми повинні знати один другого“. Признався, казав, що тоді робив погано, казав, що піде все по - новому: батько робити не буде, вчусь, пограмотнішаю. І я... полюбила от... його. А він тепер кинув...

Вона сіла. Зблідла. Видно, хвилювалася, видно, їй було погано. Мартин подчу-ев:— В такому стані людина не здатна на боротьбу, кориться і плаче... Що ж їй казати? А чого їй треба, чого вона хоче?

Враз він випалив:

— Так ми його примусимо женитися...

Настя глянула на нього так, що йому стало неприємно. Він зрозумів, яку ска-в дурницю.

— Ні, це не те. Що ж і з цього за толк? Його треба... усовістити.
— Усовістити? Такого усовістити?! Я не знаю, чи вийде з цього щонебудь.

Тепер він трохі розумів її.

— Ви побалакайте з ним,— перша сказала йому вона.

Він радо згодився.

— Тільки ви дайте мені глечик зараз,— промовила Настя, коли збиралася йти,— щоб мені не йти ще раз...

Настя нагадувала, що молоко буде десь у останніх числах листопада або перших грудня, коли отелиться „Рябуня“, але носити молоко Мартиніві їй вже не доведеться.

Відносно Насті Прошка говорити з Мартином не захотів; до його поведінки Мартиніві немає діла. Хай Мартин слідкує за собою. Ще не відомо, як скінчиться роман у нього з Танею. От і все. Мало? Тоді нехай Мартин знає: питання, од кого Настя вагітна.

— Ти думаєш,— спитав Прошка,— вона справді така... свята, ця твоя Настя?

— Святі тут ні до чого, а робити так, як робиш ти,— свинство.

— Ну, знаєш, Мартине, ти взагалі віриш в боженьку. З тобою важко говорити по-простому, як із парубком. От що: вона сама хоче кинути мене... у неї накульовується чоловік.

На цьому скінчилася їхня балачка.

З Настею сталося гірше, ніж вона сподівалася. Проблукавши коло години вулицею, де жив Мартин, вона верталася додому.

Вона бачила, як од нього пішла Таня. Вже двічі крізь відчинене вікно вона чула її голос там, у його кімнаті: раз вони обоє сміялися, вдруге Таня читала щось уголос, а він слухав.

Це вже втретє ходила Настя так пізно цією вулицею. Того разу їй промайнула думка: як Таня вертається додому, підійти до неї і сказати, що б вона не перебивала їй. Вона не зробила цього, бо з нею йшов Мартин. Вони про щось тихо гомоніли й не помітили, як вона сховалася в темряві.

Цього разу було тихо й темно. Настя йшла, думаючи про Мартина й Прошку. Їй стало чудно.

— Як же це так, що й Прошка й він?— думала вона, порівнюючи одного з другим.

Прошка іноді був добрий, розумів її душу; був він розумний і дужий. Мартина вона завжди соромилася. Він був, здавалося їй, ще розумніший, не такий як усі; її вічно тягнуло до нього. Разом її лякало те, що він живе не так, як вона, як усі знайомі. Щось було в нім панське, статечне й просте. Якось воно виходило так, що то вона допомагала йому, то він проймався її горем. Прошка, як вихор, захопив її, вона на деякий час забула про Мартина, але захоплення вродливим хлопцем минуло швидко, як вихор. І коли Прошка покинув її, вона побачила, як її обдурено.

З кожним днем дужче й дужче пригнічувала одна думка. Виростав страх. Ще нічого не знав, а вона вже стріждала. Вагітність першого ж місяця одняла в неї силу й вміння володіти собою.

Зробилася вона покірною, мовчазною, боязкою. Нудило, і вона тікала в сарай. Там, коло „Рябуні“ вічно лежав шматок соли; вона одбивала невеличку грудочку, лягала на сіно й лизала ту сіль. „Рябуня“ стояла спокійна, боката.

Позавчора Настя твердо рішила покінчити з усім. Вона вже знала, куди йти. Вона нікого не розпитувала, але уважно прислухалася до розмов старших віком жінок. Одна з тих, які могли рятувати, жила за станцією, і до неї, поки нічого не знає батько, і поки не пізно, вона хотіла йти.

Але в останню хвилину, як не лякала її думка про небажану дитину, вона віддала здійснення цього наміру, уваживши поговорити з Мартином.

Але ця Таня...

Настя знала, Мартин не дозволить їти й робити, але що ж буде?.. Як прийме цю звістку її батько?

Цього вечора вона не дждала тієї хвилини, коли Таня й Мартин вийшли. Стомлена, розбита й самотня йшла вона додому. Тепер вона думала тільки про те, як завтра їй вийти з дому, щоб ніхто не помітив.

Було тихо, темно й важко.

Раптом на тому місці, де її часто зупиняв Войков, хтось опинився коло неї і поклав руку на плече. З теміні, з-за трави, з-за кущів вилізло ще дві постаті. Три незнайомі парубки. Всі три абстнули її. Настя здригнулася, скам'яніла.

— Не кричи. Не брикайся. Цить...

— Бо нічого не вийде... Ми самі. Нікого тут немає.

Два чужі стримано-спокійні голоси. Роблені, перебільшено густі басы. Наказ мовчати, ані пискнути. Ноги й руки їй задеревіли. Найвищий крутнув руку так, що вона впала на коліна. Крім жаху, темряви й страшних силуетів трьох людей, які ввіймали її, вона нічого не почувала й не бачила.

Її піднято, поведено. Вона пропустила момент, коли можна було пручатися, йшла тепер, як на поводку.

Вона розуміла — за кілька кроків вони зупиняться, а там скоїться щось страшне, і це страшне може бути смерть.

Одвели убік. Той, що держав за руку, знову крутнув, знову вона впала; падаючи, почувала теплий пах горілки. Один упав грудьми їй на ноги. Настя хотіла крикнути так, щоб почували далеко. І вона крикнула, але з грудей почувся хрип, якого не почували б і за двадцять кроків. Більше крикнути не вдалося, бо зразу ж уста затулили солоною жменею, що вона шмалятиною від цигарок. Тепер вона дихала носом.

Розкинуті, наче в розп'ятої, руки, заголені ноги, які в коліні стискували її, холодні, як камінці, пальці, живіт, груди й голова були придушені тілами.

Без повітря, задихаючись, коли штовхнуло в живіт, вона зомліла...

Настя прийшла до пам'яті і почувала власний стогін. Коли вона раптом хотіла стати, то затремтіла: ще й досі немов залізними губами здавлено руки й гарячий трілячий дух з рота пече їй лице. Вона мотнула головою й неймовірним зусиллям звольила одну руку. В одну мить вона одбила й ту, яка давила на рота, а потім немовито крикнула. Їй знову поклати руку. Вона шарпнулась, піймала її і так вжалась зубами, що зуби гризнули по кістці. Здавлений стогін, і друга долоня щільніше натиснула на лице. Їй вдалося обхопити голову того, хто був на ній. Вона звзявила рота; в цю мить вона знала, що в неї гострі зуби, ці зуби міцно сидять в деснах. Вона притисла голову до себе й зубами хватонула якусь частину лица. Мотнула головою, розриваючи тіло. Теплий солоний шматок і кров лишилися в роті. Настя плюнула. Її тіло заходило, як хвиля. Думка майнула:— чудо!

Хтось широкими кроками не біг, пливав сюди.

— Що? Хто?!— дуже голосно, немов знаючи, що цей вигук повинен відограти свою роль, яку часом відиграє постріл, крикнув хтось.— Пустіть, бандити!.. Стрілю! Проща! Проща!

— Ге-еть!..— закричав він скажено, як офіцер „плі“,— геть, мерзотники!..

Двоє, пригнувшись, одбігли, третій, повзаючи, щез, як змії. За секунду вона була тупотіння ніг.

Настя сіла, закрила тіло спідницями і схопилася за голову. До неї нагнувся прошка.

Пізнав, нагнувся ще ближче.

— Це ти?

Вона звелася на ноги, але стояла нагнувшись,— з носа капала кров.

— Настю! Що ж це?

Настя не відповіла. Враз вона хитнулася і, як підтята, з піднесеними догори руками, наче віддаючи себе матері - землі, з глухим риданням, впала на траву.

Прощка побіг заявляти охороні.

Тієї ж ночі складено акт. Настю Архипову три невідомі злочинці зівальтували

Вона, як буває після пологів, лежала бліда з великими, круглими очима й плямами на щоках. Коли її спитали, що вона може сказати про злочинців — вона відповіла, що нікого до сьогодні не бачила. Один високий, двоє трохи нижчі, всі дужі. Відповіла вона несміливо, так наче винуватцю турботам була вона, а не ті, кого хотіли шукати для покарання.

— Не було між ними Войкова?

— Ні.

— Ви кажете правду?

— Войкова не було...

— За які гріхи! — жалівся людям старий будник.

І його сива голова хилилася, а з очей ніяк не могли скотитися сльози.

— Слухай, старина, — злісливо казав Іван Чайка, — напитуй коні і на станцію та в город.

На Чайку дивилися ніжні, винуваті очі батька, і він м'якшав.

— А як вона хвора? Їй треба заспокоїтися. Це не жарти, папашо. А слізьми тут нічого не зробиш.

Він сам дістав коні, сам одвіз обох на станцію.

Все, що робилося для Насті й її батька, робилося з його ініціативи. Він всюди встигав, всюди був, він все приготував. Аж дивно, людина як знала, що скоїться таке лихо.

В будці з'явилася жінка. Її привів він. Обов'язки жінки — бути коло хворої Христі, доглядати „Рябуні“, прибирати в хаті. Чайка допомагав старому будникові вкутувати Настю, вона жаріла й здригувалась, як побите цуценя.

Степан Семенович то гладив їй голову, то вкутував її, хоч на дворі ще було тепло.

І він, і Настя, і всі, хто знав про пригоду, дуже хвилювалися. Всі нетерпляче чекали її повороту. Могло бути, що її заразили. Таня нервувала, її, як жінку, обурював уклад, який панував у виселку коло шахт.

— То наклеп, — казала вона Мартинові, — тепер драма з Прощкою і оце нещастя. Яке все ж страшне наше життя. Які брудні тепер люди!

Мартин замислено відповів:

— От... Таню... мені здається... це моя власна думка, що тут не без інженерної участі.

— А я думала інакше... Інженер не такий дурний. Може це просто без керівника. Настю, коли вона приїде, треба зтягти до нашого гуртка.

— Який там гурт?

Скоро будник повернувся.

— Ну, що, як? — питають люди тих, хто бачив його.

— Мовчить, як пень. Щось там ще трапилось.

Приїхав будник без Насті. Всі, хто до нього зверталися, не мали від нього ніякої відповіді. Він справляв враження хворої людини: думав, мовчав, без діла тинявся на подвір'ї.

Ще дужче постарів він.

По виселку пішла чутка, що Насті нема вже на світі. Так говорили одні. Другі запевняли, що старий, збожеволівши, віддав її в покоївки. Треті знали Настю, як жінку не дурну. „Віддати“ її не так і легко.

Мартин, як і всі, не знав нічого. Зрештою виселок заспокоївся. Настю, очевидно, таки заразили і Архипов залишив її лікуватися. Надумав і Мартин піти до будника і пішов би та до нього прийшов Чайка.

— Я хочу з тобою балакати.

Мартин запропонував піти до хати. В хаті не було нікого. Чайка сів, подумав і почав:

— Я от слідкую за цією чортівнею: Я вже знаю все. Не я буду Чайкою, коли то не робота... наших хлопців... таку сволоч треба гнати з партії і вішати.

— Хіба там партійці?

— Там єсть комсомольці.

— Хто?

— Я зараз не хочю говорити.

Мартин обурився.

— Ти повинен сказати, коли знаєш.

— Не піймав, не кажи, що злодій.

Мартин спитав про Настю.

— Її старий вигнав, вигнав зовсім і кинув у місті.

— Як це вигнав? Де ж вона? За що?

— Її можна найти. Я думаю, що вона прийде цими днями, а коли не прийде, то повіситься.

У Чайки, певно, був якийсь „плян“. Він, видно, поміркував над усім, але не хотів багато говорити.

— Чого ж ти прийшов, коли не хочеш нічого казати.

Чайка глянув на нього і, ніби чекаючи на таке запитання, відказав:

— Я прийшов от чого: просити тебе дати їй роботу.

— Але вона не хоче. Я вже колись говорив із нею про це.

— Тепер вона піде. Не пропадати ж людині. Я скажу, що коли б їй, Насті цій, дати книжку, школу і підходяще оточення, з неї вийшов би такий робітник, що всі зої Фені та Марусі й підметки б її не варті були.

— Так, це так. Я це знаю...

Чайка встав і, почервонівши, вдарив жменем об стіл.

— Мартине, отак спаскудити людину я не позволю! Чуєш, не дозволю! І ти повинен допомогти... Її треба врятувати, от, врятувати...

— Як же ми її будемо рятувати? Роздути цю історію в пресі?

— Можна й роздути. Ти, покищо, підшукуй роботу, вона прийде. Її треба дати ґрунт під ногами.

— А як вона не прийде?

— То треба поїхати і найти її.

— Хто ж поїде?

— Я.

XXIV

На деякий час Тані довелося виїхати з виселка по річці. Її мати лишилася коло родичів. Марія Мойсеївна спочатку корилася дочці, навіть догоджала їй, а після від'їзду Тані почала витворяти таке, що дядя Яша змушений був вжити заходів.

Вона образила дядю Яшу тоді, як він хотів полегшити її існування. Вона виявилася до родичів у старому забрудненому дранті і це дрантя їй замінено на більш-менш пристойну одягу. Марія Мойсеївна чекала суворой зустрічі, і коли їй дали не дуже нову, але все ж шерстяну, чорну спідницю Ганни Павлівни, то це схвилювало її. Одного вечора вона стала на коліна й почала молитися.

— Придурюється,— подумав дядя Яша і про це не сказав ні жінці, ні Тані, коли вона приїхала. Але коли він помітив, що Марія Мойсеївна молиться уночі, імов ховаючись, тоді, коли ніхто не бачив її, він змінив свою думку.

— Каяття. Хоч і пізне каяття,— міркував він,— та все ж воно зменшує страждання.

Йому хотілося сказати тепле слово цій жінці, але він не насмілився турбувати її.

Одного разу, коли Ганна Павлівна спала, а дядя Яша лежав і чекав сну, двері відпнули і в кімнату увійшла Марія Мойсеївна. Він зразу ж заплющив очі, але

заплющив не зовсім, слідкуючи за нею. Марія Мойсеївна зупинилась коло дверей і глянула на Ганну Павлівну. Упевнившись, що вона нічого не бачить і не чує, вона повернулася до дяді Яші.

— Яша, — тихенько покликкала вона його. — Яша!.. Встань!

Він, вдаючи сплячого, зовсім заплющив очі.

— Яша!..

Несподівано Ганна Павлівна легко застогнала й повернулася. Це підштовхнуло Марію Мойсеївну. Вона нагнулася й губами припала до то го місця, де під вкривалом випиналися його ноги. Про цей випадок дядя Яша також не сказав нікому. Його думка щодо невістки зовсім змінилася.

Другого ж вечора він балакав із жінкою.

— От що надумав я, Ньюню. Нам уже не багато жити на цім світі. Та й ти не довго, може ще менше.

— Марії?

— Марії... Її життя хоч і було, коли дивитися так, ну збоку чи що, — пишн і радісне, та справді в ньому було більше дурощів. Це тепер видно. Живе вона як тварина. Як ти, га? Я думав, думав та й надумав: те минуло. Вона мучиться... То як

— Ти мені не все сказав, Яша.

— Все.

— Що ж ти хочеш? А ще ти не сказав про те, що було вночі. Ось сядь.

Ганна Павлівна посміхнулася.

— А я от і знаю як раз усе. Я не спала тоді.

Дядя Яша одбріхувався. Він, здається, бачив неясно щось крізь сон. А можливо, те приснилося.

— Кажі правду, Яша.

— Правду? Ну, бачиш. Не гнати ж її? Він бачив, як вона молилася. Ще Ну, цілувала ноги. Було. Це правда.

— Що ж, треба помиритися, — згодилася хвора.

Проте Марія Мойсеївна була слухняна, доки звикла.

Коли нікого не було в хаті, вона, як миша з дірки, вилазила з кімнати й проглядася до всього так, наче хотіла запам'ятати, що з речей лежить не на місці і чи не можна часом якусь дрібничку потягти з собою.

Спочатку вона шкодила не дуже: крада з табуретки, коло хворої, цукор, сучарики, масло. Ганна Павлівна терпіла.

Аж ось якось із стола, з - під альбому, зник карбованець.

Марія Мойсеївна була п'яна, дивилася в своє невеличке, з п'ятак, люстерко і співала українських пісень.

Вона щось довго морочилася коло свого клучочка, що з кожним днем товща. Щезали дрібні речі.

Після грошей на очах Ганни Павлівни вона одчинила комод, витягла її сорочки і в снігах переодяглася. Ганна Павлівна обурилася. Марія Мойсеївна знов напилася.

— Слухай, Марусю, — тихо, як чорниця, казала вона, — ти що ж собі думаєш Соромно.

— Що? Як?!

— А так. Хіба можна так по - свинському робити?

— Як?

— Як? Ти не знаєш? Тебе ж прийняли тут, як людину, хліба шматок дали, ти тягнеш... пити починаєш. Я ж бачу.

Дяді Яші дома не було, Марія Мойсеївна огризалась:

— Чорт вас не візьме. Я у дочки, а не у вас. От візьму та й повіюся — в клопоту більше буде.

І вона піднімала голову та змурила очі, як змолоду звикла робити коло своїх незчислених чоловіків.

— Хіба в тобі вмерла совість?

— Совість... Ото! А ти знаєш, що таке совість? Скажи мені, коли знаєш. Совість по - новому — бог, а я ні в чорта, ні в бога не вірю. Вона шкандибала з хати, силкуючись випнути груди.

Дядя Яша наважився подивитися в її клунок. Вигодивши хвилинку, він розв'язав його. Три пачки туалетного мила, недомилки, фражова ложка (зникла тиждень тому), мотузка, саме та, що висіла на дворі і одного дня щезла з сіней. Старі бутинки, калоші, нитки, шмаття.

Що більше падала вона морально, то більше, і на гірше, змінювалася вона фізично.

Горілка палила її. Вона робилася мов божевільна. Якось уночі вона почала стогнати, кричати. Дядя Яша все надіявся врятувати її і вперто допомагав. Як і завжди, вислухавши голос добра і зла, він послухався першого і пішов по лікаря.

Тепер Таня мала клопоту з двома хворими. Матері почалися болі в спині. Незабаром паралізувало її півтіла. Два рази з спини брали прозора - жовту рідину, пробиваючи хребет. Коли - не - коли в стегна робили якісь вливання. На видужання надії майже не було. Лікар розказував, що в такому стані деякі хворі перебували десятки років.

— Що ж це буде?— питав Мартин Таню.

— Я не знаю, що. Все має свій кінець. Мені вже важко.

— От тобі вже й важко самій.

— Тепер кинути їх з мого боку — нечесно.

Таня довго засиджувалась в Мартина. Їй не хотілося йти додому. З матір'ю важко було розмовляти, а ще важче бути коло неї. Спала Марія Мойсейвна погано. Іноді сон надходив удень, тоді всю ніч вона товклася коло клуночка, щось мугикала, силкувалася встати, хрестилася лівою рукою; іноді не спала і вночі і вдень. Таня втомилася. Під очима з'явилися темнуваті плями, лице зблідло, волосся їй ніколи було доглядати. До матері в неї була огида.

— Вона ж ніколи не встане!— з жахом казала вона.

— Може й встане, але...

— Іноді їй буває легше. Вона намагається встати.

Приходила Маруся. Вона поводитася, як хазяйка. Віталася і сміялася так, наче несподівано піймала їх на чомусь.

— Ти, Таню, що ж, скоро до нас у комуна?

Вона говорила, як людина до краю пересичена життям, яким вона живе, і знаючи його, свідомо все робила так, що таке саме було й життя Таніне. Наче думала вона:— Життя наше жіноче різноманітне тільки за дівочтва, а потім у всіх воно однакове. От я бачу, як прагнете одне до одного. Бачу, чудесно бачу. Мартин зараз здатний на все і ти не менший герой, а побереєш: шарики, аборти, муж лихий— йому треба, щоб усе було готове. Знаю, знаю. Все це мені дуже остогидло... Ну що ж..

— Так скоро?

— Скоро,— жартувала Таня.

— Не раджу. Ти без Загсу?

— Без Загсу. Навіщо оголошувати те, до чого нікому немає діла?

— Це правда, хоча й погано.

— Чому?

— Тому, що тоді ти... ну не маєш права на те, на що маю я.

Таня не відповідала. Вона бачила, що з Марусею не вживеться. Мимоволі приходило на думку:— А з ким же вона працюватиме тут? Хто будуть її товариші, знайомі?

Вона засиджувалась до півночі. Мартин одводив її додому. І кожного разу хотілося сказати їй:— Давай сьогодні не розходитися.

Вертаючись додому, він оглядає, бо здавалося, що Таня наздожене його, піде з ним у його кімнату, щоб залишитися з ним назавжди.

Діти, не розуміючи того, що становлять дорослих в незручне становище, часом можуть робити чудні запитання. Батькам робиться ніяково, соромно, і вони врешті наказують мовчати або обдурюють малечу. Так одного дня було Тані з Надійкою. Розмову що Таня переказувала Мартинові. Мабуть все життя вона пам'ятатиме її слово в слово.

Удень Таня ходила до завідувача школи по навчальні пляни минулого року, маючи на думці ознайомитися з роботою. Із собою вона взяла Надійку. Ідучи назад, Надійка зупинилася біля рундучка. Надійка зацікавилася цукерками, кольористими коробочками цигарок і хлопчиком, що стояв з батьком.

Шахтар щось купував.

— Папа, купи мені семачок,— сказало хлоп'я.

Надійка слідкувала за батьком. Він висипав насіння з товстої склянки в кешню хлоп'яті. Не задовольнившись насінням, хлоп'я попрохало купити цукерків. Батько не купив. Надійка притулилася до Тані, замислено співчуваючи хлопцеві.

Враз вона спитала:

— Мамо, а скажи мені, чого у всіх єсть папа, а у нас немає?

— Немає, та й вже,— відповіла Таня.

Відповідь Надійку не задовольнила.

— А у всіх же єсть.

— Та єсть.

Таня вдавала, наче їй не хочеться слухати надтоїдливої, погану дівчинку.

— Ну, слухай же, ма-амо!..

— Чого тобі?

— Чого ж у нас немає тата?

— Не знаю...

— А він був?

— Був...

Тепер Таню зацікавили запитання дочки. Робітник заспокоїв хлопчика і показував йому на Надійку, як на дитину слух'ячу. Тані здавалося, що Надійка тільки вдає, ніби не знає нічого, а на ділі вона знає стільки, скільки й вона. Таня, і питає обережно, дипломатично тільки для того, щоб подратувати матір. І все ж, хоч вона й знала, як фалшиво звучатиме її голос, Таня сказала, показуючи на хлопця:

— Глянь, який хорошиий хлопчик, стоїть і ні до кого не в'язне.— Надійка глянула. Хлопчик великими очима розглядав її. Та й бачила по очах дочки, що вона дивиться, думаючи не про нього. Що вона ще скаже?

— А у нас буде тато?

Молода матір згадала Мартина і почервоніла. Як і завжди бувало з нею, помітивши, що почервоніла, вона часто з ніякої причини червоніла ще дужче. Тепер їй хотілося, щоб Надійка питала далі. Те, що тепер скаже її дитина, матиме значення і закінчить боротьбу в ній, примусивши наважитися на щось.

— Буде, чи ні?

— Як тобі сказати?... Буде... Коли вже тобі так хочеться.

І вона почала перебирати кісточки під теплим м'яким тілом на маленькій руці. Ці кісточки були малі, дуже малі й кволенькі, як хрящики.

— Хочеш, дядя Яша буде папою?

— Ні, не хочу.

— Чого?

— У нього воняє табаком із роті і він вічно грязний і курить.

— Ну тоді буде дядя Леонід Васильович, інженер. Ти пам'ятаєш його?

— Знаю. Ні, не хочу й Леонід Васильовича.

— Чого?

Надійка махнула рукою.

— Так, не хочу.

У неї, видно, були причини не хотіти папи - Войкова і вона або не мала запасу слів висловити їх, або не хотіла висловлювати з серйозніших міркувань.

— Ну, а дядя Мартин?

Таня з інтересом і хвилюванням чекала на відповідь.

— Дядя Мартин. От дядя Мартин хай буде папою. Саме раз.

І немов вона зробила те, що надумала, немов таки одурила маму, Надійка за-
дилася дзвінким сміхом.

Таня не зрозуміла дочки, замішалася й трохи злякалась. Вона почувала, як
в ній танули, як сніг, сила, прозірливість і воля, потрібні, щоб в цю хвилинку воло-
діти і собою і дитиною.

— Дурочка ти... Ні, Надійко, у нас татка не буде. Ми проживем і самі. Я от
буду заробляти гроші, ти підростеш і вчитимешся, слухатимеш мене, діда, бабу, дядю
Мартина і всіх дорослих. Глянь, який он страшний собака.

— А чий то собака?

— О, такий собака... Може купити нам ірисок або вишень?

— Давай.

Потім мати довго думала про дочку, про майбутні дні і згадувала слова малень-
кої порадиці.

XXV

Що більше людина має грошей, то більші в неї потреби. В час, наприклад, го-
лоду, в 21 - м році (ще й досі Маруся здригається, згадуючи деякі дні) їй, пам'ятає
вона, хотілося тільки їсти. З'їсти хліба, чорного хліба, черствого; хоч шкури-
ночку, хоч огризену; більш нічого; нічого і сільно.

Ні, мати б один пуд борошна! Чорного борошна. Як смачно пахне воно! Як пахне
їсто! Кислуватий пах, приємніший за найцінніші пахощі. За пуд — каракулеве
альто. За три пуди — будинок... не в смердючому виселку, а в центрі зелених по-
ітових городів та великих губерніяльних міст. П'ятнадцять - двадцять пудів
ти — могутня людина; вмій лиш зберегти своє багатство.

Та минає час.

Тепер голодний рік, бої на вулицях — оповиті сірою млою часу, затерті дрібними
подіями — як війна, як якась революція у Франції, все це одійшло в історію, як
японська війна, 1905 рік...

Маруся мріє... Вона з насолодою, як свята, чекає дня, коли Федя принесе
платню. Що тепер пуд?

На комоді, що не має жодної уразки, стоїть: гіпсовий лебідь з дірочкою на спині.
Вона кидає в нього все, що лишається з базару мідь, срібло. Паперові гроші Маруся
огортає вдванадцятро. Подовгими, добре пригладженими смужками вони прохо-
дять в щілини. З радістю, з любов'ю перші тижні щодня брала вона лебедя і тру-
сила його; їй хотілося знати, чи на багато він поважчав. А що як папірці, коли вона
асто буде перевертати лебедя щілиною донизу, потруться?

Вона аж злякалась і востаннє, щоб більше не трусити карнавки, пере-
вернула її і глянула на запоросені гіпсом монети. За місяць вона таки збилась з
уми і з подвійною жагою, тепер уже не знаючи, скільки там буде потім, кидала
тільки, скільки можна було, часом виймаючи срібло з Фединих кишень. Іноді вона
кежить і лічить, скільки треба йому принести, щоб купити все те, що вона надумала.

Так вона звикла не нудьгувати.

І тепер, коли, буває, Федя не приходять до сьомої, вона од третьої бере поза-
вергові і за кожну годину вилічує платню в подвійному розмірі.

Федя в кожанці. Ця одежина на нім четверту зиму, та він не каже, що вона
йому осточортіла — навпаки, він так звик до неї. До цієї кожанки у нього якась
приязнь.

— Марусю, — не раз казав він, — цю річ я не заміню нічим. Це практична,
легка, дешева, незамінна штука.

Маруся жартувала:

— Але ж мені соромно з тобою виходити!

Федя і сердиться і ні. Щічки Марусі червоні, вона кокетує і своїми гострими очима уважно стежить, щоб була не переборщити.

Федя хоче запам'ятати цю рожевість щік, палкі губи й блиск очей, щоб потім уявити її такою вночі.

Буває, Федя надметься і днями ходить мовчки. Маруся взиває його бугаєм і їй здається, що зараз він справді бутітиме. Маруся — вона це вміла робити якось особливо, чотирма м'якими рухами — долонею гладила його плече як по шерсті kota і казала:

— Федю, більше не буду.

Вона майже плакала.

— Що я роблю? Діот таки — думав Федя. І виходило, винен він, а не жінка.

Цього літа вони справили їй за сто вісімдесят пальто „сталевого“ кольору з коміром кавказького смушку. Це пальто! Скільки мріяла про нього Маруся. Тричі вона пересипала його нафталіном.

За підрахунком, їй, щоб мати все потрібне, одноразово треба викинути дев'ятсот карбованців. Цих грошей вистачить на купівлю: тувель лакованих їй, черевиків і чобіток їй, два костюми (хоч один Феді); два пальта — коверкотове, з малп'ячим короткого стриження коміром їй і тепле — Феді; шляпу фетрову їй і шапку йому.

Вона сідала за стіл, писала списочки і проти назов речей ставила максимальні ціни. За портретом Леніна цей списочок був захований од Феді. Схований не тому, що Федя міг щось там подумати, а того, що це була її мрія, що їй приємно було щодня виймати його, самій перечитувати й дописувати нове.

Але все ж, що коли б гроші та справді були в її руках!... Маруся заплющала очі.

Уявляється їй ось що: вона йде вулицею. З вікон — вона одягнена, як ніхто тут не одягався, — з вікон виглядають, здивованими очима проводять її жінки робітників. Котрі знають її, вітаються. В голосі їм чуються запобігливі, улесливі нотки. Вона привітно, просто, без пики, відповідає їм. Їй не треба ставити себе вищою за їх, бо це так і єсть. Поруч неї Федя. Чорна шинеля, блискучі гудзики, чорний добрий комір — котик. Хода, чоботи, нові калоші, вираз обличчя, все як у інженера, а не техніка. Особливо чудова шинеля в стані. Фасон її надає інженерові вигляду офіцера. Тепер Федя не такий як колись. Він знає собі ціну й працює тільки тоді, коли хоче.

В ньому, щоправда, залишилися деякі його, саме Федіні ризики. Він із серйозним виразом говорить дурниці, повторюється. Надумав робити радіо - приймача на 4 лампи.

Але гроші! Самовпевненість!

Він вже втретє каже їй:

— А що, Маню, кину я ці дурацькі шахти з їхніми допотопними машинами, а перейду на завод. Хай вони заллються. Там я одержуватиму вдвоє більше як тут.

— Якби у центр!

„Центр“ вона вимовляє, натискуючи на „е“, а „н“ каже в ніс, майже пропускаючи.

— Нас так засмктало це життя! Тут така нудьга! Задуха. Ні драми, ні опери, ні автобусів.

— Заспокойся, Маню, буде все.

Маруся чомусь згадує Таню, до горла докочується щось важке і в свідомості саме в цю хвилину малюється життя, яким вона живе зараз.

Мрія видається їй недосяжною.

Ще хвилину вона в силі уявити гори золота: сережки, персні, брошки, оздоблені діамантами, годинники, старі царські монети, портмоне, мініатюрні скриньки, оздоблені золотом. Все це в... ящиках кабінетної машини.

В кімнаті темні дубові речі, теж оздоблені сріблом, золотом або слоновою кістю, що їх форми вона гаразд і не уявляє; дубові речі, рояль, килими... А далі вона захлинається. Пальці їй стискаються міцно, як і губи, немов їй болить і вона терпить останню невимовно тяжку мить, що по ній настане полегшення.

Він схоплюється і біжить до дзеркала. Лице в неї бліде. Вона тут же проти дзеркала робить кілька рухів руками, головою, перегинається назад усім тілом, аж чути легенький хрускіт.

Знову Маруся лягає, знову мріє, знову захлинається.

Шахта не працює. Всі шахти не працюють. Федя ходить мовчазний, темний, як хмара. На виселку голосіння матерів, скиглілля дівчорі.

Що таке? Три роки тому Федя винайшов машину. Ця машина — диво-машина. Стань вона — стали шахти. Її влаштували де треба. І от щось в ній зіпсувалося. Ніхто не може поладити машину — тільки Федя. Але Федя каже:

— Мільйон.

Йому дають двісті, триста, п'ятсот і врешті сімсот тисяч. Але Федя:

— Я вже раз казав і тепер кажу: мільйон.

Мільйона дати не можуть. І раді б, так не можуть.

І от тисячі робітників ідуть прохати, збираються коло вікон, вся вулиця напилася морем людських тіл.

— Мільйон, — глухо каже Федя.

Матері й жінки йдуть до Марусі, до свого янгола з золотим серцем. І Маруся не витримує. Вона входить до пишного кабінету, де сидить він і кладе руку йому на плече. Брови Феді змикаються, а пальці нервово стукають об зелене сукно стола. Він хвилюється, от-от криконе на неї, але вона заспокоює його, швидко погладивши од плеча до ліктя.

— Дай жити цим нещасним.

— Маню, принцип! Мені плювати на тисячі, але принцип...

— Федю, тебе прохаю я, любий...

І за півтори години Федя лагодить машину.

Співи, сміх, радісний блиск в очах відданих, вдячних людей. Над шахтами здіймається чорний пил. Жінки не потовпляться цілувати їй руки, одягу. Шахтарі раді, п'ють. Помалу життя ввіходить у свої береги й дні на днях течуть, як до цього страшного стрійку інженера Феді Маркіна.

Голова Марусі болить, вона стомлена, їй не хочеться дивитися в списочок. А ввечері Федя і Маруся не балакають.

Федя не погодився купити їй нову пару жовтих черевиків. А без жовтих черевиків найновішого фасону Маруся жити не може. У неї велика нога й цей дефект, — як їй сказав продавець у магазині, — може сховати тільки жовтий, фасонний, майстерно зроблений черевик.

XXVI

Із записної книжки Мартина.

„Федя щодня лічить, скільки йому належить одержати грошей за цей місяць. На столі в нього арифмометр. Арифмометр цей казенний, для роботи. Вчора Маруся розлютувалася, сказавши: — Таку дурницю як твій заробіток можна б полічити й без арифмометра. Як Федя схуд! Я помітив у ньому нове. Це нове день від дня росте й росте: він робиться жадугою. Як будуть вони жити далі? Вона як п'явка. Вона не дозволяє йому влаштувати радіо. А у Феді саме бажання: мати трохлямпового приймача. Невже не можна жити інакше? Не вмовилися раніш, зійшлися, не знаючи один одного, ну то й розійдіться, або, принаймні, робить, що кому подобається, не зловживаючи, звичайно, цим правом“.

„Все життя М. і Ф. зводиться до того, щоб зробити, як вона каже „облік“. Це річ не погана. Тільки схожа вона на ту посмішку, що була б у дяді Яші або інженера Войкова, коли б він, збираючи тріски, на запитання: — що ви робите? — відповів:— Виконую заповіт Ілліча.— Як заповіт Ілліча?— А так Ілліч (том, сторінка), сказав: треба збирати кожен трісочку. Федя карб. за 200 збирається справити дзеркальну шафу для одяжі. Пробиував спорити, і нічого не довівши, кинув.— В тих комодах та гардеробах не книжки лежатимуть, щоб за них платити такі гроші. Не розумію; людина заробляє 160 і не випишує газетки. Ти ж технік, ну й випиши хоч по спеціальності. Ні, що не кажи, а псується він коло неї. 6 годин праці — робочий день техніка; а як людина захоче працювати 16, то вона завжди зуміє обминути Охорону Праці. М. потрібний комфорт, і дурень Ф. з шури вилазить, працюючи до вечора; ще й-дома ніч сидить за механічною й тупою роботою, цокаючи аритмометром. Знову економія на м'ясі.“

„Цікава розмова була між Танею і М. Якось зайшло за їжу. Таня настояла (до того дійшло), щоб я купив фунтів із 10 сала і, йдучи на роботу, їв яєшню, а туди брав щось з собою, бо я, здається їй, не пильную свого здоров'я. Маруся подумала, що Таня натякає і сказала:— На все це йде багато грошей.“

Чудернацька публіка, куплять стіл, а за ним навіть не їдять, нікому його не показують; жаліють „викинути“ 17 коп. на чайну ковбасу. Федя жартуючи з'їдає свої „порції“ м'ясного. Жити не може без м'яса“.

„М. таки доказала Ф., що ставити радіо не треба. Ф. казав:— Я заробляю на нас обох. Маю ж я право відпочивати? Так, він має право відпочивати; має право піти увечері до клубу; має право посидіти над партією в шахи і, безперечно, має право влаштувати це нещасне радіо, за яке пролилася ціла річка Марусиних сліз“.

„Сьогодні М. заявила, що їй подобається пальто кольору „кави з молоком“, а не „сталевого“, а ще дужче якесь там англійської матерії. Це „сталеве“ (вона ще не носила його) буде в неї робоче... а „каву“ треба купити.“

Нещастя. Федя питає:— скільки на твою думку коштує п'яніно?

„Федя їздив до міста, наказав три шліфованих скла 2 × 16 вершків і дзеркало 12 × 32 в. З доручення М. він повинен був щось купити і не купив — привіз частини до радіо. М. плакала. Федя взяв і сокирою побив привезені частини“.

„Маруся навчилась червоніти і червоніє, коли хочеться. В такі хвилини вона гарна і це зводить Федю з розуму“.

„Хоч Маруся й каже, що Федя зіпсував її, а я в це не вірю. Вона зіпсувала його. Аж тепер побачив я, до чого можуть дійти люди. Вона псує його гідкими засобами, псує так, як може псувати дерево шашіль. Де ця дівчина набралася пихи?! Звідки ці гидоти?! Федю! Друже любий, прости мені; прости, що скаламучу спокійну поверхню болота. Процес отруїння людини: і Фені, і Тані, і всім, хто ладен був слухати, М. розказувала, що нічого не переживає, живучи з Ф.“

Маруся так часто, з такими вогниками в очах розкидає натяки про своє полове життя, що я поперше дивуюся її безсоромності й вмінню витягати це на базар, а, подруге, не вірю попередньому твердженню. Вона нагадує мені торбаря — спекулянта. Як він хлібом, вона торгує собою“.

„Перед платнею знов Ф. заговорив про радіо. Він переконував її.— І вона, казав він, буде слухати чудові концерти з головніших країн світу.— Ні, раз на завжди, відповіла вона“.

„Федя злий, зеленуваті щоки, незачесаний. Маруся і не слухає його. Заплющивши очі, вона лежить. Федя мовчить. Але от він намагається замиритися, лягає коло неї.“

— Іди геть, ти не слухаєш мене.

Вона не дає 27 коп. йому на цигарки. Сьогодні він розлютувався і признався їй: — Щомісяця аж 5 карбованців через твою жадність я маю боргу. Кому? Всяким прибиральникам і сторожам. Вони мовчать. Федя спить окремо, бо вона не пускає його до себе“.

„І сьогодні, і вчора те саме. Ф. не схотів нарубати дров. Рубав я.

У кімнатах сумно, аж моторошно через них. Увечері Федя роззягнувся і ліг. Погукав її. Не пішла. Сказала, буде спати на дивані. Для нього вона чужа. Вночі вона плакала. Федя радився мене. Не знає, що робити. Жити, каже, так не можна. Він також помітив, що після одруження вона змінилась. Тоді, — каже він, — любив, а тепер не залишилося й сотої долі того, що було. Зараз вичікують, хто перший заговорить. То М., то Ф. заходять до мене й скаржаться одне на одного. Вона не починає миритися „принципово“ (от іще слово!), а він не почне, бо вважає себе за невинного. Це вже єнний раз таке. Кожного разу воно трапляється тоді, коли до платні залишається ще половина днів. Чим кінчиться, я знаю. За два дні до 20 - го якісь непомітні нитки з'єднують їх. Сміхом наллються кімнати. Федя на всю горлянку ревтиме: „Верую во єдиного бога“ або „І будеш ти царіцею міра“.

— Голубочки, — каже наша поварка, похитає головою, а на лиці її заграє щасливе посмішка.

„Терпіти більше немає сили. Він увійшов показати мені схему конструкції радіоприймача і сказав: — Роздумав, ніде антenu ставити.

— Антену можна натягнути хоч і зараз, найдемо. — Так електрики нема для зарядки. — А батареї? — Та що ж батареї?

Я розумів його і більш не заперечував. Маруся перемогла. Сьогодні вони були, як малі діти. — От щасливе подружжя, — можна думати, дивлячись на їх збоку. Сміх, поцілунки при мені. От тобі й „засіб“.

„Вже не раз жаліється мені Ф. на М. Де тільки можна, вона виставляє його, як дурня. Вчора трапилося два таких випадки.

1) Уранці пішли вони до крамнички купити насіння. Маруся купила собі кабакового. Спитали, якого дати йому. — Сипте всяке, він усе поїсть, — сказала Маруся. Порівнення із свинею так обурило Ф., що він там же, при людях, вилаяв М. і ні сонячничкового, ні кабакового насіння брати не схотів. Гроші на ту хвилину були в Феді, отже Марусі довелося насіння з своєї кешені висипати в сито. Злий, як звір, вскочив він до мене. — Я, — кричить, — розведуся з такою змією!

2) Треба було дістати їм 2 карб. Пішли до Фені. У Фені грошей не було, були в матері. Вона дала три червонці, а Федя пообіцяв зараз же принести 28 остачі. Маруся тут і ляпни: — Ви довіряєте йому 30 карбованців?.. Та він же їх або розфуркає або загубить.

Федя, каже, зробив веселе обличчя при поганій грі; в душі ж йому так запекло, що хотів динути жінку по сапатці, але востанне, дає слово, що востанне, стримався. Феніна мати, як на сміх, записала: — Як жінка не дозволяє, то я ризикувати тридцятьома крб. не можу. Гроші я машиною не роблю!

„Мені вже не хочеться й бачити їх. Вони не розмовляти з тиждень, а тепер помирилася. Маруся виплакала очі. Федя почуває себе погано. Говорячи так мною, він вже не соромиться лайти її. Лас, а підійде до неї — солоденький зайчик. Добре, що хоч дітей не наплудили. Ну, а як діти будуть? Вона ж із'їсть його. Федя починає робити натиск на неї. Часто, коли вона плеще дурниці, він так гляне на неї, так скаже: — „Маруся!“ , що вона аж менша стає. Він мабуть не дав їй із цієї получки нічого“.

„Ф. їздив до міста. Привіз скло й дзеркало до шафи. Привіз і радіо - приладдя всяке. Дубову шафу замовив за 110. Проекта закинув. Маруся ходить сумна, розгублена, трохи червона від хвилювання“. „Вже декілька разів бачу, що Маруся червоним прапором з стін здимає павутиння“.